

Міністерство освіти і науки України
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики дошкільної освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**Педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованої моделі
спілкування вихователя і дітей дошкільного віку**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта

Виконала:
Кривуляко Юлія Володимирівна
студентка 62-1МДО групи,
факультету дошкільної освіти

Науковий керівник:
канд. пед. наук, доцент
Гордій Н. М.

Глухів – 2019

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Теоретико-методологічний аспект питання виховання культури спілкування вихователя і старших дошкільників	
1.1. Особливості спілкування вихователя і дітей дошкільного віку.....	8
1.2. Культура мовленнєвого спілкування дітей дошкільного віку як наукова проблема.....	20
1.3. Мовленнєва динаміка змін у культурі спілкування з однолітками у період дошкільного дитинства.....	26
Висновки до першого розділу.....	39
Розділ 2. Дослідження реалізації особистісно орієнтованої моделі спілкування вихователя і старших дошкільників	
2.1. Аналіз рівнів сформованості у старших дошкільників культури спілкування з однолітками.....	40
2.2. Впровадження особистісно орієнтованої моделі спілкування вихователя з дітьми старшого дошкільного віку у освітній простір.....	60
2.3. Аналіз результатів впровадження особистісно орієнтованої моделі спілкування вихователя з дітьми дошкільного віку	67
Висновки до другого розділу.....	72
Висновки	73
Методичні поради педагогам.....	76
Список використаної літератури	82
Додатки.....	88

Вступ

Існують терміни, пов'язані із взаємодією, стосунками людей між собою за допомогою мовлення – спілкування або комунікація. Складовою виховання є культура спілкування, яку фахівці вважають однією з найбільш актуальних, соціальних, педагогічних і психологічних проблем, від успішного розв'язання якої залежить розвиток високих моральних якостей, справжньої інтелігентності та духовного багатства підростаючого покоління.

Моральний розвиток, складовою якого є культура спілкування, заявлений в якості важливого напрямку навчально-виховної роботи в Декларації прав дитини, Конвенції про права дитини та Закону України «Про дошкільну освіту», спрямованих на реалізацію основних завдань дошкільного закладу. Зміст сучасного навчально-виховного процесу в дошкільному закладі визначається програмою розвитку дитини «Я у Світі» і реалізується відповідним програмно-методичним забезпеченням. Як зазначають провідні фахівці, відносини з однолітками набувають в старшому дошкільному віці особливого значення, слугують фундаментом, на якому базується подальший розвиток особистості дитини. Досвід спілкування дошкільника з однолітками багато в чому визначає його ставлення до себе, до інших, до світу в цілому. Симпатія до інших дітей, інтерес до них, уміння налагоджувати спільну діяльність у дошкільному віці сприяє формуванню потреби у дитячому співтоваристві, набуттю навичок поведінки в колективі.

Вплив однолітків на розвиток особистості дитини дошкільного віку полягає перш за все в тому, що саме в умовах спілкування з однолітками дитина постійно стикається з необхідністю використовувати на практиці норми поведінки, пристосовувати їх до різноманітних життєвих ситуацій. У суспільній діяльності дітей цього віку виникають ситуації, що вимагають узгодження дій, прояву доброзичливості, вміння відмовитися від особистих інтересів заради досягнення спільної мети. Спілкування і спільна діяльність вправляють дітей у правильних вчинках, навчають враховувати думку інших, сприяють набуттю ними певного статусу в групі однолітків.

Сутність феномену спілкування обґрунтовується в роботах Б. Ананьєва, О. Бодальова, Л. Божовича, О. Брудного, В. Князева, Р. Кричевського, Б. Ломова, А. Маркової, В. Мясищева, Б. Паригіна та ін.

Проблему комунікації, комунікативної культури дітей дошкільного віку досліджували психологи (Л. Виготський, О. Леонт'єв, М. Лісіна, Т. Поніманська, В. Петровський, С. Робінштейн, А. Рузська та інші), педагоги й лінгводидакти (А. Аніщук, А. Богущ, А. Виноградова, Н. Гавриш, А. Гончаренко, С. Лісунова, Т. Маркова, Б. Менджерицька, Т. Піроженко, О. Смирнова, О. Ушакова, Р. Чумичова та інші). Учені розуміють процес комунікації як передача кодованої інформації від суб'єкта до суб'єкта, що носить діяльнісний і діалогічний характер.

Проблемі спілкування дошкільників присвячено роботи Л. Артемової, Л. Венгер, О. Запорожця, Я. Коломінського, Г. Костюка, С. Кулачківської, Л. Лідак, Г. Люблінської, І. Луценко, В. Мухіної, Л. Обухової, Є. Панько.

Вихованню культури спілкування і взаємин присвячені роботи А. Азієвої, Л. Даренської, Г. Лаврент'євої, С. Петеріної, М. Федерової, О. Яницької; виховання культури мовленнєвого спілкування – О. Аматьєвої, Н. Горбунової, М. Ільяшенко, С. Ладивір, І. Луценко; вихованню мовленнєвого етикету – О. Корчинової, Н. Формановської та інші.

Особливим періодом, що створює сприятливі можливості для формування культури спілкування зростаючої особистості є шестирічний вік, тобто час переходу від старшого дошкільного віку до молодшого дошкільного віку. Підтвердження цієї думки знаходимо у працях Н. Богуславської, О. Казанцевої, М. Лісіної, З. Смілкової, О. Смирнової, Н. Стаднік, Ю. Соловйової, О. Чернишової та інших, які зазначають, що протягом цього періоду у дітей формується позаситуативно особистісна форма спілкування з дорослими та однолітками, більшого усвідомлення набувають уявлення про етичні стереотипи міжособистісної взаємодії, спостерігається активне прагнення до її реалізації у відносинах з іншими. Навчально-виховний процес вимагає застосування нових форм і

методів формування культури спілкування старших дошкільників, створення педагогічних умов реалізації спілкування вихователя і дітей старшого дошкільного віку. З огляду на актуальність даної проблеми, недостатнє вивчення таких її аспектів, як вплив віку, статі та системи виховання вітчизняними фахівцями нами було обрано тему магістерської роботи **«Педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованої моделі спілкування вихователя і дітей дошкільного віку»**.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови реалізації особистісно орієнтованої моделі спілкування вихователя і дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – особистісно орієнтовані моделі спілкування вихователя і дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови реалізації форм та методів спілкування вихователя і дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що реалізація особистісно орієнтованої моделі спілкування вихователя і дітей дошкільного віку у процесі виховання культури спілкування старших дошкільників буде оптимальною за таких умов:

- підтримка педагогом конструктивних форм налагодження старшими дошкільниками гармонійної взаємодії з однолітками, узгодження ними своїх позицій, прояву моральних якостей, конструктивне розв'язання конфліктів у відповідний спосіб;
- збагачення, поглиблення та систематизація елементарних уявлень дошкільників про культуру спілкування з вихователем та однолітками, соціально схвалювану та не прийнятну поведінку, межі припустимої активності;
- сприяння усвідомлення дітьми доцільності дотримання моральних норм і правил у спілкуванні з вихователем та однолітками;

- вправління дітей старшого дошкільного віку в умінні поводитися доречно (культурно) в мовленнєвих ситуаціях (ігровій, комунікативній та спільній предметно-практичній діяльності), регулювати свою поведінку.

Завдання:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми виховання культури спілкування з вихователем та однолітками.

2. Визначити критерії та рівні сформованості культури спілкування дітей з однолітками, з'ясувати роль віку, статі та системи виховання у формуванні культури спілкування дошкільників.

3. Розробити та апробувати особистісно орієнтовану модель оптимізації процесу спілкування старших дошкільників з вихователем та однолітками у різних мовленнєвих ситуаціях.

4. Розробити методичні рекомендації для вихователів щодо підвищення культури спілкування з дорослими та однолітками.

Теоретичну основу дослідження становлять ідеї вітчизняних педагогів та психологів: ідеї В. Ананьєва, А. Бодальов, Л. Виготського, О. Леонтьєва, Б. Ломова, А. Лурії, В. М'ясищева, А. Петровського щодо ролі спілкування у формуванні особистості; положення В. Мухиної, Л. Виготського, А. Леонтьєва про закономірності розвитку дитячої психіки; лігводидакти (А. Богуш, А. Виноградова, Н. Гавриш, Т. Маркова, Б. Менджерницька, Т. Піроженко, О. Смирнова, О. Ушакова, Р. Чумичова та інші). Учені розуміють процес комунікації як передача кодованої інформації, що носить діяльнісний і діалогічний характер.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс **методів:**
теоретичних: аналіз психологічної і педагогічної літератури;
емпіричних: спостереження бесіда, анкетування, педагогічний експеримент.

Експериментальна база: дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти «Дзвіночок» м. Шостки.

Практична значущість дослідження полягає у розробці рекомендацій, які можуть бути використані батьками та вихователями у вихованні дітей

старшого дошкільного віку і подолання проблем спілкування з дорослими і однолітками.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел (71 найменування), 6 додатків. Повний обсяг магістерської роботи становить 125 сторінок, основний текст – 87 сторінках.

Розділ 1. Теоретико-методологічний аспект питання виховання культури спілкування вихователя і старших дошкільників

1.1. Особливості спілкування вихователя і дітей дошкільного віку

Відомо, що якості та риси характеру формуються у дитини здебільшого в сім'ї. Тому домашня атмосфера, побут, взаємовідносини батьків між собою, з близькими, незнайомими і знайомими людьми – це та сфера, де дитина спостерігає, вчиться, наслідує [23, 34, 37, 57, 70].

У психолого-педагогічній літературі [4, 9, 15, 64, 66] було зроблено декілька досліджень структурного аналізу спілкування. Одне з них належить М. Лісіній, яка в результаті багаторічних досліджень процесу спілкування виділила такі його складові частини: предмет спілкування; потреба в спілкуванні; комунікативні мотиви; дія спілкування; завдання спілкування; засоби спілкування; продукти спілкування [25, с.83].

Проблемі спілкування присвячено і праці відомого психолога О. Леонтьєва. «Якщо розуміти спілкування як діяльність, то для нас аксіомою є, по-перше, наявність мети; по-друге, його результативність – ступінь досягнутого результату перед поставленою метою; по-третє, нормативність, яка виражається у факті обов'язкового контролю за ходом і протіканням акту спілкування» [28, с. 31].

В іншій площині провів аналіз спілкування Б. Паригін, виділивши основні компоненти – зміст та форму. Зміст було відповідно представлено як соціальні відносини (економічні, правові тощо), а форма – як практична поведінка людей у спільній діяльності. Він виділив і засоби, за допомогою яких здійснюється спілкування – мову, її механізм і способи реалізації [38, с.71]. Відомо, що спілкуючись один з одним, люди ставлять певну мету: зробити іншу людину однодумцем, пояснити, зацікавити. У спілкуванні вони використовують свою мову, спонукають інших діяти в подібних випадках так, а не інакше. Разом з тим, спілкування характеризується як вид діяльності,

без якого не можливий повноцінний розвиток людини і як особистості, і як суб'єкта діяльності. Якщо розглядати процес цього розвитку й оцінювати його реально, то відразу видно, що діяльність людини і спілкування переплетені в її житті й фактично не можуть існувати окремо. Навчання передбачає спілкування. Праця вимагає постійної взаємодії людей у формі спілкування. І від того, як організоване, як протікає спілкування, залежать результати практичної діяльності людини. Виховне значення спілкування бачимо не тільки в розширенні загального кругозору дитини, але й у тому, що є обов'язковою умовою формування загального інтелекту: в розвитку емоційної та вольової сфери, у формуванні її почуттів.

Таким чином, спілкування служить зовнішній меті, має широке розповсюдження в сфері людської діяльності. Не можна не погодитися з тими вченими, які вважають, що спілкування завжди вплетене в предметну діяльність, воно невіддільне, і що самостійного існування у вигляді особливого виду діяльності воно немає.

У Базовому компоненті дошкільної освіти тема спілкування висвітлюється в інваріантній складовій освітньої лінії «Дитина в соціумі», визначено результати освітньої роботи, до яких віднесено: здатність входити в контакт з різними за віком дітьми, уміння налагоджувати з ними активну взаємодію, спілкування: у колі молодших почуватися старшою, а зі старшими – молодшою: спроможність усвідомлювати свої можливості, дотримуватися норм спілкування: намагання визнання себе іншими дітьми, прагнення бути доречною, бажаною у спілкуванні; здатність самостійно встановлювати й підтримувати партнерські, ділові та особисті контакти з іншими дітьми; володіння правилами поведінки у конфліктних ситуаціях; уміння уникати гострих суперечок, намагатися порозумітися; передбачати наслідки своїх негативних дій, розуміти причини виникнення непорозумінь; визнання своєї провини, спроможність поступитися власними інтересами; володіння знаннями та уміннями використовувати слова-пояснення, виправдання, вибачення. Також у підпункті «Соціально-комунікативна компетенція» цієї ж

освітньої лінії присутня дана тема «Обізнаність з елементарними соціальними та морально-етичними нормам міжособистісних взаємин; уміння дотримуватися їх під час спілкування. Здатність взаємодіяти з людьми, які її оточують: узгоджувати свої дії, поведінку з іншими; усвідомлювати своє місце у соціальному середовищі; позитивно сприймати себе. Уміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях» [3].

У програмі розвитку дитини «Я у Світі» тема спілкування однолітків між собою розкривається у частині другій у підрозділі «Старший дошкільний вік» у лінії «Дитина в соціумі», де і визначено вікові можливості, основні освітні завдання, організація життєдіяльності та показники компетентності дитини на кінець дошкільного віку.

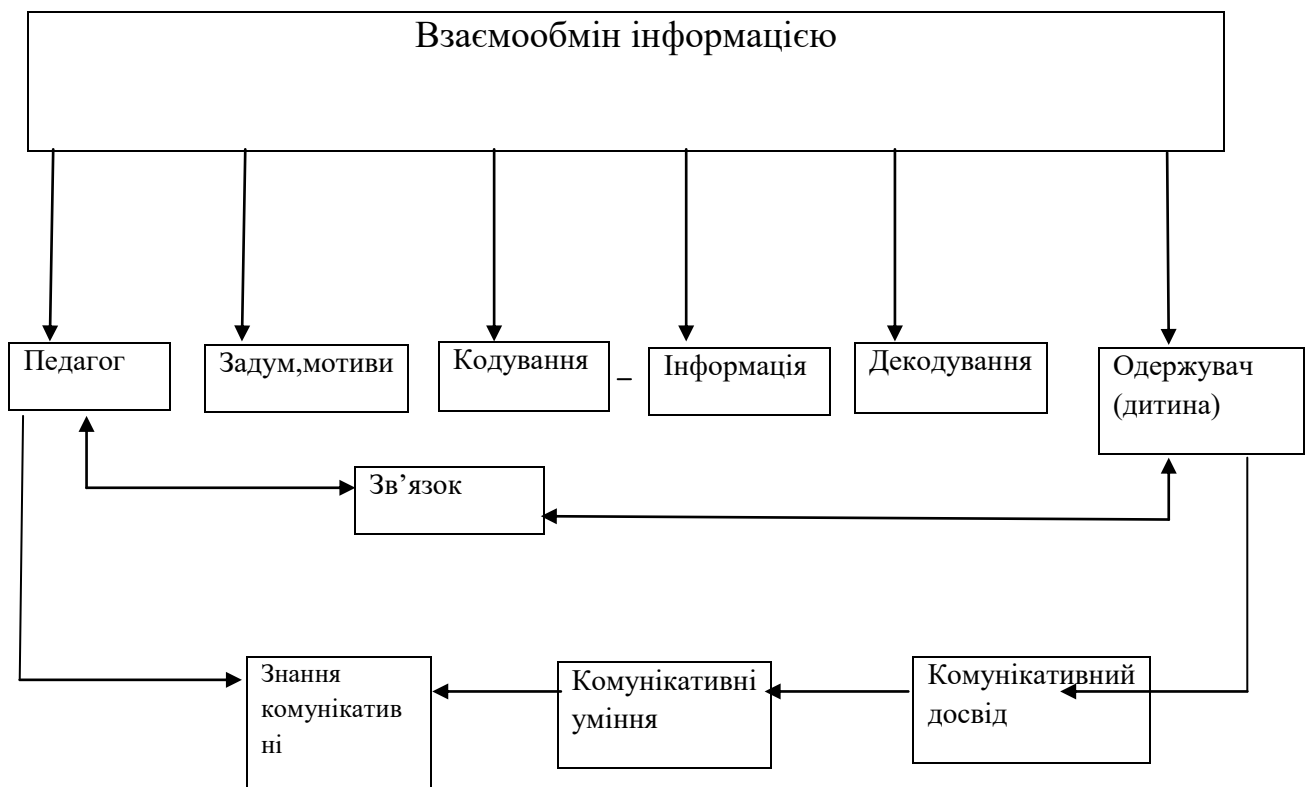
Педагогічне спілкування реалізується як система найрізноманітніших безпосередніх та опосередкованих зв'язків суб'єктів комунікації. Особливістю безпосередніх зв'язків є їх прями контакти з єдиними часовими і просторовими характеристиками: «вихователь – дитина», «вихователь – група дітей», «вихователь – батьки дітей». Опосередковані зв'язки передбачають участь посередника як передача інформації: телефонні розмови, комп'ютер тощо.

Професійно-педагогічне спілкування є складним видом педагогічної діяльності, спрямованої на навчання, виховання та розвиток особистості, і потребує відповідальності. Основними її функціями є термінальні (функції-цілі), тактичні (функції-засоби), операціональні (функції-прийоми).

Знання функцій дає змогу вихователю організувати власну комунікацію як цілісний багатогранний процес, знаходячи в ньому множинний смисл (освітній, виховний, розвивальний), розуміючи її варіативність (тактики, стилі, засоби), багаторівневість (стимулювання активності, співвідносити власні дії з діями співрозмовника, аналізувати, коригувати, прогнозувати). Прогнозувати успіх комунікації не завжди можливо, оскільки він нерідко залежить від багатьох непередбачених

обставин. Тому вихователь має діяти водночас у кількох вимірах: безпосередньо спілкуватися з дитиною, спостерігати за собою і своїми діями, утримувати під контролем свідомості мету спілкування, оцінювати доцільність її досягнення або необхідність зміни [7].

Моделювання як метод пізнання дає змогу встановлювати взаємозв'язки між структурними елементами складних процесів і систем, з'ясувати принципи їх внутрішньої організації, функціонування, певні їх властивості. Модель – образ, аналог (умовне або уявне зображення, опис, схема, графік) об'єкта, процесу, що відображає його структуру, властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами, полегшуючи процес здобуття інформації про нього. Модель процесу спілкування (комунікації), його складники та взаємозв'язки між ними представлено на Рис. 1.1.1.

Рис. 1.1.1 Модель процесу комунікації

Взаємообмін інформацією (процес комунікації, акт комунікації) є складним процесом, який утворюють такі складники:

- а) відправник інформації – суб'єкт, який формує зміст, структуру, що передається;
- б) інформація-повідомлення, закодоване за допомогою символів;
- в) кодування – подача інформації, яку прагне донести відправник до одержувача за допомогою усного мовлення і писемної мови (лексика, темп, стиль мови), візуальних образах та їх рухах, звуках (мелодія, інтонація, темб голосу), кольорі, жестах (ставлення до чого-небудь);
- г) канал зв'язку – засоби комунікації;
- д) декодування – переклад інформації мовою одержувача, що залежить від його сприйняття;
- ж) одержувач – особа (група осіб), яка приймає інформацію та виявляє відповідну реакцію, що визначає результативність спілкування [49, с.18].

Процес комунікації як усвідомлена дія двох суб'єктів має цілі (досягнення взаєморозуміння), зміст (інтелектуальна, емоційна), методи (використовувані способи), результат (наслідок комунікації). Він передбачає появу певних змін між початковим і кінцевим станом(певний приріст – зміна власної свідомості, внутрішнього образу, власної позиції, мети, змісту.

Спілкування є двостороннім потоком інформації. У ньому важливі якість передавання інформації, її повнота, зміст, форма, що дає змогу не лише оперативно і правильно сформулювати уявлення про відповідну проблему, а й обрати співрозмовника, розробити стратегію і тактику, визначити адекватні методи і засоби реалізації конкретних цілей. Ефективність спілкування залежить від зрозумілості, доступності. Зворотний зв'язок (у вербальній чи невербальній формах) виражає ступінь засвоєння розуміння повідомлення, довіри до нього. Це означає, що на етапі зворотного зв'язку педагогічного спілкування дитина стає адресатом, виражаючи свою реакцію на початкову інформацію. Потоки зворотної інформації несуть дані про їх взаємодію: ступінь володіння, сформованості мовленнєвих умінь; рівень педагога до спілкування і рівень сформованості їх професійно значущих умінь, якостей,

досвіду; якість комунікативної діяльності педагога, рівень професійної підготовки; уміння моделювати процес спілкування.

У процесі взаємного обміну педагог має акцентувати на правильності передавання інформації, на належному її розумінні дітьми, усвідомлювати, що на кожному етапі процесу комунікації інформація частково втрачається. Під час комунікації фігурують такі модифікації інформації: інформація, яку передають (реально висловили); інтерпретована слухачем; інформація, що остаточно залишилася у пам'яті слухача. Зворотний зв'язок підвищує шанси на ефективний обмін інформацією. Щоразу, коли педагог вступає в комунікацію, реалізує власну мету в ній, він формулює висловлювання і прогнозує його вплив на поведінку і певну реакцію дитину чи групу дітей.

Реалізація процесу комунікації можлива за таких умов:

- наявність спільного комунікативного простору;
- адекватне розуміння - осмислення конкретної інформації;
- оптимальне поєднання вербальних і невербальних засобів;
- урахування унікальних індивідуальних комунікативних знань, умінь, навичок, досвіду, здібностей.

Педагогічна комунікація ставить вимоги до якостей особистості педагога, найважливішою серед яких є комунікативність як необхідна передумова успішної й активної роботи з педагогічною інформацією, спрямованою на навчання і виховання дітей.

Комунікативність (від лат. Communication) – зв'язок, повідомлення, сукупність істотних, відносно стійких властивостей особистості, що сприяють успішному прийому розумінню, засвоєнню, використанню й передаванню інформації [7, с.23]. Компонентами професійно-педагогічної комунікативності педагога є: потреба в систематичному спілкуванні з дітьми; взаємодія загальнолюдських і професійних елементів спілкування; емоційне задоволення на всіх етапах комунікації; наявність здібностей до здійснення

комунікації; прагнення до набуття комунікативних навичок і вмінь.

Комунікативність педагога формується під впливом багатьох чинників, серед яких переважають професійно-особистісні (утворюються внаслідок трансформації професійно важливих знань, вимог і умінь в особистісно значущі для педагога і виявляються у більш ефективній педагогічній діяльності, посиленні впливу на дитину) [21].

До універсальних якостей особистості педагога належить:

- рівень ціннісного ставлення до професійно-педагогічної комунікації, який характеризується наявністю знань, уявлень, переконань, емоцій, ціннісних орієнтацій, дій людини, що забезпечується осмисленням особистісного досвіду;
- комунікативна спрямованість, яка визначає комунікативну діяльність;
- психологічна підготовленість, яка передбачає наявність у педагога певних властивостей, що сприяють ефективному впливу внутрішнього світу дитини;
- доброзичливість, інтерес до роботи з дітьми, задоволення від роботи;
- толерантність (терплячий), розуміння того, що всі діти індивідуальні і неповторні;
- співпереживання, уміння тактовно виразити себе і своє ставлення до дитини;
- рефлексивність (відображення), передбачає активне і відсторонене спостереження за своєю діяльністю, до різноманітних реакцій у взаємодії з дітьми;
- інтелігентність, яка передбачає високий розумовий розвиток особистості, логічно мислити, уникати зневажливого ставлення до співрозмовника;
- конгруентність (відповідність, узгодження), знання світу і почуттів дитини, здатність педагога впливати на емоційну сферу дитини;
- колективізм, що допомагає краще сприймати, розуміти і вивчати дитячий колектив;

- контактність – здатність вступати у психологічний контакт, формувати довірливі відносини у взаємодії «педагог – дитина».

Спеціальні якості педагога характеризують внутрішню структуру його комунікативності. Серед них виокремлюють пізнавальні (дають змогу сприймати, розуміти і вивчати навколишній світ, реалізувати інтерес до пізнання, розвивати пізнавальний дар до співчуття), експресивні (надають виразності особистості, завдяки чому стає зрозумілою іншим людям, допомагають утримувати увагу до себе), управлінські (забезпечують вплив на інших людей, самоконтроль). Сформованість зазначених якостей забезпечує ефективність професійно-педагогічної діяльності.

Педагогічне спілкування полягає в комунікативній взаємодії педагога з дітьми, батьками, колегами, спрямованій на встановлення сприятливого психологічного клімату, на психологічну оптимізацію діяльності. Це складний, багатоплановий процес установа і розвитку контактів між людьми, породжений необхідністю спільної діяльності, який включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії й розуміння іншої людини. Він забезпечує передавання через педагога дітям людської культури, засвоєння знань, сприяє формуванню в них ціннісних орієнтацій [63].

Педагогічне спілкування – система соціально-психологічної взаємодії між педагогом та дитиною, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов для спільної діяльності, воно забезпечує обмін інформацією, співпереживання, пізнання особистості, самоутвердження, продуктивну взаємодію. Обмін інформацією і ставленням співрозмовників один до одного характеризує комунікативний аспект спілкування; пізнання особистості й самоутвердження – перцептивний; організація взаємодії – інтерактивний.

У педагогічному процесі спілкування використовує такі функції:

- контактну (встановлення контакту як стану обопільної готовності до приймання і передавання повідомлення, змісту взаємозв'язку);
- інформаційну (обмін повідомленнями: прийом, передавання інформації; обмін думками, задумами, рішеннями тощо);

- спонукальну (стимуляція активності партнера з комунікації, спрямування його на певні дії);
- координаційну (взаємне орієнтування й узгодження дій для організації спільної комунікативної діяльності);
- пізнавальну (сприйняття, осмислення змісту інформації, пізнання внутрішнього стану співрозмовника; розуміння і вивчення навколишнього світу, особистості, колективу, себе);
- експресивну (можливість доступно, цікаво й емоційно-виразно передавати знання, формувати уміння й навички; збудження в партнерові необхідних емоційних переживань («обмін емоціями»));
- встановлення відносин (усвідомлення власного місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших комунікативних зв'язків);
- організація впливу (зміна стану, поведінки, рівня комунікативних знань, умінь, досвіду, ціннісно-мотиваційної сфери співрозмовника тощо);
- управлінську (керування своєю поведінкою, вплив на інших людей).

Педагогічне спілкування допомагає педагогу організувати взаємодію на занятті й поза ним як цілісний процес. Не обмежуючись лише інформаційною функцією, воно створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоутвердженню дошкільника в колективі, забезпечує співробітництво і співтворчість у групі. За статусом педагог і дошкільники діють з різних позицій: педагог організовує взаємодію, дошкільник, сприймаючи його дії, залучається до неї. Для того щоб дошкільник став активним співучасником педагогічного процесу, необхідно характер педагогічних стосунків, який полягає в рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній спрямованості, активності педагога та дошкільників, взаємопроникненні їх у світ почуттів і переживань, готовності до прийняття аргументів співрозмовника, взаємодії з ним.

Головними ознаками педагогічного спілкування на суб'єкт – суб'єктному рівні є особистісна орієнтація співрозмовників (здатність бачити й розуміти співрозмовника), рівність психологічних позицій співрозмовників

(недопустиме домінування педагога в спілкуванні, він повинен визнавати право дитини на власну думку, позицію), проникнення у світ почуттів і переживань, готовність прийняти погляди співрозмовника (спілкування за законами взаємної довіри, коли партнери вслухаються, поділяють почуття одне одного, співпереживають), нестандартні прийоми спілкування (відхід від суто рольової позиції педагога) [35].

Залежно від типу (суб'єкт – суб'єктне, суб'єкт – об'єктне) спілкування педагога може бути функціонально-рольовим або особистісно-орієнтованим. *Функціонально-рольове спілкування* є суто діловим, стандартизованим, обмеженим вимогами рольових позицій.

Педагогічне спілкування допомагає педагогу організувати взаємодію на занятті і у повсякденному житті як цілісний процес. Не обмежуючись лише інформаційною функцією, воно створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоутвердженню дошкільника в колективі, забезпечує співробітництво і співтворчість у групі. За статусом педагог й дошкільники діють з різних позицій: педагог організовує взаємодію, дошкільник, сприймаючи його дії, залучається до неї. Для того щоб дошкільник став активним співучасником педагогічного процесу, необхідно забезпечити суб'єкт – суб'єктний характер педагогічних стосунків, який полягає в рівності психологічних позицій, взаємній гуманістичній спрямованості, активності педагога та дошкільників, взаємопроникненні їх у світ почуттів і переживань, готовності до прийняття аргументів співрозмовника, взаємодії з ним. Головними ознаками педагогічного спілкування на суб'єкт – суб'єктному рівні є особистісна орієнтація співрозмовників (здатність бачити й розуміти співрозмовника), рівність психологічних позицій співрозмовників (недопустиме домінування педагога в спілкуванні, він повинен визнавати право учня на власну думку, позицію), проникнення у світ почуттів і переживань, готовність прийняти погляди співрозмовника (спілкування за законами взаємної довіри, коли партнери

вслухаються, поділяють почуття одне одного, співпереживають), нестандартні прийоми спілкування (відхід від суто рольової позиції педагога).

Залежно від типу (суб'єкт – суб'єктне, суб'єкт – об'єктне) спілкування педагога може бути функціонально-рольовим або особистісно-орієнтованим. Функціонально-рольове спілкування є суто діловим, стандартизованим, обмеженим вимогами рольових позицій. Особисті мотиви, стосунки педагога й дошкільника при цьому не виявляються й не враховуються, головна мета його полягає в забезпеченні виконання певних дій.

Особистісно-орієнтоване спілкування є складною психологічною взаємодією, яка передбачає виконання певних нормативних функцій з виявом особистого ставлення, почуттів. Спрямоване воно не так на виконання завдань, як на розвиток особистості дошкільника і вимагає такого рівня активності особистості, за якого вона не підкоряється обставинам, що складаються в педагогічному процесі, а саме створює їх, виробляє свою стратегію щодо свідомого і планомірного удосконалення себе.

Налаштований на особистісно-орієнтоване спілкування педагог демонструє відкритість, доступність, створює для дітей можливість для висловлювання думок і почуттів. Він має бути справедливим, довіряти дітям, визнавати їх неповторність, цікавитися їх життям, проблемами, бути готовим завжди допомагати.

Непрофесійне педагогічне спілкування породжує в дошкільників страх, невпевненість, спричинює зниження працездатності. Порушення динаміки мовлення, не бажання думати і діяти самостійно, відчуженість, негативне ставлення до педагога, навчання. Почуття пригніченості від певного роду занять, а не рідко і від спілкування з педагогами у деяких дошкільників триває впродовж декількох років.

Комунікативна взаємодія у процесі педагогічного спілкування відбувається на таких принципах:

- урахування соціальних настанов дошкільника (кожна людина має власні погляди, цінності, досвід. Людині легше відкинути те, що не

відповідає їй настановам, ніж змінити їх. Педагог має враховувати ці настанови, уважно ставитись до них);

- «Ви – підхід» (передбачає попереднє з'ясування намірів та очікувань дошкільника, спільний пошук шляхів розв'язання проблеми);
- толерантність (розуміння того, що всі люди індивідуальні та неповторні, кожен має право на власний погляд);
- референтність (передбачає повагу до дошкільників, демонстрацію віри в кращі їх якості, акцентування на позитивному, врівноваженість, доброзичливість, оптимізм).

Педагогічне спілкування вимагає від педагога спеціальної підготовки, педагогічної мудрості в організації взаємин з дошкільниками, батьками, колегами в різних сферах навчально-виховного процесу; уміння оперативно й правильно орієнтуватися у мінливих умовах спілкування, знаходити відповідні комунікативні засоби, які відповідали б його індивідуальності, ситуації спілкування та індивідуальним особливостям дошкільникам, постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; високої культури, яка засвідчує вміння педагога реалізовувати власні можливості в спілкуванні з іншими людьми, здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі навчання і виховання.

Спілкування є складною системою, яка у своєму ставленні і розвитку долає такі етапи:

1. Моделювання педагогом майбутнього спілкування (прогностичний етап). У цей час окреслюються контури майбутньої взаємодії. На цьому етапі передбачають можливі способи комунікації, прогнозують сприймання співрозмовником змісту взаємодії.
2. «Комунікативна атака» – завоювання ініціативи, встановлення емоційного і ділового контакту. Це можливо, якщо в педагога сформовані комунікативні вміння. Ефективність «комунікативної атаки» залежить від розвиненості професійного мислення, мовлення педагога та інше. На цьому етапі важливо оволодіти технікою швидкого входження у взаємодію.

3. Керування спілкуванням – свідомо й цілеспрямована організація взаємодії з коригуванням процесу спілкування відповідно до його мети. На цьому етапі відбувається обмін інформацією, оцінками її, взаємна оцінка співрозмовників.

4. Аналіз спілкування – порівняння мети, засобів взаємодії з її результатами, які демонструють змістовий і емоційний (виражається в поведінці вихованців, загальній атмосфері діяльності) зворотній зв'язок, моделювання подальшого спілкування.

Таким чином, ефективність педагогічного спілкування значною мірою залежить від психологічних особливостей особистості педагога, використовуваних ним засобів педагогічного впливу. Удосконалення і розвиток їх має охоплювати комунікативну, перцептивну, інтерактивну складові спілкування, які дійсно пов'язані з пізнавальною, емоційною, мотиваційно-рольовою сферами психіки. Тому оптимізація спілкування означає і вдосконалення психічного функціонування особисті вихователя.

1.2. Культура мовленнєвого спілкування дітей дошкільного віку як наукова проблема

Останнім часом проблема спілкування дітей з однолітками привертають пильну увагу науковців та фахівців. Дослідження проблеми формування комунікативної культури дітей старшого дошкільного віку зумовило необхідність насамперед визначити поняття «культура». У термінологічних словниках «культуру» розглядають як корисний, особистий, колективний і спільний досвід, «це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання освіти, духовної творчості» [12, с.182]; сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії, рівень розвитку суспільства у певну епоху, те що створюється для задоволення духовної потреби людини, освіченість, вихованість [6, с.596]. Як бачимо, культура – це сутнісна характеристика, пов'язана з людською здатністю цілеспрямованого перетворення довкілля, в ході якого створюється

штучний світ речей, символів, а також зв'язків і відносин між людьми. Усе, що зроблено людиною чи має до неї відношення, є частиною культури [10].

Зауважимо, що у науковій літературі рівнозначно вживаються такі поняття, як «мовленнєва культура», «культура мовлення», «культура мовленнєвого спілкування», «комунікативна культура», «культура спілкування». Н. Бабич акцентує, що висока культура мовлення людини є свідченням її вихованості: культура мовлення є ваговим елементом поняття «культури людини» [2, с.62]. Ученою виокремлено теоретичні та практичні засади культури мовлення. Так, теоретичними засадами є осмислення мовної норми, знання про функціональність літературного мовлення, усвідомлення взаємозв'язків системи мови, структури мовлення і немовленнєвих (екстралінгвістичних) структур. Практичними засадами культури мовлення є систематичність знань, їх постійне поглиблення, інтерес, увага до мови і до рівня власного мовлення, поліфункціональність мовленнєвої практики й переконаність у суспільній значно високого рівня культури мовлення всього народу [2, с.10].

На думку В. Мельничайко, культура мовлення – це дотримання сталих мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, невимушене, цілеспрямоване, майстерне вживання мовновиражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування. І далі вчений наголошує на тому, що головною метою кожної культурної людини є збагачення свого мовлення, його удосконалення [30, с.52-79].

На думку А. Богуш, культура мовлення – це вміння правильно говорити й писати, добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування, це система вимог стосовно вживання мови мовленнєвої діяльності. Проявляється в таких характеристиках:

1) правильність (відповідність усталених у літературній мові законам, правилам і нормам);

2) нормативність (дотримання правил усного і писемного мовлення: лексичних (значення слів, семантичні відтінки слів, сполучуваність слів), граматичних (рід, число, відмінок), орфоепічних (правильна вимова);

3) адекватність мовлення (точність вираження думок, почуттів, ясність, зрозумілість мовлення);

4) точність мовлення (якщо в житті слова відповідають ustalеним мовним значенням);

5) логічність мовлення (поєднання мислення, мови і мовлення, це ступінь поєднання слів у реченні за законами розумової (мислительної діяльності), це відповідність смислових зв'язків і відношень одиниць мови в мовленні, зв'язкам і відношенням предметів і явищ у реальній дійсності);

6) різноманітність (багатство мовлення);

7) естетичність (естетична привабливість мовлення, вдале використання естетичних потенцій мови – тон, темп, звучність, наявність образних висловів тощо);

8) чистота (відсутність у мовленні не літературних елементів, брутальних, лайливих ноток, відповідність інтонації змістові та експресії висловлювання);

9) доречність мовлення (поєднує в собі точність, логічність, виразність, чистоту, відповідність ситуації спілкування, організовує мовлення відповідно до мети висловлювання [31, с.45]).

У руслі дослідження вважаємо за необхідне розглянути сутність поняття «мовна норма». На думку науковців, норма літературної мови – це головне поняття про правильність мовлення та його культуру, ustalені правила вимови і правопису, добору слова, граматичної форми, синтаксичних конструкцій (речення), закріплені у словниках і довідниках [4, с.68].

За твердженням науковців, мовленнєва норма – це правило, взірць вживання слова, словосполучення, речення. Характерними особливостями літературної норми, на думку вченого, є відносна стійкість, розповсюдженість, загальноживаність, загальнообов'язковість, відповідність вживанню, традиціям та можливостям мовленнєвої системи [7]. Мовленнєві норми не вигадуються вченими, вони відображають закономірні процеси, що відбуваються в мові, та підтримуються мовленнєвою практикою.

На думку Н. Бабич, нормативним є мовлення:

- 1) що відповідає системі мови, не суперечить її законам;
- 2) в якому варіант норми володіє новими семантико-стилістичними можливостями, увиразнює, уточнює контекст, дає додаткову й вичерпну інформацію;
- 3) в якому не допущено стилістичного (і стильового) дисонансу;
- 4) в якому доречно обґрунтовано застосовані норми з іншого стилю;
- 5) в якому не допущено зміщування норм різних мов під впливом білінгвальної мовленнєвої практики [2, с.69].

Комунікативна культура особистості розглядається як одна з характеристика її комунікативного потенціалу, як синонім терміну «культура спілкування» (Т. Кривченко). Учені (Ю. Апресян, Л. Введенська, М. Львов, Т. Ладиженська та ін.) розуміють комунікативну культуру як сукупність знань про мову, як культуру володіння усних і писемним мовленням.

Інші вчені (О. Бодальов, Б. Ананьєв та ін..) вважають, що комунікативна культура є одним із компонентів загальної культури особистості і сукупність таких знань, умінь, навичок, які дозволяють їй результативно використовувати свої психічні, фізичні, особистісні якості для ефективного вирішення комунікативних завдань. Зіставлення понять «культура мовлення» і «комунікативна культура» дозволимо дійти висновку, що вони співвідносяться як загальне і приватне, оскільки жодна з функцій спілкування, зокрема комунікативна, не може здійснюватися в чистому ізольованому вигляді. Комунікативна культура як більш вузьке поняття несе в собі ознаки загального родового поняття «культура спілкування» (О. Бодальов). Як бачимо, в основі комунікативної культури лежать загальноприйняті моральні вимоги до спілкування та культури мовлення [14].

Людині з високим рівнем комунікативної культури притаманні:

- емпатія (вміння бачити світ очима інших, розуміти його);
- доброзичливість (повага, симпатія, вміння розуміти людей, готовність підтримувати інших);

- автентичність (здатність бути самим собою в контактах з іншими людьми);
  - конкретність (уміння говорити про свої конкретні переживання, думки, дії, готовність відповідати однозначно на запитання);
  - ініціативність (здатність «йти вперед», встановлювати контакти, готовність брати за якість справи в ситуації, що вимагає активного втручання, а не просто чекати, коли інші почнуть щось робити);
  - безпосередність (уміння говорити і діяти безпосередньо);
  - відкритість (готовність відкривати іншим свій внутрішній світ і тверда переконаність у тому, що це сприяє встановленню здорових і міцних відносин з довколишнім);
  - сприйнятливість (уміння висловлювати свої почуття і готовність приймати емоційну експресію з боку інших);
  - допитливість (зацікавленість власним життям і поведінкою, готовність отримувати від людей будь-яку інформацію про себе, наявність самооцінки)
- [5, с.78-83].

У теорії психології визначилося кілька підходів до розгляду сутності спілкування. Перший з них наголошує на спілкуванні, як на формі, виді спільної діяльності людей, яке є вторинним щодо діяльності, підпорядковується їй. Будучи обов'язковим елементом будь-якої діяльності, спілкування забезпечує пізнання її суб'єктами дійсності, формування в них емоційного відгуку на цю дійсність, виявлення, базової на цьому пізнанні та емоційному ставленні, поведінки в цій дійсності (Г. Андрєєва, Є. Ісаєв, В. Слободчиков та інші).

Представники другого підходу (О. Добрович) відокремлюють спілкування (обмін інформацією між учасниками) та діяльність (специфічний вид активності), розмежовуючи їх як окремі, але пов'язані між собою аспекти життєдіяльності людини.

Має місце погляд на спілкування (М. Бобньова, Н. Бордовська, А. Реан, С. Розум та інші) як на самостійну категорію, яка має самоцінність і є не лише

засобом, а метою. За цього підходу наголошується на такій важливій характеристиці спілкування, як суб'єкта – суб'єктний взаємопов'язаний між його учасниками, тоді як діяльність може відбуватися за суб'єкт - об'єктною моделлю.

Культура спілкування – явище багатопланове, яке передбачає наявність розвиненого мислення, володінням мовними і позамовними знаннями, вміннями, що забезпечують логічність, експресивність, стилістичну адекватність мови, нормативне та виразне використання невербальних засобів комунікації (О. Даниленко, О. Кульчицька, М. Ночевник, С. Петеріна, В. Семиченко та інші). Культура спілкування регулюється усталеними у певному суспільстві формальними нормами та етикетом як сукупність правил поведінки, що стосується зовнішнього прояву міжособистісних відносин і передбачає вміння передавати свої думки, почуття, емоції іншим людям, не лише говорити, в й слухати, виявляти доброзичливість, співчуття, ввічливість, тактовність, емпатію.

Період 6-7 років є сприятливим для формування у дитини основ культури спілкування, саме це зумовлено гнучкістю її психіки (Л. Виготський, С. Рубінштейн) [51], високою емоційною чутливістю (О. Запорожець) [47], інтересом до моральних норм і розвитком моральних почуттів (В. Мухіна, О. Габуєва), появою етичних норм (Д. Ельконін, О. Кононко, Т. Поніманська та інші) [20, 40], становлення потреби у спілкуванні, розширенням його довільної сфери (Ю. Змановський, Т. Піроженко та інші).

Розвиткові діалогічного мовлення сприяє прийом створення *спеціальних мовленнєвих ситуацій* [16]. Вони спрямовані на розвиток уміння домовлятися, запитувати співрозмовника, дотримувати правила мовленнєвого етикету, виказувати співчуття, доводити свою точку зору. Для застосування цього прийому можна користуватися наочністю, наприклад, спеціально дібраними сюжетними картинками або серією картинок. Дитині пропонується програти віртуальний діалог між персонажами, зображеними на малюнку. Інший варіант – відтворення реальної ситуації, у якій дитині запропоновано зайняти

певну позицію. Спочатку вихователь із вихованцями обговорюють сюжет, наприклад, черговий у бюро знахідок веде телефонну розмову з людиною, яка загубила якусь річ; директор школи приймає до школи учня, розпитує його та батьків; черговий поліцейний розмовляє з дитиною, яка загубилася на вулиці; діти знайомляться з новенькою дівчинкою, яка вперше приходить до дитячого садка; господиня по телефону запрошує гостей до себе на гостину тощо. Вихователь допомагає малюку створити образ: наприклад, надягти кашкет міліціонера або краватку директора школи, фартух господині тощо; підготувати потрібні атрибути: телефон для зв'язку, журнал для запису, рупор для оголошення. У процесі розігрування мовленнєвої ситуації, якщо дитина не може самостійно виконати завдання, вихователь допомагає навідними запитаннями, вказівками, пропонує власні запитання к зразок дій.

Отже, культура спілкування – це складне особистісне утворення, що охоплює знання етичних правил і міжособистісної взаємодії та спілкування, позитивне емоційне ставлення до цих процесів і вміння самостійно до них долучатися, бути їх учасниками. Проблема культури спілкування безпосередньо пов'язана з проблемами мови і мовлення людини, так як мова є найважливішим засобом у спілкуванні.

1.3. Мовленнєва динаміка змін культури спілкування з однолітками у період дошкільного дитинства

У сучасній психолого-педагогічній літературі [4, 8, 11, 45, 57, 71] була зроблена спроба структурного аналізу спілкування. М. Лісіна в результаті багаторічних досліджень процесу спілкування виділила такі складові частини: предмет спілкування; потреба в спілкуванні; комунікативні мотиви; дія спілкування; завдання спілкування; засоби спілкування; продукти спілкування [24, с.83]. Дослідження засвідчили, що саме у спілкуванні розвивається внутрішній план дій дитини, сфера її емоційних переживань,

пізнавальна активність дітей, довільність і воля, самооцінка і самосвідомість, мовлення тощо.

Проблемі спілкування присвячено і праці відомого психолога О. Леонтєва. «Якщо розуміти спілкування як діяльність, то для нас аксіомою є, по-перше, наявність мети; по-друге, його результативність – ступінь досягнутого результату перед поставленою метою; по-третє, нормативність, яка виражається у факті обов'язкового контролю за ходом і протіканням акту спілкування» [28, с.31].

В іншій площині провів аналіз спілкування Б. Паригін, виділивши основні компоненти – зміст та форму. Зміст було відповідно представлено як соціальні відносини (економічні, правові тощо), а форма – як практична поведінка людей у спільній діяльності. Він виділив і засоби, за допомогою яких здійснюється спілкування – мову, її механізм і способи реалізації [38, с.71]. Психолог А. Аржанова, розглядаючи питання вивчення психологічних основ товарищкості і дружби дітей дошкільного віку встановила, що така специфічна риса характеру, як комунікативність, має велике значення у характеристиці якостей особистості [17]. Відомо, що спілкуючись один з одним, люди ставлять певну мету: зробити іншу людину однодумцем, пояснити, зацікавити. У спілкуванні вони використовують свою мову, спонукають інших діяти в подібних випадках так, а не інакше. Разом з тим, спілкування характеризується як вид діяльності, без якого не можливий повноцінний розвиток людини і як особистості, і як суб'єкта діяльності [1]. Якщо розглядати процес цього розвитку, то відразу видно, що діяльність людини і спілкування переплетені в її житті й фактично не можуть існувати окремо. Навчання передбачає спілкування, а праця вимагає постійної взаємодії людей у формі спілкування. І від того, як організоване і як протікає спілкування, залежать результати практичної діяльності людини [32, с.162].

Виховне значення спілкування бачимо не тільки в розширенні загального кругозору людини, але й у тому, що є обов'язковою умовою формування

загального інтелекту: в розвитку емоційної сфери, у формуванні її почуттів. Значний вплив справляє спілкування й на вольовий розвиток людини.

Спілкування слугує зовнішній меті, має широке розповсюдження в сфері людської діяльності. Не можна не погодитися з тими вченими, які стверджують, що спілкування завжди вплетене в предметну діяльність, воно невіддільне, що самотійного існування у вигляді особливого виду діяльності воно немає. Як зазначають учені [11,13, 22, 26, 27, 33, 39, 48, 53, 59, 69], комунікативна діяльність дитини в перші сім років формує і всі її інші особистісні утворення: ставлення до себе, до інших людей, до предметної діяльності. Автор визначила «спілкування» як супровідний вид провідної діяльності дитини дошкільного віку, тобто як другий провідний вид діяльності, і виокремила чотири форми спілкування дошкільників: ситуативно-особистісна (1-й місяць); ситуативно-ділова (6 місяців); позаситуативно-пізнавальна (3-4 роки); позаситуативно-особистісна (5-6 років).

Аналіз досліджень [8, 11, 15, 26, 45, 52, 58, 62,65, 71] засвідчив, що спілкування з однолітками багато в чому відрізняється від спілкування з дорослими. Воно містить істотні особливості: розкутість, наявність фантазії, навіть багатше лексично, супроводжується різними інтонаціями, вигуками, кривляннями, сміхом, нестандартність і не регламентованість, перевага ініціативних дій над реактивними. У таких контактах відсутні суворі норми і правила, способи поведінки, яких вони змушені дотримуватися під час спілкування з дорослими. Упродовж дошкільного віку спілкування дітей із однолітками істотно змінюється за всіма параметрами: зміст потреби, мотиви і засоби спілкування.

На думку Т. Піроженко, комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини охоплює такі аспекти: емоційний, комунікативно-лінгвістичний, вольовий, творчий розвиток, що виявляються в мовленнєвій поведінці, розвитку

свідомості, особистісних рисах. Комунікативний розвиток необхідно розглядати лише в загальному контексті соціалізації дошкільника [36].

У контактах з товаришами їхні ініціативні висловлювання переважають над висловлюваннями-відповідями, оскільки дитині важливіше висловитися самій, ніж когось вислухати. А тому бесіда з однолітками рідко вдається дошкільникам, бо кожний говорить про своє, не вислуховуючи співрозмовника, перебиваючи його.

Спрямовані на однолітків дії дошкільника різноманітні за метою і функціями. Спілкуючись з товаришами, він намагається керувати їхніми діями, контролювати їх, робити зауваження, навчати, демонструвати свої здібності і вміння, нав'язувати власний зразок поведінки, діяльності, порівнювати їх із собою.

Спілкування з однолітками відіграє важливу роль у психічному розвитку дошкільника. Воно є необхідною умовою формування у нього суспільних якостей, прояву і розвитку елементів колективістських взаємин у групі дошкільного закладу [36].

Упродовж дошкільного дитинства розвиваються і змінюють одна одну емоційно-практична, ситуативно-ділова, позаситуативно-ділова, позаситуативно-особистісна форми спілкування дошкільника з однолітками.

Вікова динаміка спілкування і спільної діяльності дошкільників полягає у зростанні змістовності, вибіркової, стабільності відносин; у розвитку потреби у спілкуванні й співпраці, їх інтенсивності та орієнтованості на інтереси ровесників.

Колектив науковців (Н. Ганошенко А. Рузьська, Л. Царегородцева) вирізняє три форми спілкування з ровесниками у дошкільному віці: емоційно-практичне, ситуативно-ділове, позаситуативно-ділове [46].

Як зазначає Л. Царегородцева, спочатку контакти дітей з ровесниками виникають на задоволення потреб в активності та нових враженнях. Під впливом організовуючих впливів дорослого, на основі інших потреб дитини

відбувається первинне оформлення потреби дітей у спілкуванні з ровесниками.

Н. Ганошенко підкреслює, що у немовляти спільність з ровесниками має виразний суб'єктивний характер, обмежуючись безпосередніми емоційними зв'язками. Позитивні емоційні реакції дитини виникають при сприйманні ровесника як цікавого об'єкта пізнання; дитина чутливо реагує на настрій однолітка, проявляється ефект зараження емоціями.

Ознакою перших проявів потреби у спілкуванні з ровесником (Г. Пантюхіна, К. Печора) вважають перші контакти між дітьми, що виникають з 3 місяців. Змістом цього контакту є інтерес та задоволення при спостереженні за ровесником [3].

А. Руська визначає, що подальший розвиток спілкування з ровесником пов'язаний із виникненням у немовляти комплексу поживлення у контексті його спілкування з дорослим. Комплекс поживлення стосовно ровесника спостерігається приблизно з 5 місяців. Розвиток здатності дитини маніпулювати предметами призводить до того, що починається розвиток спільної дії дошкільника з однолітком. У другому півріччі першого року життя вплив ровесника знаходить відображення у діях дитини, яка наслідує їх за ровесником, епізодично включається в його дію: одна дитина тримає у руці іграшку, інша торкається до неї, намагається повернути. Тобто складаються ділові контакти між дітьми у формі спільних предметно-практичних та ігрових дій [50].

До кінця немовлячого віку формується виразне пізнавальне ставлення до ровесника: малюк торкається його обличчя, смикає одяг, волосся, «куштує на смак» його пальчики – ставиться як до фізичного об'єкту. Водночас малюк посміхається іншій дитині, несе їй іграшки, подібно до того, що він робить у спілкуванні з дорослим.

Прагнення до спілкування з однолітками носить ситуативний і невиразний характер. Діти звертають увагу на ровесників, якщо вони опиняються у полі їх сприймання, але ініціативи до пошуку партнера серед одноліток не

виявляють. З цим пов'язана думка більшості психологів, що спілкування між однолітками до року у власному розумінні цього поняття відсутнє. На цьому етапі створюється фундамент для появи власне спілкування з ровесниками у ранньому віці.

Перша форма спілкування з ровесниками – емоційно-практична виникає до 2-х років, при цьому потреба у спілкуванні з ровесником виражена все ще слабо – вона є четвертою за значенням після потреб в активному функціонуванні, у спілкуванні з дорослими, у нових враженнях.

Перший зміст потреби у спілкуванні з ровесником полягає у прагненні дитини до співучасті у розвагах і забавах, де виникає можливість самовираження. У групах дітей виникає спільний емоційний фон: вони разом сміються, бігають, кричать. Характерні окремі епізоди спілкування, нечасті контакти між однолітками. Діти захоплено граються на самоті з іграшками, не потребуючи спілкування з ровесниками. Згідно підходу Я. Коломінського, у ранньому віці виникає передспівробітництво з ровесниками, представлене характерною є грою поряд, але не разом. Зростає роль мовлення. Ситуативно-ділова форма спілкування з ровесниками виникає у 4-6 років і є типовою для дошкільного дитинства. Потреба у спілкуванні з ровесником стає значно інтенсивнішою, виходячи на перший план. Так, Є. Аркін наводить приклад, коли хлопчик 5-ти років на пропозицію бабусі погратись з нею відповів: «Мені потрібні діти». Це пов'язано із тим, що спілкування з ровесником є необхідною умовою організації сюжетно-рольової гри, яка має колективний характер [21].

Головним змістом потреби дітей у спілкуванні з ровесниками полягає у прагненні налагодити ділову співпрацю, узгодити свої дії з партнером по діяльності. Співпраця відрізняється від співучасті тісною взаємодією дітей, кооперативним характером їх діяльності. Співпраця дітей носить переважно ігровий характер та зосереджена не на результаті діяльності, а на її процесі [67].

Прагнення діяти спільно настільки сильно виражене, що діти йдуть на компроміс, поступаючи один одному іграшками, приваблюючи роллю в грі тощо. Як відзначають М. Лісіна, А. Ружська, О. Смирнова, дітям властива особлива манера поведінки, в якій яскраво виявляються схильність до конкуренції й змагання. Це вказує на те, що у змісті потреби у спілкуванні з ровесником на другому місці після прагнення до співдії знаходиться такий компонент як бажання поваги і визнання. Діти вимагають визнати їх власні досягнення, а дії товаришів оцінюють прискіпливо, виразніше підкреслюючи власні якості [23, 29, 46, 54, 61] .

За даними дослідження О. Смирнової, діти використовують такі засоби спілкування, як виразні, зображувальні, знакові. Вони багато й захоплено розмовляють між собою, але мовлення залишається ситуативним. Вказаний автор здійснила контент-аналіз висловлень у ситуаціях вільної взаємодії дітей 3-7 років, виявивши такі основні теми: Я-висловлення про себе; Ти – висловлення про іншу дитину; світ – висловлення про предмети й явища, що виходять за межі ситуації; гра – висловлення дітей під час гри [56].

Ситуативно-ділове спілкування з ровесниками сприяє розвитку основ особистості та самосвідомості, а також допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчого й самотнього ядра особистості [52].

Позаситуативно-ділова форма спілкування з ровесниками починає виявлятися у деяких дітей віком 6-7 років. Водночас тенденція до її появи, елементи цієї форми спілкування складаються у більшості старших дошкільників.

Кількість позаситуативних контактів зростає до 50% від усіх взаємодій ровесників. Спілкування з ровесниками значно виходить за межі спільної предметної діяльності. Значні зміни відбуваються у розвитку сюжетно-рольової гри, зростає її умовність, схематизм. Складність у побудові гри висуває вимоги до її попереднього планування [55].

Зміст комунікативної потреби полягає у прагненні до співпраці й співтворчості з ровесником. Гра має по-справжньому спільний характер з

єдиними правилами, вимогами, з узгодженістю дій, врахуванням інтересів партнерів. Досвід попередніх спільних ігор дітей накопичується, веде до певного узагальнення уявлень дітей про гру, про роль кожної дитини в ній.

Утворюється чіткий образ ровесника, відносини з ним стають більш стабільними (спостерігається таке явище, як дружба), виникають симпатії. Відбувається формування суб'єктного ставлення до інших дітей, тобто вміння бачити в них рівну собі особу, враховувати їх інтереси, готовність допомагати. Разом із пізнанням ровесника в дітей розвивається розуміння «Я-образу», особливо своїх практичних дій. Головний засіб спілкування – мовлення. Особливості спілкування з однолітками яскраво виявляються в темах розмов, які стають чим далі позаситуативними. Характерні обговорення різноманітних широких тем стосовно минулого й майбутнього, рідної природи й далеких країн тощо [60].

Позаситуативне-ділове спілкування полягає у формуванні здатності дитини розуміти іншого як цінну особистість, у пробудженні інтересу до його внутрішнього світу, мотиву розширити уявлення про себе.

У програмі (2014 р.) завдання розподілені окремо для шостого року життя і для сьомого, чого не знаходимо в інших програмах. Щодо вікових можливостей, то в програмі прописано таке: «Шостий рік життя. Дитяче товариство». Різко зростає потреба старшого дошкільника у спілкуванні з однолітками, порівнянні себе з молодшими, однолітками, старшими за себе. Завдяки спілкуванню з однолітками дитина вдосконалює уміння обмінюватися інформацією, планувати, розподіляти, координувати функції. Це сприяє створенню спільності, об'єднанню зусиль під час спільної діяльності. У кожної дитини цього віку з'являються друзі – діти, яким вона довіряє, яких цінує, з якими їй приємно проводити час. Здебільшого дитина цього віку поводить себе по-товариськи з приємними їй дітьми, утримується від прояву неприязні та агресії, починає усвідомлювати, що це ображає їхню гідність. У цьому віці переважає одностатеве угруповання. Водночас з'являється перша закоханість, дитина стає особливо уважною до свого

обранця, доброзичливою, прихильною, безкорисливою, турботливою. Вона намагається привернути увагу приємної їй особи до своїх чеснот і досягнень, демонструє їй свої можливості, презентує здібності [44, с.184].

«Мовлення дитини» у підпункті «Вікові можливості. Шостий рік життя. Зв'язне мовлення, комунікативні вміння»: «Дитина володіє навичками мовленнєвої культури: слухає іншого, не перебиваючи; говорить спокійним, лагідним тоном, не поспішаючи, дивиться в очі співрозмовнику; звертається до нього за потреби; за допомогою мовленнєвих засобів та форм заявляє про себе. Використовує у спілкуванні різні засоби – словесні, мімічні, пантомімічні. За бажанням розповідає про щось, когось, передає у своїй розповіді суттєве, спирається на особистий досвід. Будує діалог у стимульованому мовленні на запропоновану тему. Відповідно до ситуації спілкування без нагадування дорослого застосовує слова ввічливості та формули мовленнєвого етикету; підтримує розмову» [44, с.313].

Основними освітніми завданнями з даного розділу є: «розвивати вміння диференційовано використовувати різноманітні засоби спілкування (словесні, мімічні, пантомімічні) з урахуванням конкретної ситуації; формувати вміння встановлювати контакт з однолітками, привертати увагу до себе, вправляти в умінні вести діалог; виховувати критичне ставлення до власного мовлення та мовлення інших; формувати вміння передавати словом свої почуття, ставлення» [44, с.317-318].

Переглянувши зміст програми, можна прийти до таких висновків, що в даній програмі змістовно розкриваються віком можливості дитини стосовно культури спілкування як шостого, так і сьомого року життя. Менше уваги приділяється основним освітнім завданням.

У програмі виховання та навчання дітей від 2 до 7 років «Дитина» також є завдання з даної теми, які можна знайти у розділі «Наші старші діти» у підрозділі «Мова рідна, слово рідне» у пункті «Ми розмовляємо»: удосконалювати уміння щодо етики мовлення; продовжувати вчити дотримуватися мовленнєвого етикету: ввічливо звертатися з проханням до

дорослого, товариша, відповіді на поставлене запитання, вибачитися, привітатися й попрощатися, вживати етикетну лексику; привчати дітей говорити чітко, виразно, в нормальному темпі, нормальною силою голосу [18, с.189].

У підрозділі «Дитина в довіллі» також присутні завдання: «виховувати у дитини своє власне «Я», своє місце серед інших людей; здатність дбайливо ставитися до самої себе, інших людей (дорослих та однолітків); розвивати етичні уявлення дитини»; у пункті «Наш дитячий садок»: «прищеплювати навички культури поведінки, доброзичливості у взаєминах з друзями..»; у пункті «Родина. Культура родинних стосунків. Люди»: «виховувати у дітей культуру людських взаємин, прищеплювати навички взаємної поваги у спілкуванні та спільній діяльності, дбайливо ставитися до інших людей (дорослих й однолітків). Розвивати етичні уявлення дітей: продовжувати знайомити з позитивними рисами характеру (доброта, щедрість, чуйність, ввічливість, скромність, працьовитість), сприяти усвідомленню необхідності дотримання соціально прийнятих норм поведінки, виховувати бажання наслідувати позитивні зразки поведінки»; у пункті «Я сам (а)»: «в умовах спілкування і спільної діяльності допомагати дітям оволодівати нормами побудови добрих взаємин, передбачати наслідки негативних дій, попереджати і вирішувати конфлікти, домовлятись, прагнути бути добрим виконавцем і лідером; оволодівати правилами поведінки в сім'ї, в дитячому садку, дворі, транспорті, на вулиці, в театрі, в парку» [18, с.198-200].

У даній програмі завдання з теми культури спілкування розкриті, але все ж конкретніше, ніж в попередній програмі. Звичайно, більше завдань знаходимо у розділі «Мова рідна, слово рідне».

Програма «Дитина» заслуговує уваги, оскільки спрямована на те, щоб полегшити входження дитини в соціум. Проте вимоги до формування навичок культури мовлення, зокрема мовленнєвого етикету сформовані не достатньо чітко.

У програмі розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт» сформульовано завдання, пов'язані з культурою спілкування у розділі «Мовленнєвий розвиток» у підрозділі «Розвиток зв'язного мовлення і комунікативних умінь». Основні з них: «привчати триматися в діалозі невимушено, вільно, без напруження, розмовляти тактовно, переконливо, відчувати емоційний тон розмови та коригувати його у позитивний бік у разі загострення ситуації спілкування, коректно виявляти власне емоційне ставлення до предмета розмови чи співрозмовника; залежно від ситуації спілкування і теми розмови висловлювати прохання, вибачення, подяку, припущення, співпереживання тощо, вітатися і прощатися, використовуючи ввічливі звертання та формули мовленнєвого етикету» [42, с.40].

Ця програма передбачає розвиток зв'язного мовлення і комунікативних умінь дошкільників. Вона актуалізує формування умінь дошкільників підтримувати розпочату розмову, вчасно реагувати на репліки співрозмовника, розпитувати, вести діалог на запропоновані теми. Вихователь повинен вчити виявляти ініціативу у спілкуванні із знайомими й незнайомими дорослими та дітьми, використовувати при цьому доречні форми ввічливого та лагідного звертання (залежно від віку, статі, соціальної ролі співрозмовника – «ви», «любий», «мамусю» тощо).

Так, програма не конкретизує якими мовленнєвими етикетними формулами повинна володіти діти на певному віковому періоді життя. У ній не відображено, якими педагогічними методиками потрібно керуватися у формуванні навичок культури спілкування, автори програми дозволили вихователю самостійно обирати її. Оскільки дана програма спрямована лише на старший дошкільний вік, то в ній завдання сформульовані чіткіше і конкретніше, більше стосуються культури спілкування, але їх недостатньо.

У програмі «Українське дошкілля» в останньому розділі «Старший дошкільний вік (шостий рік життя)» можна знайти різні лінії розвитку. Завдання теми культура спілкування є у лінії «Соціально-моральний розвиток» – «Формування основ моральних якостей», а саме: «Ставлення до

ровесників та інших дітей: формувати прагнення уникати конфліктів, налагоджувати стосунки, порозуміння, проявляти цікавість до готовності партнера до спілкування; обходитися без докорів, образ; прагнути дотримуватися правильне нав'язуючи власної думки. Спілкування: розширювати уявлення про основну вимогу мовленнєвого етикету – ввічливість, уважність, чемність співрозмовників. Продовжувати вчити розмовляти спокійним, лагідним тоном, привітно, з усмішкою, дивлячись людині у вічі; не допускати випадків вживання грубих слів; уміти розуміти бажання, інтереси ровесників і спілкуватися з ними. Поглиблювати знання дітей про культуру спілкування по телефону: не можна займати телефон на тривалий час, розмова має бути конкретною, ввічливою» [43, с.191]. А також присутні подібні завдання у лінії «Мовленнєвий розвиток» – «Мовленнєвий етикет»: вчити володіти різними формами мовленнєвого етикету: прохання («Якщо тобі не важко допомогти...»), «Чи не змогли б ви мені...», «Зробіть мені таку ласку...»); вітання («Вітаю», «Доброго здоров'я»); знайомства («Я б хотів (а) з тобою познайомитися»; «Чи можу я дізнатися твоє ім'я?»); компліменту «У тебе сьогодні гарна сукня».

Вправляти у дотриманні правил культури мовленнєвого спілкування: не втручатися з розмову дорослих, вислуховувати співрозмовника, не допускати зневажливого тону і грубих інтонацій; під час розмови не опускати голову, дивитися на співрозмовника, дотримуючись правильної пози, міміки, не робити зайвих жестів і рухів. Вчити розмовляти невимушено, без напруження, тактовно. Вчити контролювати своє мовлення: не відповідати або не висловлювати своє ставлення до чогось словами: ага, угу, ой; не вживати слів-паразитів, вульгарних слів, діалектів.

Розширювати уявлення про мовленнєвий етикет, основну вимогу мовленнєвого етикету – ввічливість, статечність, уважність, чемність, пристойність співрозмовників» [43, с.223]. У пій програмі завдання культури спілкування розкрито на високому рівні, детально, різнобічно, з конкретними прикладами висловлювань, які має вживати дитина.

У програмі з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі» [41] наявні завдання культури спілкування з однолітками, а саме у розділі «Старший дошкільний вік» тематичний модуль «Гарних манер набувати і ввічливим ставати» присвячений даній темі: «Вчити слухати співрозмовника і без потреби не перебивати його. Продовжувати розвивати в дітей уміння за власною ініціативою вітатися, прощатися, дякувати дорослому й одноліткам, збагачувати словник дітей формулами словесної ввічливості («Доброго ранку», «Доброго дня», «Будьте здорові», «До побачення», «До завтра», «Будь ласка», «Вибачте», «Перепрошую», «Будьте ласкаві», «Дякую» тощо). Спонукає до вживання у мовленні ввічливих слів під час розмов, звертаючись із запитаннями, проханнями; дати знання про доцільність фольклорних жанрів (прислів'я, приказки, утішки тощо). Розкрити значення рідної мови у формуванні основ моральності. Стимулювати в дітей ознаки привітної форми висловлювання пропозицій, порад, прохань (спокійно вислуховувати до кінця звернення; відповідаючи, дивитися в очі тощо). Розвивати вміння знаходити моральні чесноти у партнера по спілкуванню. Не допускати випадків вживання дітьми грубих слів» [41, с.66].

Оскільки дана програма спрямована лише на моральний розвиток, то в ній найбільш повно розкриті завдання. Так само, як і в програмі «Українське дошкілля», є деякі приклади висловлювань. Тобто, дана програма також на високому рівні, як і попередня, розкриває завдання теми культура спілкування. Особливістю цієї програми є те, що в ній присутній розділ «Засоби реалізації програмових завдань», де визначений орієнтовний перелік методів і прийомів морального виховання (дидактичні ігри, ігрові вправи), орієнтовний перелік творів дитячої художньої літератури та українські прислів'я і приказки з морального виховання, які не визначені в інших програмах.

Висновки до першого розділу

Внаслідок опрацювання наукової літератури встановлено, що проблемою культури спілкування займалися як зарубіжні так і вітчизняні фахівці. Проблема розглядалася з різних сторін – мовленнєвої, соціальної, етичної, психологічної тощо. Виховання культури спілкування у дітей старшого дошкільного віку є одним із головних завдань дошкільного віку, яке повинне здійснюється в тісному зв'язку з формуванням у дітей навичок колективізму. Формуючи у дитини прагнення до спілкування, дорослі повинні заохочувати навіть самі незначні спроби взаємодіяти один з одним.

У науковій літературі рівнозначно вживаються такі поняття, як «мовленнєва культура», «культура мовлення», «культура мовленнєвого спілкування», «комунікативна культура», «культура спілкування». За Н. Бабиц, висока культура мовлення людини є свідченням її вихованості: культура мовлення є вагомим елементом поняття «культури людини».

На думку В. Мельничайко, культура мовлення – це дотримання сталих мовних норм усної і писемної літературної мови, свідоме, невимушене, цілеспрямоване, майстерне вживання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

На думку А. Богуш, культура мовлення – це вміння правильно говорити й писати, добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування, це система вимог стосовно вживання мови мовленнєвої діяльності. Мовленнєва культура у дітей старшого дошкільного віку починає формуватися з якісної сторони: старші дошкільники краще володіють «мовою» почуттів. Вони вже здатні стримувати свої почуття. Їхні акценти зміщуються на взаємини людей. Діти вже мають «чуття» на реальне ставлення до себе та до інших. Вони відчувають прояви нещирості і перестають довіряти такій людині. У дитини з'являється стійкість почуттів і взаємин. Дитина починає усвідомлювати, що поводитися морально необхідно «власне для себе», бо це приносить і їй задоволення, і користь довколишнім.

Розділ 2. Дослідження реалізації особистісно орієнтованої моделі спілкування вихователя і старших дошкільників

2.1. Аналіз рівнів сформованості у старших дошкільників культури спілкування з однолітками

Дослідження проводилось на базі дошкільного навчального закладу «Дзвіночок». До дослідження було залучено 40 дітей старшого дошкільного віку (6-ти та сьомого року життя), до складу групи «Сонечко» – експериментальна група (далі ЕГ) увійшли 20 (7 дівчаток, 13 хлопчиків) і контрольна група «Ластів'ята» (далі ЕГ) – 20 (8 дівчаток і 12 хлопчиків).

Нами був підібраний комплекс завдань з метою визначення рівня сформованості культури спілкування дошкільників з однолітками та дорослими. Основні завдання: спостереження, бесіди, читання оповідань та казок, різні види ігор, мовленнєві ситуації.

На констатувальному етапі дослідження розв'язувались такі завдання:

1. Дібрати діагностичну методику.
2. Визначити рівні сформованості культури спілкування з однолітками та дорослими у дітей старшого дошкільного віку

Метою констатувального етапу є виявлення рівня розвитку у старших дошкільників культури спілкування з однолітками та дорослими.

Спостереження: передбачалося здійснити в 2 сеанси спостережень за кожною дитиною під час її спілкування з однолітками в різних видах діяльності та мовленнєвих ситуацій. Спостереження проводилося за невеликою підгрупою дітей, за усіма дітьми здійснено 6 спостережень. Вихователем фіксувалися прояви спілкування за такими критеріями та їх показниками:

гностичний – знання правил етикету в спілкуванні, уміння оцінювати ситуації спілкування і поведінку його учасників, запобігати конфліктним ситуаціям та вирішувати їх, розуміння вербальних і невербальних засобів спілкування;

поведінковий – уміння встановлювати контакт, чітко висловлювати свої думки, ініціювати та підтримувати бесіду, виявляти розуміння і реагувати на поведінку партнерів по спілкуванню, комунікабельність;

мотиваційний – інтерес до процесу та партнерів по спілкуванню, збалансованість мотивації для інших і для себе, широта мотивації;

емоційний – задоволеність спілкуванням, урахування емоційного стану учасників спілкування, культура вираження почуттів у спілкуванні, контроль емоцій під час спілкування, здатність до співчуття і співпереживання) компонентів.

Були розроблені рівні сформованості у старших дошкільників культури спілкування з однолітками за такими критеріями та показниками:

Високий рівень: Дитина має ґрунтовні знання щодо слів привітання, подяки, вибачення, прохання, звернення та відмови, уявлення про способи застосування етичних норм у процесі спілкування; виявляє свідоме позитивне ставлення до самого акту спілкування, прагнення здійснювати останнє на засадах етичних норм; постійно і самостійно застосовує вербальні і невербальні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях, часто потребує зовнішнього контролю, уміння слухати і чути співрозмовника, адекватно реагує на інформацію, що надходить від нього.

Середній рівень: Дитина має фрагментарні знання щодо слів привітання, подяки, вибачення, прохання, звернення та відмови, поверхневі уявлення про способи застосування етичних норм у процесі спілкування; загалом виявляє позитивне ставлення до самого акту спілкування, прагнення спілкуватися на засадах етичних норм; несистематично застосовує вербальні та невербальні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях, часто потребує зовнішнього контролю, уміння слухати і чути співрозмовника має ситуативний характер, загалом адекватно реагує на інформацію, що надходить до нього.

Низький рівень: Дитина має фрагментарні знання щодо слів привітання, подяки, вибачення, прохання, звернення та відмови, помилкові уявлення про

способи застосування етичних форм процесі спілкування або їх відсутність; виявляє індивідуальне або негативне ставлення до самого акту спілкування, не прагне спілкування на засадах етичних норм; ситуативно застосовує вербальні і невербальні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях, постійно потребує зовнішнього контролю, не вміє слухати і чути співрозмовника, може неадекватно реагувати на інформацію, що надходить від нього.

Діагностична методика завдань включала такі методи роботи:

Дидактична гра «Знайомство».

Мета: виявити вміння дітей презентувати себе оточенню, побачити себе очима товаришів; розкрити потребу в спілкуванні з однолітками, сформованість самоповаги.

Хід гри: Діти сідають, утворивши коло. Вихователь пропонує їм подумати, які найважливіші їхні якості, які подобаються друзям, словесно описати їх. Діти по черзі представляють себе і свої характерні особливості, приємні одноліткам. Виграє той, чия розповідь найбільше пов'язана з культурою спілкування.

Дидактична гра «Культура взаємин».

Мета: визначити, наскільки в дошкільників сформоване вміння слухати, говорити, сперечатися, відстоювати свою думку, пояснювати, приймати рішення, виражати ставлення до партнера; збагатити словник відповідною термінологією; виявляти повагу до інших.

Хід гри: Вихователь розділяє дітей на пари, кожна з яких розігрує певну ситуацію. При цьому один виконує роль керівника, а інший – підлеглого.. (звертати увагу на практичні уміння культурно спілкуватися з оточуючими).

Пропонуються такі ситуації (ускладнення):

1. «Вихователь дитячого садка веде розмову з вихованцем, який розбив вікно».
2. «Вихователь розмовляє з мамою вихованця, що постійно вживає некультурні слова».

3. «Мама просить поскладати іграшки».
4. «Розмова двох друзів по телефону, одним з яких запрошує іншого на свій день народження».
5. «Бабуся веде розмову із внуком, який образив дідуся».

Дидактична гра «Приємні звернення».

Мета: визначити наявність у словнику дитини приємних, ввічливих, тактовних слів.

Хід гри: Дорослий обирає пару дітей (хлопчика і дівчинку). Пропонує їм стати навпроти один одного в різних кінцях кімнати. Гусячим кроком (ступня за ступнею) діти рухаються назустріч один одному, на кожному кроці по чергово звертаються один до одного з ласкавими словами. Вихователь та інші діти стежать, щоб слова не повторювались. Виграє та пара, яка назве найбільше приємних слів.

Ситуація «Дитячий садок». Моделювалася ситуація, в ході якої діти уявляли, як вони знайомляться з новачком і відповідно поводитися.

Мета: з'ясувати особливості спілкування, навички ініціативності, вміння правильно та ввічливо розповісти про дошкільний заклад, про себе.

Хід ситуації: дошкільникам пропонується уявити, що до дитячого садка прийшла нова дитина і їм потрібно познайомити її із групою кімнатою, спальною кімнатою, дітьми даної групи. Звертається увага на те, як можна ввічливо поспілкуватись з новачком.

Описані вище методи констатувального етапу дослідження спрямовувалися на вивчення особливостей сформованості у старших дошкільників культури спілкування з однолітками.

З метою дослідження ролі дорослого у становленні в дошкільників культури спілкування було проведено спостереження за культурою спілкування педагогів і батьків з дитиною та опитування дорослих. В експерименті взяли участь педагоги та батьки дітей групи.

Був підібраний комплекс завдань з метою визначення рівня сформованості культури спілкування вихователів та батьків. Основні з них: спілкування, спостереження, анкетування.

Спостереження. Методикою передбачалося здійснити 2 сеанси спостереження за кожною мамою чи татком під час їх спілкування зі своєю дитиною, коли вони приводили або забирали її із закладу дошкільної освіти. Спостереження проводилося одночасно за невеликою підгрупою батьків та індивідуально. За вихователями було також здійснено по 2 сеанси під час їхнього спілкування з дітьми в умовах заняття і повсякденної роботи. Увага зверталась на використання у мовленні норм літературної мови, виразності, вміння спілкуватися з батьками.

Анкетування. З вихователями і з батьками проведено анкетування, з допомогою якого планувалося одержати інформацію як про міру інформованості дорослих про культуру спілкування своїх дітей, так і про оцінку власної ролі у становленні даного вміння. Анкета, адресована батькам, містила 10 запитань. Вона наводиться нижче.

Анкета для батьків «Життя Вашої дитини в родині»

Оберіть найбільш прийнятні для вас варіанти відповідей.

1) Як Ви гадаєте, чого очікує Ваша дитина від родини у якій живе?

- а) гарної організації побуту;
- б) радощів від спілкування;
- в) спокою, захищеності.

2) Як часто Ви спілкуєтесь з дитиною на високому тоні?

- а) щодня;
- б) часто;
- в) інколи;
- г) ніколи.

3) Чи дякуєте дитині за виконану роботу?

- а) так;
- б) ні;

в) не пам'ятаю.

4) Як Ви гадаєте, чи забажає дитина, щоб її майбутня родина була схожа на Вашу?

а) так;

б) ні;

в) не знаю.

5) Чи сваритесь з рідними на очах у Вашої дитини?

а) так;

б) ні;

в) інколи.

6) Чи чула ваша дитина від вас некоректну лексику?

а) так;

б) ні;

в) не знаю.

7) Чи вживаєте Ви під час спілкування з дитиною норми етикету?

а) так;

б) ні.

8) Якщо дитина сказала «погане» слово, то Ви...?

а) посварю;

б) зроблю вигляд, що не почула.

9) Як часто ви спілкуєтесь з дитиною?

а) коли не зайнята;

б) постійно;

в) рідко.

10) Ви контролюєте свої емоції під час спілкування з дитиною?

а) так;

б) не завжди;

в) ні.

З метою визначення рівня поінформованості про культуру спілкування та здатності до педагогічної рефлексії вихователів, які працюють з дітьми ЕГ та КГ, було використано анкету. Вона складалася з 10 запитань

. Анкета для педагогів

1. Чи вважаєте ви, що дитина повинна:
  - а) ділитися всіма своїми думками і почуттями;
  - б) говорити тільки те, що захоче;
  - в) залишати свої думки і переживання при собі.
2. Якщо дитина без дозволу взяла у іншої дитини в його відсутність іграшку, то ви:
  - а) довірливо з ним поговорите і дозволите самому прийняти потрібне рішення;
  - б) представите самим дітям розбиратися в проблемі;
  - в) скажете про це всім дітям і обговорите ситуацію, запропонуєте повернути взятую іграшку.
3. Рухлива, метушлива, іноді недисциплінована дитина сьогодні на занятті була зосереджена і уважна. Як Ви вчините:
  - а) похвалите і всім дітям покажете її роботу;
  - б) проявите зацікавленість і з'ясуєте причину такої поведінки;
  - в) скажете йому: «Ось завжди б так займалася».
4. Дитина погано себе почуває і відмовляється брати участь у заняттях. Як ви вчините:
  - а) довірливо з ним поговорите, з'ясуєте причину поганого стану і запропонуйте дитині займатися в силу можливостей;
  - б) запропонуйте їй зайнятися чим-небудь іншим;
  - в) змусите дитини прийняти участь.
5. Діти спокійно займаються. У вас є вільна хвилинка. Чому віддасте перевагу зробити:
  - а) спокійно, не втручаючись поспостерігати, як вони працюють, займаються;

б) комусь допоможете, підкажете, зробите зауваження;

в) займетесь своїми справами.

6. Яка точка зору Вам здається найбільш правильною:

а) почуття дитини ще поверхневі, швидко проходять і на них не варто звертати особливої уваги;

б) емоції дитини, його переживання – важливі фактори, за допомогою яких її можна ефективно навчати і виховувати;

в) почуття дитини дивні, переживання значимі, до них потрібно ставитися дбайливо.

7. Ваша вихідна позиція в роботі з дітьми:

а) дитина недосвідчена, і тільки дорослий може і повинен її виховувати і навчати;

б) у дитини багато можливостей для саморозвитку, а співпраця дорослого має сприяти максимальному підвищенню активності самої дитини;

в) дитина розвивається майже не керованою під впливом спадковості та сім'ї, тому головне – піклуватися про те, щоб вона була нагодована, здорова і не порушувала дисципліну.

8. Чи часто Ви кричите на дітей?

а) постійно;

б) рідко;

в) зовсім ні.

9. Дитина не захотіла виконувати завдання, мотивуючи це тим, що вона вже робила це. Ваші дії:

а) не зверну на це увагу;

б) запропоную виконувати завдання;

в) запропоную інше завдання.

10. Чи користуєтесь Ви літературним мовленням під час спілкування з дітьми?

а) постійно;

б) ні;

в) іноді.

Описаний вище комплекс методів дозволив, з одного боку, визначити рівень сформованості у дітей старшого дошкільного віку культури спілкування з однолітками, з іншого встановити роль у цьому процесі віку та статі дитини у вихованні культури спілкування з дорослим як важливий чинник.

З метою визначення рівнів сформованості у дітей культури спілкування з однолітками було проаналізовано дані, одержані завдяки використанню описаних методів. Зупинимося детальніше на даних кожного методу.

У ході проведення спостережень за дітьми старшого дошкільного віку враховували такі 4 критерії: гностичний, поведінковий, мотиваційний, емоційний. Показниками кожного критерію виступали:

- гностичного (знання правил етикету в спілкуванні, уміння оцінювати ситуації спілкування і поведінку його учасників, запобігати конфліктним ситуаціям та вирішувати їх, розуміння вербальних і невербальних засобів спілкування);
- поведінкового (уміння встановлювати контакт, чітко висловлювати свої думки, ініціювати та підтримувати бесіду, виявляти розуміння і реагувати на поведінку партнерів по спілкуванню, комунікабельність);
- мотиваційного (інтерес до процесу та партнерів по спілкуванню, збалансованість мотивації для інших і для себе, широта мотивації);
- емоційного (задоволеність спілкуванням, урахування емоційного стану учасників спілкування, культура вираження почуттів у спілкуванні, контроль емоцій під час спілкування, здатність до співчуття і співпереживання) компонентів. Результати спостережень оформлено у таблиці 2.1.1.

Таблиця 2.1.1.

Кількісний розподіл досліджуваних за показниками культури спілкування у ході спостережень

Характер спілкування	Кількість досліджуваних у 1-ій ситуації (у %)	Кількість досліджуваних у II-ій ситуації (у %)
Гармонійно-стабільний	20	15
Дисгармонійно-ситуативний	35	40
Стабільно-дисгармонійний	45	45

За даними спостереження виявлено 4 дитини (20%) під час першого спостереження та 3 дитини (15%) під час другого з гармонійно-стабільним характером спілкування; з дисгармонійно-ситуативним характером

сформульовано 7 дітей (35%) під час першого спостереження та 8 дітей (40%) під час другого; з стабільно-дисгармонійним характером по 9 дітей (45%) під час кожного спостереження. Тобто, майже половина дітей має стабільно-дисгармонійний характер спілкування, це свідчить про те, у них слабо розвинені характерні особливості спілкування. Причиною такого може бути або відсутність знань та практичних умінь спілкуватися з дітьми, або погане самопочуття і відповідно небажання спілкуватись.

Описані вище методи констатувального етапу дослідження спрямовувалися на вивчення особливостей сформованості у старших дошкільників культури спілкування з однолітками.

З метою дослідження ролі дорослого у становленні в дошкільників культури спілкування було проведено спостереження за культурою спілкування педагогів і батьків з дитиною та опитування дорослих. В експерименті взяли участь двоє педагогів та батьків досліджуваних.

Оскільки, у ході спостереження зверталась увага на критерії певних компонентів культури спілкування, то детально ці дані помістили в таблицю 2.1.2. (Додаток А). За даними таблиці помітно, що гностичний критерій (знання правил етикету в спілкуванні, вміння оцінювати ситуації спілкування і поведінку його учасників, запобігати конфліктним ситуаціям та вирішувати їх, розуміння вербальних і невербальних засобів спілкування) проявляється у дітей в більшості позитивно, частково у 5 дітей і лише у двох зовсім не проявляється. Поведінковий критерій (уміння встановлювати контакт, чітко висловлювати свої думки, ініціювати та підтримувати бесіду, виявляти розуміння і реагувати на поведінку партнерів по спілкуванню, комунікабельність) не виражається майже у половини дітей (9), у 7 дітей виражається позитивно і частково – у 4. Мотиваційний критерій (інтерес до процесу та партнерів по спілкуванню, збалансованість мотивації для інших і для себе, широта мотивації) розкривається позитивно у 4 дітей, частково у трьох і не розкривається зовсім аж у 13. Емоційний критерій (задоволеність спілкуванням, урахування емоційного стану учасників спілкування, культура вираження почуттів у спілкуванні, контроль емоцій під час спілкування, здатність до співчуття і співпереживання) проявляється у половини дітей даної групи, лише у 2 зовсім не проявляється, а у решти (8) виражається частково. Проаналізувавши вище подані дані, можна зробити висновок, що діти переважно мають знання про культуру спілкування, але не мають практичних навичок у реалізації цих знань, вони не досить активні, їх мало що цікавить, не мають бажання спілкуватись з іншими дітьми культурно.

Тепер зупинимося на аналізі даних, одержаних в ході організації дидактичних ігор. Базуючись на визначених вище критеріях і показниках, було виділено три рівні сформованості у досліджуваних старшого дошкільного віку культури спілкування з однолітками - **високий, середній та низький.**

До **високого** віднесено дітей з гармонійно-стабільним характером спілкування та високою культурою; до **середнього** - дошкільників з

дисгармонійно-ситуативним характером спілкування та невисокою культурою прояву ставлення до однолітків; до **низького** - з стабільно негативною модальністю спілкування, домінуванням конфліктності, агресивності, з відсутністю етичних норм. Нижче у таблиці 2.1.3. наводимо кількісні дані по використанню дидактичних ігор.

Таблиця 2.1.3.

Кількісний розподіл дітей ЕГ за рівнями сформованості культури спілкування під час виконання дидактичних завдань

Рівні	Кількість дітей (у %) по кожному завданню			
	№1	№2	№3	№4
Високий	10	40	15	15
Середній	60	40	45	45
Низький	30	20	40	40

За даними таблиці очевидно, що найбільше дітей з середнім рівнем сформованості з усіх завданнях, трохи менше з низьким і найменше з високим рівнем сформованості культури спілкування. Причинами таких даних можуть бути частковість знань дітей, недостатність практичних умінь та характерні особливості дитини.

Під час проведення дидактичних ігор в ЕГ лише одна дитина не задумуючись називала і описувала свої якості (гра «Знайомство», «Приємні звернення»), етично-правильно розігрувала ситуацію (гра «Культура взаємин», ситуація «Дитячий садок»). Приклади деяких відповідей хлопчика: «Я ввічливий, бо використовую слова «вибачте» і «будь ласка»; «Синку, поскладай, будь ласка, іграшки, бо до нас зараз прийдуть гості».

У дітей з середнім рівнем сформованості знань викликало труднощі відразу відповісти на поставлені завдання, але, подумавши, все ж відповідали правильно (гра «Знайомство», «Приємні звернення»). Нечіткими

були твердження щодо правил спілкування, які вживали лише за вказівками та контролем дорослого (гра «Культура взаємин»), вирішення ситуацій («Дитячий садок»). Приклади відповідей: «Я дружелюбний, бо маю багато друзів»; «Назар, як ти розбив вікно? Ти знаєш, що тепер твій тато прийде його ремонтувати?».

Діти з низьким рівнем мовчали, тобто не знали, що відповісти, або говорили неправильно, з огляду на мораль, твердження лише після поставлених додаткових запитань або роз'яснення (всі завдання). А деякі не порушували норми спілкування лише за присутності дорослого (гра «Культура взаємин»). Приклади відповідей: «Я добрий, бо допомагаю друзям, коли вони мене попросять»; «Катя, у мене сьогодні День Народження, тому я тебе запрошую в кав'ярню «Малютко» о 15 год, подарунок не забудь», «Знайомся, це твоя нова група».

Діти КГ майже подібно проявляли себе порівнюючи з дітям експериментальної групи. Схожими виявилися мотиви спілкування та висловлювання. У деяких досліджуваних навіть були однакові відповіді, порівняно з ЕГ. Діти з низьким рівнем сформованості знань, дивлячись на дітей з високим рівнем, в гурті спілкувались так само, тобто копіювали їх, а наодинці з дорослим спілкування було протилежне (інколи зустрічались некоректні слова). Це говорить про несформовані знання та вміння з культури спілкування. Порівняльні дані подано у таблиці 2.1.4.

Таблиця 2.1.4.

Кількісний розподіл досліджуваних ЕГ та КГ за рівнем сформованості культури спілкування

Рівні	ЕГ	КГ
Високий	10%	20%
Середній	40%	30%
Низький	50%	50%

В ЕГ і КГ кількість дітей з високим рівнем сформованості культури спілкування становить 10% в ЕГ та 30% в КГ. З середнім рівнем – 40% дітей в ЕГ і 30% дітей у КГ. Низький рівень сформованості становить 50% дітей в ЕГ і 40% дітей відповідно в КГ.

Обидві групи знаходяться приблизно на однаковому рівні розвитку, оскільки розбіжності у відсотках незначні. Виявлений в ході дослідження рівень розвитку є недостатнім, оскільки дуже мало дітей ЕГ та КГ мають високий рівень сформованості культури спілкування.

Отримані в ході констатувального етапу дослідження, з одного боку, засвідчили необхідність розробки програми оптимізації виховної роботи, спрямованої на формування у старших дошкільників культури спілкування з однолітками; з другого – актуалізували необхідність уточнення впливу на цей процес віку, статевої належності та процесу виховання.

Відповідно програми дослідження в ході констатувального етапу визначався вплив різних чинників на прояви дошкільниками культури спілкування. Роль статі у вихованні культури спілкування встановлювалася завдяки аналізу того, скільки дітей якої статі було віднесено до кожного рівня – високого, середнього та низького. Кількісний розподіл дівчаток та хлопчиків старшого дошкільного віку, які увійшли до складу ЕГ, для наочності представлено у таблиці 2.1.5.

Таблиця 2.1.5.

Кількісний розподіл дошкільників ЕГ різної статі за рівнями сформованості культури спілкування

Рівень сформованості культури спілкування	Кількість хлопчиків (у %)	Кількість дівчаток (у %)
Низький рівень	66,6	25
Середній рівень	16,7	50
Високий рівень	16,7	25

Якісний аналіз поданих у таблиці кількісних даних дозволяє зробити висновки, що дівчата краще за хлопчиків оцінюють себе з позиції партнерів спілкування. Вони краще передбачають можливі дії співрозмовника, вчинки та оцінювання з боку оточуючих, що надає спілкуванню більш усвідомленою їй довільного характеру. Є підстави припустити, що це пояснюється, у першу чергу, вищою зорієнтованістю дівчаток на соціальну поведінку, ніж хлопчиків.

Нижче подано аналогічні дані стосовно дітей, які увійшли до складу КГ, таблиця 2.1.6.

Таблиця 2.1.6.

Кількісний розподіл дошкільників КГ різної статі за рівнями сформованості культури спілкування

Рівень сформованості культури спілкування	Кількість хлопчиків (у %)	Кількість дівчаток (у %)
Низький рівень	33,3	50
Середній рівень	33,3	25
Високий рівень	33,4	25

Підводячи підсумки щодо одержаних на констатувальному етапі даних щодо впливу статевої належності на прояви культури спілкування, можна говорити про наявність у представників різної статі як спільних для цього віку особливостей, так і певних статевих відмінностей.

З'ясувалося, що хлопчики частіше обирають для спілкування хлопчиків, а дівчатка – дівчаток. У дітей старшого дошкільного віку вже розвинене усвідомлення себе як хлопчика або як дівчинки. Граючись, вони часто

групується за ознакою статі. В іграх проявляється емоційність дитини, відпрацьовуються варіанти чоловічої і жіночої ролі, статевої рольової поведінки. У рольовій грі хлопчики наслідують чоловіків, обирають роль шофера, космонавта, моряка; дівчинка – лікаря, вихователя, перукаря. Дівчатка швидше і легше пристосовуються до нової ситуації, ніж хлопчики. Дівчатка емоційніше передають свої почуття у процесі спілкування. Під час проведення та аналізу процесу та результативності завдань встановлено, що дівчата проявляли більший інтерес до спілкування з дорослими, а хлопчики – з іншими дітьми. У дівчат було яскравіше виражене вибіркоче спілкування, вони більше орієнтувалися на моральні якості партнера, зміст взаємодії для них має менш суттєве значення, ніж емоційна забарвленість стосунків. У хлопчиків взаємність виборів бажаних партнерів для спілкування проявлялася більш високо, вони найчастіше обирають саме тих дітей, які їм надають переваги, більше орієнтовані на успіхи партнера в діяльності, більше схильні до ділового, ніж особистісного спілкування з однолітками..

З огляду на те, що до складу ЕГ увійшли діти шести-семи років, нас цікавило, наскільки впливає вік на прояви дітьми культури спілкування, чи справді з дорослішанням даний феномен виявляється більш повно й стабільно. Роль віку на формування культури спілкування визначався шляхом аналізу того, скільки дітей якого конкретного віку було віднесено до кожного з трьох рівнів. Одержані кількісні дані подано у таблиці 2.1.7.

Таблиця 2.1.7.

Кількісний розподіл дошкільників ЕГ різного віку за рівнями сформованості культури спілкування

Рівень сформованості культури спілкування	Кількість дітей <i>до 6 років</i> (у %)	Кількість дітей <i>7-ий рік</i> (у %)
Низький рівень	50	25

Середній рівень	33,3	50
Високий рівень	16,7	25

Якісний аналіз поданих у таблиці кількісних даних дозволяє констатувати, що діти ЕГ сьомого року життя охоче вступали в контакт з іншими дітьми, залучали до розмов малоактивних дітей. Діти ЕГ шостого року життя вступали у спілкування, але самі не ініціювали його. Це дає підстави дійти такого висновку, що вік суттєво впливає на міру ініціативності, розкнутості старших дошкільників, уміння підтримувати контакти впродовж тривалого часу, розв'язувати конфлікти у мирний спосіб.

У таблиці 2.1.8. наведено кількісні дані щодо розподілу дітей різного віку КГ.

Таблиця 2.1.8.

Кількісний розподіл дошкільників КГ різного віку за рівнями сформованості культури спілкування

Рівень сформованості культура спілкування	Кількість дітей <i>до 6 років</i> (у %)	Кількість дітей <i>7-ий рік</i> (у %)
Низький рівень	60	20
Середній рівень	20	40
Високий рівень	20	40

За даними таблиці можна відмітити те, що діти КГ 6-го року життя мають гірші знання та практичні навички під час спілкування з однолітками, порівняно з дітьми 7-го року життя. А отже, слід відмітити, що вік все ж має вплив на формування культури спілкування у дошкільників.

У дітей шостого року життя різко зростає потреба у спілкуванні з однолітками, порівнянні себе з молодшими, однолітками, старшими за себе. Завдяки спілкуванню з однолітками дитина вдосконалює уміння обмінюватися інформацією, планувати, розподіляти, координувати функції. Це сприяє створенню спільності, об'єднанню зусиль під час спільної діяльності. У кожної дитини цього віку з'являються друзі – діти, яким вона довіряє, яких цінує, з якими їй приємно проводити час. Здебільшого дитина цього віку поводить по-товариськи з приємними їй дітьми, утримується від прояву неприязні та агресії, починає усвідомлювати, що це ображає їхню гідність. У цьому віці переважає одностатеве угруповання. Водночас з'являється перша закоханість, дитина стає особливо уважною до свого обранця, доброзичливою, прихильною, безкорисливою, турботливою. Вона намагається привернути увагу приємної їй особи до своїх чеснот і досягнень, демонструє їй свої можливості, презентує здібності. Дитина володіє навичками мовленнєвої культури: слухає іншого, не перебиваючи; говорить спокійним, лагідним тоном, не поспішаючи, дивиться в очі співрозмовнику; звертається до нього за потреби; за допомогою мовленнєвих засобів та форм заявляє про себе. Використовує у спілкуванні різні засоби – словесні, мімічні, пантомімічні. За бажання розповідає про щось, когось, передає у своїй розповіді суттєве, спирається на особистий досвід. Будує діалог у стимульованій мовленнєвій ситуації на запропоновану тему. Відповідно до ситуації спілкування без нагадування дорослого застосовує слова ввічливості та формули мовленнєвого етикету, підтримує розмову.

У дітей сьомого року життя важливішого значення набувають однолітки, більше часу вона проводить у приємному товаристві друзів. Спілкування з іншими дітьми набуває самоцінності. Істотно збільшується інтенсивність і широта кола спілкування дитини, виникає усвідомлена здатність віддавати перевагу одним дітям порівняно з іншими, відмовляти декому у прихильності. Підвищується рівень комунікативних умінь дитини, які стають змістовнішими, гнучкими у використанні. Дитина здатна аргументувати свої

пропозиції прохання, оцінки. Етичні мірки, які формуються внаслідок засвоєння дитиною основних моральних норм і правил поведінки засвідчують становлення елементарної форми соціальної компетентності. Збагачення соціального досвіду ускладнює та індивідуалізує взаємини з дітьми. Дитина володіє діалогічним мовленням, використовує його у спілкуванні з дітьми. Вона чутлива й уважна до образних висловів, намагається їх використати, апробує побудовані висловлювання в різних життєвих ситуаціях. Підтримує розмову, доречно застосовує мовленнєві й не мовленнєві засоби, регулює силу голосу, темп мовлення, вдається до пауз, використовує засоби інтонаційної виразності, передає різні почуття. Прагне творчо само реалізуватися, розкрити свої можливості, передати через мовлення значущі думки, переживання, устремління. Намагається в різних сферах життя та видах діяльності проявити свої здібності, виразити свою сутність, відстояти право на індивідуальність, презентувати іншим свої можливості. Добирає для цього виразні мовленнєві конструкти, використовує соціально прийнятні їх форми, адресує своє звернення авторитетним людям, домагається визнання ними її заслуг. Добирає зміст і форму адресного висловлювання, ураховує емоційний стан співрозмовників і ситуацію спілкування. Відповідально ставиться до своїх висловів, розуміє, що словом можна не лише поліпшити настрій, а й образити. Проявляє моральну активність, вживає лагідні, пестливі, приємні слова; утримується від неприйнятних форм мовленнєвого самовираження (образливих, принизливих, брутальних висловлювань), здатна у соціально прийнятній формі відстояти своє право на мовленнєве самовираження (уміє дібрати мовленнєві засоби, використовує соціально прийнятні мовленнєві форми, висловлювання з урахуванням можливих реакцій людей). Дотримується правил мовленнєвої поведінки під час взаємодії з однолітками. Ввічливо ставиться до партнерів по спілкуванню, демонструє їм свою зацікавленість у розмові, емпатію, щирість висловлювання. Усвідомлює свою відповідальність за сказане, контролює своє мовлення, намагається поводитися морально. Має сформоване внутрішнє мовлення.

Дослідження показує, що різновікове спілкування сприяє вільному застосуванню дітьми способів поведінки у випадку морального вибору. Встановлено, що спілкування дітей в різновікових об'єднаннях зорієнтоване не на віковий потенціал особистості, а насамперед на її соціальний досвід і може здійснюватися як «на рівних» і до відносно рівних суб'єктів (при цьому паспортний вік може не мати принципового значення), так і у взаємодії, коли суб'єкти усвідомлюють своє становище старшого і молодшого партнера.

Аналіз отриманих результатів показує, що основним чинником впливу на процес формування культури спілкування дошкільників є виховання, тобто дорослий як найбільш впливова фігура. З метою визначення ролі дорослого у розвитку комунікативних умінь дошкільників, з'ясування їх ставлення до цього напряму виховної роботи, було проведено анкетування та спостереження за вихователями.

Дані спостереження засвідчили, що формуванню культури спілкування педагоги приділяють увагу, але не на достатньому рівні. Вони іноді самі забувають про форми мовленнєвого етикету, перебивають співрозмовника, але на противагу цьому достатньо виявляють емоцій, співпереживають під час спілкування тощо.

Результати опитування батьків показали, що вони недостатній мірі обізнані. Батьки рідко вживають форми мовленнєвого етикету, занадто емоційні під час спілкування з дітьми, часто перебивають співрозмовника (дитину) аби щось їй довести, іноді підвищують тон на дитину тощо. Опитування показало, що батьки дошкільників недостатньо проінформовані про важливість формування культури спілкування дітей старшого дошкільного віку та не вважають це важливою умовою успішного розвитку дитини. Порівнюючи ставлення батьків і вихователів до культури спілкування дошкільників, можна зробити висновок, що педагоги краще обізнані в цьому питанні і, відповідно, свідомо ставляться до цього питання.

Осмислення отриманих даних дозволило нам зробити висновок про необхідність проведення роботи по забезпеченню результативності

поставленого завдання – підвищення культури спілкування дітей старшого дошкільного віку з однолітками та дорослими.

2.2. Впровадження особистісно орієнтованої моделі спілкування вихователя з дітьми старшого дошкільного віку у освітній простір

Мета формувального етапу полягала у розробці системи виховних впливів у спілкуванні та мовленнєвих ситуаціях, спрямованих на оптимізацію процесу виховання у старших дошкільників культури спілкування з однолітками і дорослими.

Формування культури спілкування здійснювалося як на заняттях, так і в самостійній діяльності, мовленнєвих ситуаціях. З цією метою використовувалися бесіди за змістом літературних творів, розігрування ситуацій та ігри на морально-етичні теми тощо. Нами було розроблено комплекс завдань щодо виховання культури спілкування у дітей 6-7 років життя з однолітками. Дотримувалися норми літературної мови у процесі спілкування для наслідування, проведено різні види (заняття, бесіди, читання художньої літератури, ігри) різні види діяльності.

Зупинимося детальніше на описі використаного комплексу завдань, який передбачав 4 спеціально організованих комплекси, які включали різну кількість завдань.

Перший комплекс завдань (включав чотири гри).

Гра № 1. «Формування позитивної оцінки товариша».

Мета: формувати у дітей адекватну оцінку однолітка, активізувати словник, поняттями, якими позначають позитивні якості.

Хід гри: Вихователь розподіляє дітей на пари і ставить перед ними завдання: намалювати сонце, у центрі портрет однолітка. Він пропонує досліджуваним від сонця провести стільки променів, скільки гарних якостей дитина побачила в однолітку. Потім кожна дитина відповідає на запитання

дорослого: «Якими словами ти можеш розповісти про гарні якості товариша?»»

Гра №2. «Сонячний зайчик».

Мета: виховувати дружні стосунки між дітьми, розвивати атмосферу тепла, любові, ласки.

Хід гри: Вихователь говорить, що він спіймав «сонячного зайчика», пропонує передати його по колу, щоб кожний зміг зігрітися його теплом, і з приємною посмішкою передати його товаришеві. Коли «зайчик повертається до вихователя, він звертає увагу дітей на те, що за цей час «зайчик», зігрітий дітьми, виріс і не вміщається в долонях. «Зайчика» випускають, але кожен ловить частинки його тепла, ніжні промені серцем.

Гра №3. «Різнокольоровий букет».

Мета: вчити взаємодіяти один з одним, отримуючи від цього радість та задоволення.

Хід гри: Діти поділені на 2 команди. Кожна дитина називає себе квіткою. Діти першої команди по черзі обирають собі в пару «квітку» для букета з іншої команди, пояснюючи свій вибір. Потім усі «букети» об'єднуються в один букет і утворюється хоровод квітів.

Гра № 4. «Піраміда любові».

Мета: виховувати турботливе відношення до світу людей, розвивати комунікативні здібності.

Хід гри: Діти стають у коло. Вихователь говорить: «Кожен з вас когось або щось любить. Я люблю..... Розкажіть і ви: кого і що ви любите».

«А зараз ми з вами побудуємо піраміду любові з наших рук. Я назву того, кого люблю і покладу свою руку на стіл. Потім кожний з вас буде називати ім'я того, кого він поважає та любить і класти свою руку на верх моєї. У такий спосіб будується «піраміда любові». Дорослий запитує у досліджуваних: «Ви відчуваєте тепло рук? Вам приємний цей стан?». Він пропонує дітям подивитися, яка висока вийшла в них піраміда і коментує: «Висока тому, що ми поважаємо і любимо один одного».

Другий комплекс (заняття).

Заняття 1. Тема: «Що таке етикет».

Програмовий зміст: закріпити визначення етикету, правила поведінки, пробудити інтерес до вивчення норм етикету; формувати у дітей переконання в необхідності дотримання етикету для створення доброзичливого відношення з оточуючими; формувати бажання позитивно співпрацювати з однолітками; виховувати любов і шанобливе ставлення до близьких і оточуючих людей; виховувати самостійність мислення, вміння робити висновки, розв'язувати проблемні завдання; закріпити численні способи вітання і прощання, подяки, прохання, вибачення; пробуджувати інтерес до вивчення норм і правил етикету; виробляти практичне уміння і навички правил мовленнєвого етикету; активувати пам'ять дітей, вміння дітей диференціювати вчинки, оцінювати їх; розширювати соціальний досвід дітей; розвивати монологічне та діалогічне мовлення, розширювати словниковий запас; дотримуватися етикету, правила поведінки, етикетні формули вітання, подяки, вибачення.

Заняття складають різні дидактичні ігри, які спрямовані на виховання культури спілкування, відгадування загадок тощо (Додаток Б)..

Заняття №2. Тема: «Три мудрих-премудрих Гномичі»

Програмовий зміст: учити дітей уважно слухати оповідання, розуміти його зміст; формувати стійкі навички і звички культури поведінки; вчити дотримуватися всіх форм увічливості в розмові; вправляти в умінні звертатися з різними проханнями, пропозиціями до рідних чи незнайомих людей, до дітей у групі, на вулиці чи в громадських місцях; вчити дітей складати невеличкі розповіді за уявним малюнком; розвивати пояснювальне мовлення; стимулювати вживання повних речень. Розвивати почуття задоволення від результатів своєї діяльності.

Словник: збагачувати словник дітей синонімами, активізувати їх уживання; вправляти у добиранні слів протилежного змісту (Додаток В).

Третій комплекс.

Заняття №1. Морально-етична бесіда «Про культуру спілкування»

Програмовий зміст: вчити дітей правильно спілкуватися з однолітками, ввічливо поводитися, шанобливо звертатися до людей, виховувати дітей гідними громадянами.

Обладнання: малюнки, на яких зображені діти (тварини), що б'ються, кричать; діти, котрі поводяться чемно, граються, виконують колективно певну роботу: працюють у читальній залі або за комп'ютером, малюють, співають.

Хід бесіди:

Вихователь. «Діти, ми зараз розглянемо ілюстрації, на яких зображена різна поведінка дітей і тварин. Ви розгляньте їх і зробіть висновок: що вам подобається, а що ні, чому одні ілюстрації приємно розглядати, а другі викликають у вас сміх, розчарування, неприємні спогади (Діти розглядають ілюстрації).

Вихователь ставить запитання до кожної ілюстрації, а діти висловлюють свої думки, зазначають, що їм подобається, а що ні і чому.

Є така казка про двох горобців, що знайшли одне зернятко і почали його відбирати один в одного, бо кожному кортіло ся його з'їсти. Дійшло до бійки. І поки вони чубилися, кричали, сварилися, прийшла курка і з'їла те зернятко. А потім ще й посміялася над ними, кажучи: «Поки дурні билися, то розумні поживилися». Ось така повчальна історія. Вона дуже схожа на правду про деяких дітей, котрі не вміють належно спілкуватися, а всі проблеми намагаються вирішити криком, бійкою, хоч і знають, що роблять собі гірше. Та й не раз ви самі спостерігали, як чубляться горобці, як не миряться часом собаки, як скубуть одна одну ворони, і при цьому всі вони голосно кричать. Та це тварини, вони не знають про те, що всі питання можна вирішити спокійно, без крику і бійки.

Що таке спілкування? Спілкуватися означає підтримувати взаємні стосунки, дружній зв'язок із другом, розуміти один одного, а в чомусь порозумітися, об'єднуватися для спільних дій. То ж як нам потрібно

спілкуватися один з одним, щоб не бути схожими на тих двох горобців?
(Відповіді дітей.)

З дітьми вам спілкуватися простіше, бо можна просто сказати «Привіт!» при зустрічі й усміхнутися, а дорослій людині треба сказати «Доброго дня!», «Доброго вечора!» чи «Доброго ранку!», посміхаючись і дивлячись у вічі. Дорослій людині привітання «Привіт!» не сподобалося б. До кожної людини треба звертатися з повагою – це перше правило спілкування. До дорослих треба звертатися на Ви і шанобливо: «Пане», «Пані». А до дітей треба звертатися красиво по імені, наприклад, «Таню, Танечко, Олег, Олеже». І коли ти правильно, з повагою звертаєшся до людини або розмовляєш з нею, то і сам заслуговуєш на повагу від людей. Люди тебе починають поважати за те, що ти вихований. Отже, коли ти правильно і шанобливо звергаєшся до людей, то й сам до себе ставишся з повагою, бо тобі важливо, щоб про тебе гарно говорили і думали люди – ти себе поважаєш. А це також важливо для людини. І той, хто себе поважає, нічого поганого не зробить, бо йому буде соромно, адже він цінує думку інших людей. Ніколи не забувайте вживати у мові «чарівні» слова, що свідчать про вашу культуру. Давайте пригадаємо їх. (дякую, на добраніч, до побачення, прошу, будь ласка, перепрошую, вибачте, пробачте тощо).

Говорити з товаришами треба думаючи, щоб не образити словом. Бо словом іноді можна не лише образити до глибини душі, а й навіть убити. Недаремно в народі кажуть, що ніж глибоко ранить, а слово – смертельно. Від ножа залишається рубець на тілі, а від слова – в душі. Тому перш, ніж щось сказати – сім раз відміряй, а раз відріж.

Отож несіть у світ усе найкраще, найсвітліше, добре і мудре, що є в нашого народу, бо ми того варті.

Правила спілкування:

- Ставтеся один до одного і до всіх людей з повагою.
- Поважай себе, бо ти – Людина.
- Дотримуйся правил гарного тону при спілкуванні.

- Дивись людині в очі, коли вітаєшся і розмовляєш з нею.
- Говори чітко і спокійно, стеж за силою звуку, ніколи не підвищуй голос, не кричи – це негарно.
- Вживай «чарівні слова» в мовленні, у звертанні до дорослих людей та однолітків.
- До дорослих людей звертайся на «Ви».
- Ніколи не вживай у своїй мові нецензурних, брутальних слів, адже це не прикрашає людину, а навпаки, принижує її, збіднює її мовлення та інтелект.
- Ніколи не перебивай розмову людей, а дочекайся, коли розмову закінчать.
- Коли розмовляють дорослі, не слід втручатися у їхню розмову і щось додавати своє, заперечувати чи стверджувати, коли тебе не запитують.
- Говорити треба завжди правду, бо брехня не робить тобі честі, і вона завжди вилізе на поверхню. Недаремно народна мудрість каже: «Шила в мішку не сховаєш».
- Найбільша сила – це розум. Тому треба послуговуватися цим правилом у житті.

Заняття №2. Читання оповідань та казок на відповідну тематику

Наприклад:

1. Читання оповідання В. Осєєва «Чарівне слово». Дане оповідання ми обрали тому, що в ньому йдеться саме про «чарівне слово» як формулу словесної ввічливості, яку діти мають засвоїти і завжди вживати у своєму мовленні з іншими.
2. Оповідання В. Сухомлинського «Як Сергійко навчився жаліти». Дане оповідання відібрали з метою виховання у дітей товариськості, співчуття у спілкування з однолітками.
3. Оповідання К. Ушинського «Умій почекати». Зміст оповідання спрямований на вміння слухати інших, не перебивати (Додаток Д).

Четвертий комплекс (включав три завдання).

Задля ефективності проведеної роботи з дітьми, ми обрали такі методи роботи з вихователями та батьками: консультація та тренінг.

1. Консультація для батьків «Спілкування в сім'ї» (Додаток Е).

Мета: уточнити знання батьків про спілкування їхніх дітей, довести до свідомості важливість їхнього прикладу для наслідування дітьми.

2. Тренінг з батьками «Ефективне спілкування батьків з дітьми» (Додаток Ж)

Мета тренінгу: сприяти становленню батьківської компетентності шляхом усвідомлення і осмислення механізмів діалогічного спілкування та формування вмінь і навичок конструктивної взаємодії з дітьми у сім'ї.

Завдання: сприяти усвідомленню основних засад психічного розвитку дитини, критичному осмисленню стійких стереотипних установок у сімейному вихованні; розширити і збагатити знання щодо ролі емоційної сфери у становленні особистості дитини та відпрацювати навички емпатійного реагування на дитячу поведінку, формувати вміння будувати діалогічну взаємодію при вирішенні проблемних сімейних ситуацій.

Виховувати педагогічну компетентність батьків.

3. Консультація для вихователів «Формуємо комунікативне мовлення дошкільнят» (Додаток).

Мета: збагатити знання вихователів про особливості мовлення дошкільників і вагомість їхнього мовлення для наслідування.

Отже, з допомогою вище описаних комплексу завдань намагались вплинути на уміння дітей старшого дошкільного віку спілкуватися з однолітками та дорослими на культурному рівні і, відповідно, покращити його якість. Були підібрані методи як для дітей, так і для вихователів та батьків, адже, їх мовлення певною мірою впливає на формування мовлення й у дітей.

2.3. Аналіз результатів впровадження особистісно орієнтованої моделі спілкування вихователя з дітьми дошкільного віку

Щоб переконатися в ефективності використаного комплексу завдань виховних впливів, був проведений контрольний етап.

Результати контрольного етапу дослідження відображені в таблицях 2.3.1. та 2.32.

Таблиця 2.3.1.

Результати рівня сформованості культури спілкування дітей ЕГ

Рівні сформованості	Кількісний розподіл досліджуваних (у %)			
	Комплекс з 4 ігор	Комплекс з 2 завдань	Морально-етична бесіда	Читання оповідань та казок на відповідну тематику
Високий	20	30	10	40
Середній	50	50	60	50
Низький	30	20	30	10

Проаналізувавши дані таблиці, можна прийти до такого висновку, що найбільше дітей (50-60%) знаходиться на середньому рівні розвитку по всіх методиках, трохи менше на високому і найменше на низькому рівні. Але також видно, що серед усіх методів саме під час читання оповідань та казок найбільша кількість дітей високого рівня розвитку – 40 %, а найменше високого рівня 10% – під час морально-етичної бесіди. Решта даних коливаються в межах 20-30 %.

Таблиця 2.3.2.

Рівні сформованості культури спілкування дітей КГ

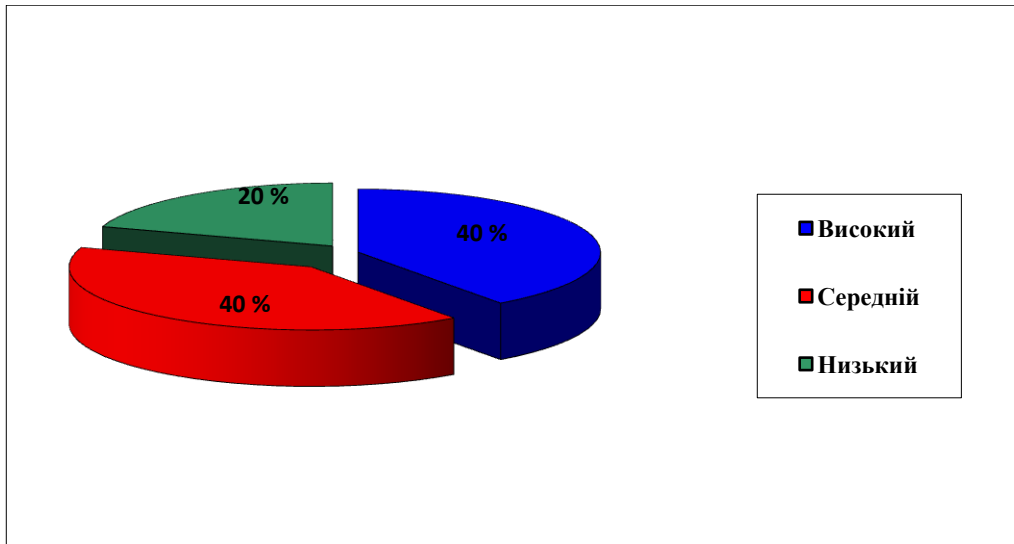
Рівень сформованості культури спілкування дошкільників	Кількісний розподіл досліджуваних (у %)			
	Комплекс з 4 ігор	Комплекс з 2 завдань	Морально-етична бесіда	Читання оповідань та казок на відповідну тематику
Високий	30	20	10	30
Середній	60	30	60	50
Низький	10	50	30	20

Дані цієї таблиці показали, що старші дошкільники найгірше себе проявляли (низький рівень розвитку) під час комплексу з 2 завдань (заняття) – 50%. Під час ігор та читання оповідань і казок на високому рівні визначено 30 % дітей. З середнім рівнем – найбільше (50-60%), окрім комплексу з 2 завдань, де встановлено лише 30 % дітей.

На це могли вплинути як розсіяність дитини в даний момент, так і відсутність знань та вмінь культурного спілкування з однолітками.

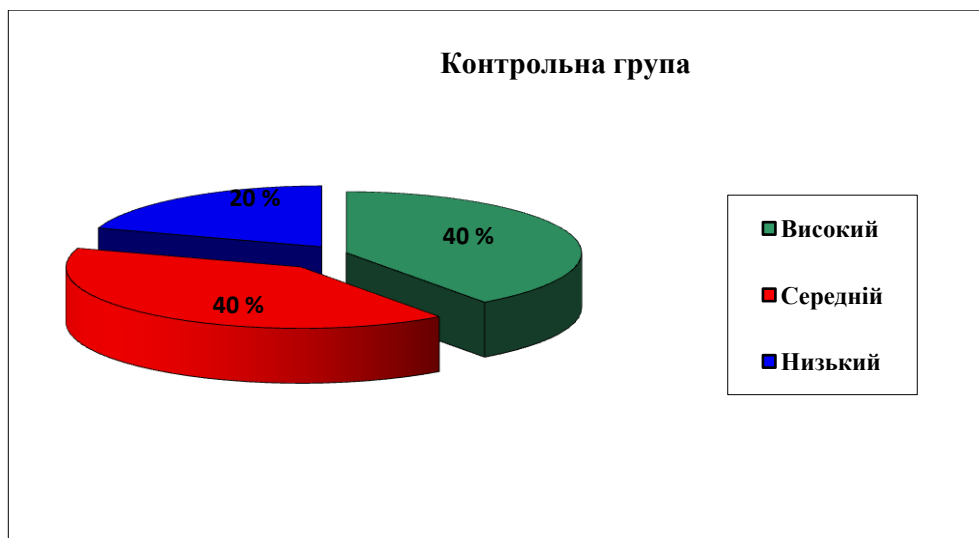
Діаграма 2.3.1.

Рівні сформованості культури спілкування дітей ЕГ

Діаграма 2.3.2.

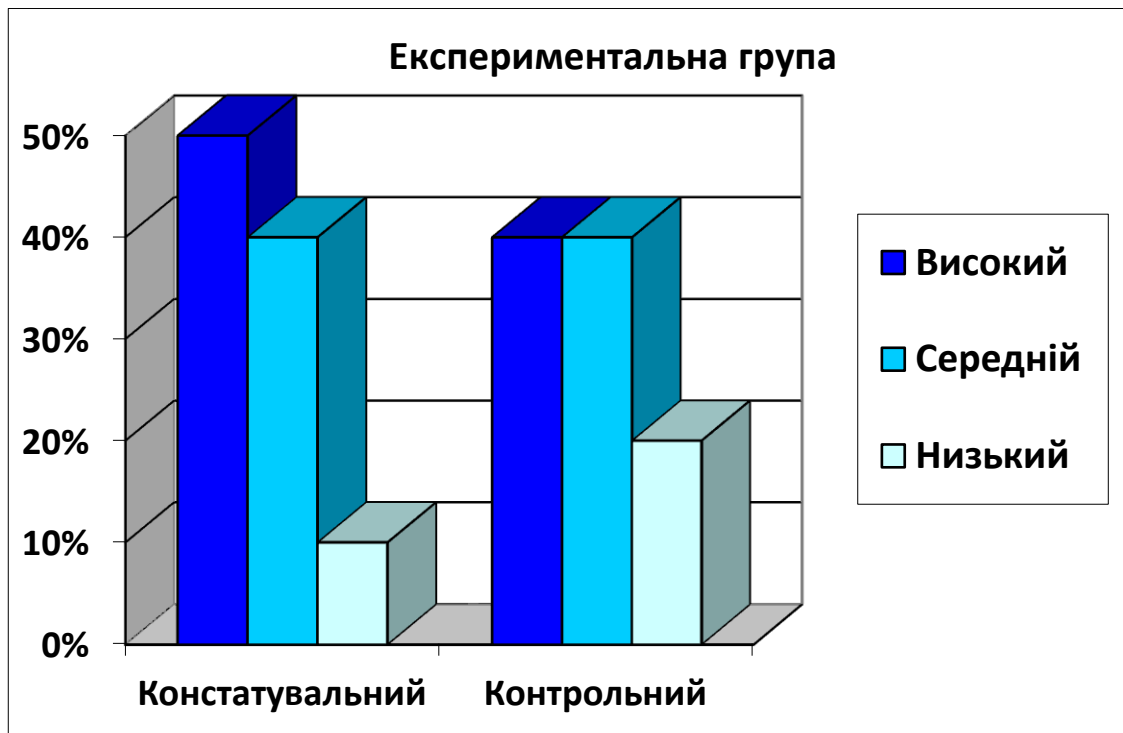
Рівні сформованості культури спілкування дітей КГ

Динаміка виховання культури спілкування у дітей ЕГ та КГ подано у діаграмах.

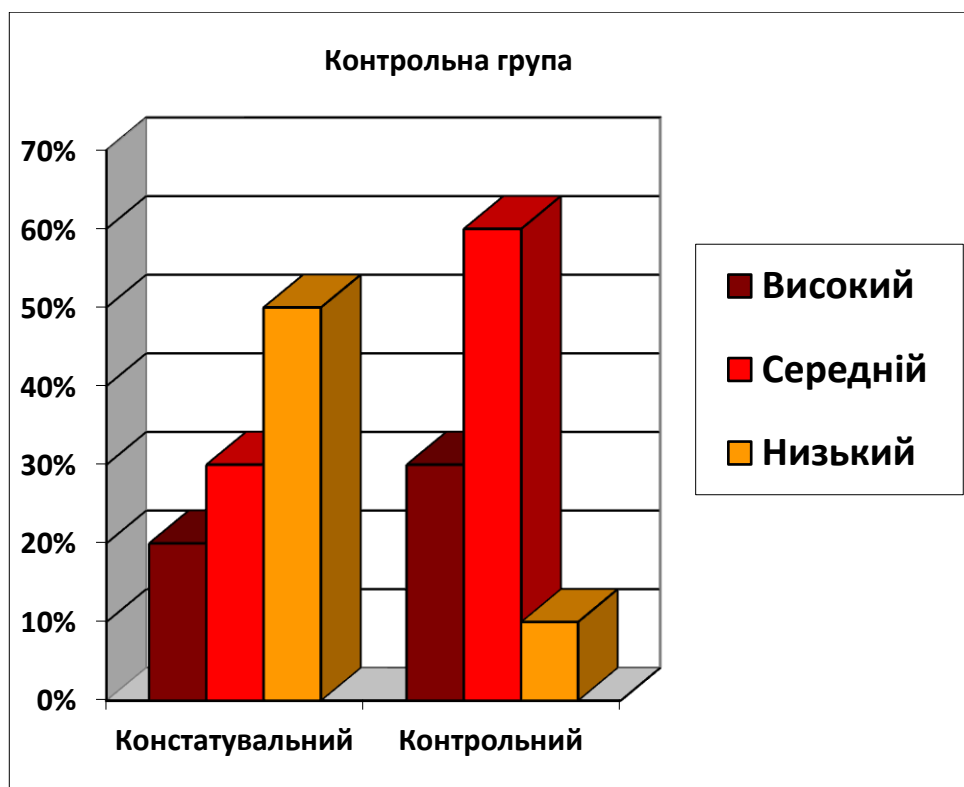
Діаграма 2.3.3.

**Порівняльний аналіз рівнів сформованості
культури спілкування дітей ЕГ**

Діаграма 2.3.4.

**Порівняльний аналіз рівнів сформованості
культури спілкування дітей КГ**

Порівнявши дві стовпчикові діаграми обох груп, можна прийти до такого висновку: під час проведення дослідження в ЕГ рівень сформованості уявлень про культуру поведінки підвищився. Діти краще стали орієнтуватись у нормах спілкування, мотиви спрямовані на соціум, спілкування стало більш культурним та насиченим незалежно від присутності дорослого. Так під час констатувального етапу було виявлено лише 10% дітей з високим рівнем уявлень, а на кінець дослідження – 40%. З середнім рівнем кількість дітей не змінилась, та, відповідно, з низьким рівнем було 50% дітей, а стало – 20%.

У КГ на кінець дослідження з'явилися зовсім незначні відмінності. До і після дослідження кількість дітей з високим рівнем не змінилась. Кількість дітей з середнім рівнем збільшилась на 10%. З низьким рівнем навпаки, зменшилась на 10%.

Отже, розроблений і апробований нами комплекс завдань з виховання культури спілкування старших дошкільників з однолітками та дорослими з врахуванням віку, показує ефективність. Результати проведеного дослідження свідчать, що поставлена мета досягнута, гіпотеза підтвердилася, завдання виконані.

Висновки до другого розділу

На формувальному етапі дослідження було підібрано низку завдань на мовленнєво-етичну тематику. До складу комплексу завдань увійшли ігри, заняття, бесіди, читання художньої літератури, мовленнєві ситуації. Під час реалізації даних завдань враховувались вік дітей та рівень сформованості культури спілкування.

Зафіксовано позитивну динаміку змін у проявах культури спілкування дітей ЕГ: збільшилася кількість дітей з високим рівнем розвитку (з 10% до 40%), з середнім рівнем кількість дітей не змінилась (40%) та зменшилася з низьким (з 50% до 20%).

У КГ суттєвих змін не відбулося. Одержані дані дозволяють говорити про ефективність розробленого та використаного на формувальному етапі комплексу завдань, адресованої старшим дошкільникам, педагогам і батькам вихованців. Розроблені нами методичні рекомендації можуть бути використані педагогами у освітньому процесі закладів дошкільної освіти області та міста.

Висновки

1. Проаналізовано психолого-педагогічну і методичну літературу, дослідження вчених, акцент зроблено на проблемі культури спілкування дітей старшого дошкільного віку. Педагогічне спілкування вимагає від педагога спеціальної підготовки, педагогічної мудрості в організації взаємин з дошкільниками, батьками, колегами в різних сферах навчально-виховного процесу; вміння оперативно й правильно орієнтуватися у мінливих умовах спілкування, знаходити відповідні комунікативні засоби, які відповідали б його індивідуальності, ситуації спілкування та індивідуальним особливостям дошкільникам, постійно відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні; високої культури, яка засвідчує вміння педагога реалізовувати власні можливості в спілкуванні з іншими людьми, здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі навчання і виховання.

2. Уточнено сутність поняття «культура спілкування» як складного особистісного утворення, що охоплює знання етичних норм і правил міжособистісної взаємодії та спілкування, позитивне емоційне ставлення до цих процесів і вміння їх самостійно конструктивно реалізовувати. Визначено компоненти культури спілкування: *гностичний* (знання правил етикету в спілкуванні, вміння оцінювати ситуації спілкування і поведінку його учасників, запобігати конфліктним ситуаціям та вирішувати їх, розуміння вербальних і невербальних засобів спілкування); *поведінковий* (уміння встановлювати контакт, чітко висловлювати свої думки, ініціювати та підтримувати бесіду, виявляти розуміння і реагувати на поведінку партнерів по спілкуванню, комунікабельність); *мотиваційний* (інтерес до процесу та партнерів по спілкуванню, збалансованість мотивації для інших і для себе, широта мотивації); *емоційний* (задоволеність спілкуванням, урахування емоційного стану учасників спілкування, культура вираження почуттів у спілкуванні, контроль емоцій під час спілкування, здатність до співчуття і співпереживання).

3. Кожна дитина старшого дошкільного віку має свої особливості розвитку. Це стосується морального, зокрема, культури спілкування з однолітками та дорослими. У дітей шостого-сьомого років життя вже сформовані певні уміння, навички, наявні знання, якість яких залежить від організованої вихователями навчально-виховної діяльності, спрямованої на формування культури спілкування, в першу чергу, з однолітками.

4. Визначено рівні та критерії сформованості культури поведінки – високий, середній, низький, за яким розподілені діти старшого дошкільного віку під час дослідження (ЕГ: високий рівень – 10%, середній – 40%, низький – 50%; КГ: високий – 20%, середній – 30%, низький – 50%).

5. Практично обґрунтовано вплив віку, статі та системи виховання на формування культури спілкування, які дотримувались під час проведення експерименту. Аналізуючи вплив віку на виховання культури спілкування ми дійшли такого висновку, що вік суттєво впливає на стан ініціативності, розкнутості старших дошкільників, уміння підтримувати контакти впродовж тривалого часу, розв'язувати конфлікти мирним способом. Діти 6-го року життя мають слабші знання та практичні навички під час спілкування з однолітками, порівняно з дітьми 7 року життя.

6. Щодо впливу статі, то з'ясувалося, що хлопчики частіше обирають для спілкування хлопчиків, а дівчатка – дівчаток. У дітей старшого дошкільного віку вже розвинене усвідомлення себе як хлопчика або як дівчинки. Граючись, вони часто групуються за ознакою статі.

7. Оскільки мовлення дорослих (педагогів та батьків) є еталонами для наслідування старшим дошкільникам, то вони мають усвідомлювати важливість даного явища. І, відповідно, порівнюючи ставлення батьків і вихователів до культури спілкування дошкільників, можна зробити висновок, що педагоги краще обізнані в цьому питанні і, відповідно, більш свідомо ставляться до цього.

8. Розроблено комплекс завдань на формування у старших дошкільників культури спілкування, до складу якої увійшли такі методи, як заняття,

дидактичні ігри, морально-етична бесіда та читання оповідань і казок на відповідну тематику.

9. Контрольний зріз дозволив зафіксувати позитивну динаміку змін у проявах культури спілкування досліджуваними ЕГ.

10. Ефективність педагогічного спілкування значною мірою залежить від психологічних особливостей особистості педагога, використовуваних ним засобів педагогічного впливу. Удосконалення і розвиток їх має охоплювати комунікативну, перцептивну, інтерактивну складові спілкування, які дійсно пов'язані з пізнавальною, емоційною, мотиваційно-рольовою сферами психіки. Тому оптимізація спілкування означає і вдосконалення психічного функціонування особисті вихователя. Оскільки виховання у дітей старшого дошкільного віку культури свідкуванні з однолітками значною мірою залежить від вихователів та батьків, розроблені методичні рекомендації, спрямовані на оптимізацію педагогічного впливу в умовах сімейного та суспільного виховання.

Методичні рекомендації педагогам

Зважаючи на те, що малюк тривалий час перебуває в умовах дошкільного навчального закладу, то його партнерами у спілкуванні переважно є ровесники. Мовленнєва взаємодія здебільшого виникає в ігрових ситуаціях, у побутових справах, де діти послуговуються мовними штампами та творять власні, що й робить кожного неповторним.

Наводимо приклади варіантів мовленнєвого етикету, який прийшов з давніх часів і то зберігає сталі форми, то набирає сучасної оздобы.

1. Привітання.

Мовленнєве: здрастуй; добрий день; добридень; вітаю вас; рада бачити вас; моє шанування; доброго здоров'я; привіт; здоров був; здоровенькі були; здорові з неділею; здорові будьте з празником; здрастуйте вам у хату; моє шанування; як ся маєш? Слава Ісусу; Бог на поміч; дай, Боже, розуму; добрі очі, що втрапили.

Немовленнєве: на відстані відшукування партнера поглядом серед гурту; радісна, відкрита або стримана усмішка; приязний погляд в очі; кивок головою; легкий уклін; приємне здивування з піднятими вгору бровами та усміхненим обличчям; помаху рукою; дотик; рукостискання; розкриті назустріч руки для обіймів; обійми; поцілунки; захоплений або жартівливий погляд і подовжений вдих для вітальної фрази.

2. Прощання.

Мовленнєве: до побачення; до зустрічі; до завтра; до вечора; прощайте; на все добре; бувайте; бувайте здорові; всього найкращого; всього доброго; ще побачимось; щасливо; хай вам щастить; привіт; ходіть здорові; на добраніч; не прощаюсь; я з вами не прощаюсь; я з вами ненадовго прощаюсь; ми скоро побачимось; побачимось; не забувайте; ідіть здорові; бувай здорова від припічка до порога.

Немовленнєве: усмішка з відтінком суму, надії; жартівливий чи приязний погляд; кивок головою; довгий погляд з відтінком суму; легкий уклін; дотик; рукостискання; обійми; поцілунки; на відстані помаху рукою.

3. Прохання.

Мовленнєве: прошу; дуже прошу вас; я прошу тебе; я хочу тебе попросити; можна тебе попросити; можливо ти...; чи не будете ви заперечувати...; з вашого дозволу; будь ласка, будьте ласкаві; зробіть люб'язність; будьте люб'язні; коли ваша ласка; не відмовте; вважте.

Немовленнєве: приязна усмішка; напружено-скривлений вираз обличчя; приязно-прохальний погляд в очі; прикладання руки до грудей; складання долонь на рівні грудей; легкий уклін; кивок головою.

4. Вибачення.

Мовленнєве: вибач; вибачайте; вибач, що турбую; даруйте; пробачте; даруйте мені; прошу; простіть; дозвольте мені вибачитися перед Вами; я маю (повинен) вибачитися перед вами; я хочу просити у вас пробачення; прошу вибачити; прошу пробачення; перепрошую.

Немовленнєве: усмішка з відтінком прикрості; погляд провини; прохальний погляд в очі; запитальний погляд з піднятими бровами; прикладання руки до грудей; складання долонь на рівні грудей; легкий уклін; кивок головою; дотик; прогладжування партнера по руці, плечу.

5. Подяка.

Мовленнєва: дякую; дуже дякую вам; дуже й дуже дякую; щиро вдячний; сердечно дякую; красно дякую; файно дякую; безмежно вдячний вам; велика і сердечна подяка; перекажіть мою сердечну вдячність; від щирого серця складаю вам за те подяку; висловлюю щиру вдячність; прийми ж мою подяку; не надякуюся вам; як я вам вдячна; ви не уявляєте, як я вам вдячний; дякую; ви такі уважні до мене; не знаю, як віддячити вам; щиро вдячний і зворушений вашою турботою; вдячний вам; спасибі; це дуже люб'язно з вашого боку; я вам так зобов'язаний; я ваш боржник; я вам віддячу; ви мені допомогли.

Немовленнєва: відкрита усмішка; захоплений, вдячний чи запитальний погляд з піднятими бровами; одноразове похитування головою з боку на бік;

легкий уклін; кивок головою; рукостискання; обійми; прикладання руки до грудей; складання долонь на рівні грудей; пропонування руки у хороводі, грі.

6. Відмова.

Мовленнєва: на превеликий жаль; не можу; аж ніяк не можу; мені дуже шкода; із задоволенням, але..; шкодую, але на жаль...; охоче, але..; мені незручно відмовляти, але...; я рада б, але..; прошу вибачити; вибачте, але...; даруйте; мені прикро; змушений відмовити.

Немовленнєва: кількаразове похитування головою з боку у бік (заперечливий рух); піднімання брів; примружування очей; здивований погляд; стенання плечима; заперечливі помаху рукою, вказівним пальцем; розведення рук долонями до співбесідника; прикладання руки до грудей; складання долонь на рівні грудей.

Додаток

Рекомендації для батьків «Дуже добре!»

Доброзичлива оцінка старшого завжди народжує в маленькому серці бажання культурно спілкуватись з іншими. Слова, які слід говорити своїй дитині:

1. Ти зараз на правильному шляху.
2. Пречудово!
3. У тебе це вийшло.
4. Правильно!
5. Це добре!
6. Супер!
7. Я пишаюся тим, як ти працював.
8. Ти робиш це дуже добре.
9. Це набагато краще.
10. Гарна робота!
11. Я щаслива бачити цю роботу.
12. Ти робиш гарну роботу.
13. Ти близький до істини!

14. Мої вітання!
15. Це те, що треба!
16. Я знала, що ти можеш це зробити.
17. Зараз ти це зрозумів.
18. Нарешті!
19. Ти швидко вчишся.
20. Працюючи так само, ти досягаєш багато чого.
21. Я не змогла б зробити краще.
22. Це правильний шлях.
23. З кожним днем у тебе виходить краще.
24. Це спосіб!
25. Ти нічого не прогаяв!
26. Так тримати!
27. Надзвичайно!
28. Прекрасно!
29. Це найкраще!
30. Остаточно!
31. Сенсаційно!
32. Тепер нічого тебе не зупинить.
33. Відмінно!
34. Це була першокласна робота.
35. Чудово!
36. Ще краще!
37. Твій мозок працював на славу.
38. Ти досягаєш успіху.
39. Це видатний винахід.
40. Фантастика!
41. Здорово!
42. Це чудова робота.
43. Ти робиш це красиво!

44. Як ти багато зробив!
45. Розумник!
46. Ти дійсно це покращив.
47. Прегарно!
48. Вітаю!
49. Ти правий!
50. Тримати так!
51. Ти зробив це вчасно.
52. Мені подобається хід твоїх думок.
53. Я пишаюся тобою.
54. Дуже приємно вчити таких розумних дітей.
55. Велика тобі подяка.
56. Я ніколи не бачила нічого кращого.
57. Твоя робота принесла мені багато радості.
58. Молодчина!
59. Повний порядок.
60. Серйозний прорив!
61. Ось цього я ще не бачила.
62. Ти неперевершений сьогодні.
63. Це вже успіх!
64. Це твоя перемога.
65. Тепер ти відчуваєш свої можливості.
66. Ти справжній майстер.
67. Щиросердно рада за тебе.
68. Не можу виразити своє захоплення.
69. Грандіозно!
70. Я вірю в тебе, у тебе завжди виходитиме не гірше.

ПРАВИЛА «Активного слухання»

1. Обов'язково повертайтеся обличчям до дитини, коли хочете її послухати.
2. Важливо, щоб ваші очі знаходились на рівні з дитячими.
3. Ваша поза – важливий сигнал для дитини про те, чи хочете ви її слухати.
4. Не потрібно задавати запитань дитині, яка засмучена (запитальна інтонація не передає співчуття).
5. В бесіді важливо робити паузи, щоб дитина встигала розібратися із своїми почуттями.

ПРАВИЛА ЕФЕКТИВНОГО СЛУХАННЯ

1. Демонструй співрозмовникові інтерес і готовність вислухати – погляд (жести, міміка) і поведінка повинні говорити про зацікавленість; слухай для того, щоб зрозуміти, а не заперечити.
2. Полегшуй ситуацію співрозмовникові – допомагай йому відчувати себе вільно.
3. Стань на місце співрозмовника – спробуй подивитися на ситуацію з його точки зору.
4. Не говори одночасно з ним – не можна слухати, коли говориш.
5. Став питання – це підбадьорює співрозмовника, але не домінує над ним – це може змусити його замкнутися.
6. Не будь категоричним у суперечці чи критиці, не виявляй себе як усезнайка & це блокує і дратує людей.
7. Будь терплячим і спілкуйся не поспішаючи, старайся не переривати співрозмовника, не відходь під час розмови.
8. Не давай вихід емоціям – надмір почуттів може породжувати неправильні тлумачення.

Список використаної літератури

1. Артемова Л. В. Моральне виховання дошкільників. Київ: Радянська школа, 1977. 104 с.
2. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 232 с.
3. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш. Київ: Видавництво, 2012. 26 с.
4. Богуш А. М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник, видання 2. Київ: Видавничий дім «Слово», 2008. 440 с.
5. Бодалев А. О. Личность и общение: Избранные труды. Москва: Педагогика, 1983. 272 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. [Укл. і гол. ред. В. Т. Бусол]. Київ-Ірпінь: ВТБ «Перун», 2009. 173 с.
7. Волкова Н.П. Професійно-педагогічна комунікація. Київ: Видавничий центр «Академія», 2006. 256с.
8. Гончаренко А. М. Взаємини однолітків у дошкільному закладі. *Дошкільне виховання*. 1999. № 9. С. 4-7.
9. Гончаренко А. М. Комунікативна компетентність – головна мета *Дошкільне виховання*. 2018. № 7. С. 12-15.
10. Гончаренко А. М. Сучасні підходи до розвитку мовлення дитини *Дошкільне виховання*. 2004. № 7. С. 22-23.
11. Гончаренко А. М. Хлопчики й дівчатка: міжособистісні взаємини / А. М. Гончаренко // *Дошкільне виховання*. – 2007. – № 4. – С. 8-10.
12. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 274 с.
13. Горбачева В. А. Формирование поведения детей в детском саду. Москва: Академия педагогических наук РСФСР, 1957. 160 с.
14. Горянiна В. А. Психологiя спiлкування. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 416с.

15. Денисенко О. І. Розвиток навичок комунікабельності дітей дошкільного віку. Черкаси: ЧОШОПП. 2012 . 132 с,
16. Гавриш Н. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят: Навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий дім «Шкільний світ». 2006. 118с.
17. Дуброва О. М. Формування основ культури спілкування у дітей 5-7 років в умовах навчально-виховного комплексу «Дошкільний навчальний заклад-початкова школа»: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук... Умань, 2014. 22 с.
18. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / Наук. кер. проекту: О. В. Огнев'юк. Автор. колектив. Київ, університет Б. Грінченка. 2012. 492.
19. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». [Укл. Л. В. Калуська]. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 144 с.
20. Кононко О. Л. Дитяча субкультура як цінність і складова особистісно-орієнтованої освіти. *Дошкільне виховання*. 2001. № 4. С.12-14.
21. Косарева О. Партнерська взаємодія з дитиною. *Палітра педагога*. 2005. № 3. С.10-15.
22. Кошелівська О. Між двох полюсів (Стимулюємо моральний вибір дитин). *Дошкільне виховання*. 2002. № 3. С. 9-11.
23. Лаврентьева Г. П. Культура общения дошкольников. Київ: Радянская школа, 1988. 128 с.
24. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. Москва: Педагогика, 1986. 143 с.
25. Лісіна М. І., Галігузова Л.М. Становлення потреби дітей у спілкуванні з дорослими і однолітками. *Дослідження з проблем вікової і педагогічної психології*. 1990. № 5. С.24-27.
26. Луценко І. Культура мовленнєвого спілкування: зміст і методи роботи. *Дошкільне виховання*. 2004. № 5. С.10-12.

27. Лямина Г. Н. Особенности развития речи детей дошкольного возраста. Москва: Академия, 1999. С.49-52.
28. Леонтьев А. А. Общение как объект психологического исследования. *Методологические проблемы социальной психологии*. 1988. №5. С. 34-65.
29. *Малютко: Програма виховання дітей дошкільного віку* / Наук. керівник З. П. Плохій. Київ: Педагогічна думка, 1999. 286 с.
30. Мельничайко В. Я., Добрянська Т.В. Про культуру нашого мовлення. Тернопіль, 1991. 140 с.
31. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. Харків: Ранок, 2011. 176 с.
32. Нечаева В.Г. Нравственное воспитание в детском саду: пособие для воспитателей. Москва: Просвещение. 1984. 272 с.
33. Общение детей в детском саду и семье. [Под. ред. Т. А. Репиной]. Москва: Педагогика, 1990. 150 с.
34. Павленчик В. Співробітництво з однолітками. *Дошкільне виховання*. 2000. № 5. С. 3-4.
35. Пенькова Л. А. Мир общения: взаимодействие детского сада с семьей. *Ребенок в детском саду*. 2015. № 2. С.13-17.
36. Піроженко Т. О. Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2004. 23 с.
37. Полякова О. В. Робота з батьками в дошкільному закладі. *Дошкільний навчальний заклад*. 2007. №4. С.15-18.
38. Парыгин Б. Д. Основы социальной психологической теории. Москва: Психология. 1991. 223.
39. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників. Київ: Вища школа, 1993. 111с.
40. Поніманська Т. І. Моральність має бути свідомою. *Дошкільне виховання*. 2013. №8. С.3-5.
41. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». [Укладач: Л. В. Лохвицька]. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 128 с.

42. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». Тернопіль: Мандрівець, 2012. 104с
43. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль: Мандрівець, 2012. 26 4 с.
44. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»: Ч. 2. [Упоряд. О. Кононко]. Київ: МЦФЕР-Україна, 2014. 352 с.
45. Радіна К. К. Метод бесіди у освітньо-виховній роботі з дітьми старшої групи дитячого садка. [Укл. М. М. Алексєєва]. – М. : Академія, 1998. – 197 с.
46. Развитие общения дошкольников со сверстниками / [Под ред. А. Г. Рузской]. Москва: Педагогика, 1989. 216 с.
47. Запорожец А., Лисина М. Развитие общения у дошкольников. Москва: Просвещение, 1974. 288 с.
48. Репина Т. А. Особенности общения мальчиков и девочек в детском саду. *Вопросы психологии*. 1984. № 4. С.62-69.
49. Розвиток творчої активності майбутніх педагогів: теорія, практика, досвід. [Карпова Е.С., Нестеренко В.В., Кононенко Н.В. та ін.]. Одеса, 2005. 256 с.
50. Рузская А. Г. Общение, личность и психика ребенка. Воронеж: Изд-во НПО «Мод», 2001. С. 375-382.
51. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Москва: С.-Пб., 2002. 720 с.
52. Савченко М. Особливості комунікативної активності дітей старшого дошкільного віку [електронний ресурс]. Режим доступу: [Біір://сізрасе. іпри.есіі.иа/БізіІгеат/123456789/866/1/8аузЪепко.рсі1'](http://сізрасе.іпри.есіі.иа/БізіІгеат/123456789/866/1/8аузЪепко.рсі1)
53. Скрипченко Н. Ф. Формування понять етики і моралі. *Педагогіка і психологія*. 1995. № 2. С. 55-61.
54. Смирнова Е. О. Моральное и нравственное развитие дошкольников: развитие общения и отношения к сверстнику в раннем и дошкольном возрасте. *Дошкольное образование*. 2006. № 20. С. 11-18.
55. Смирнова Е. О., Гуськова Т.В. Исследование общения дошкольников со сверстниками. *Вопросы психологии*. 1988. № 2. С. 167-174.

56. Смирнова Е. О. Особенности общения с дошкольниками. Москва:Издательский центр «Академия», 2000. 160 с.
57. Смельникова Г. В. Особливості спілкування дошкільників з дорослими та дітьми. Дошкільне виховання. 2006. № 11. С.14-15.
58. Спок Б., Розенберг М. Ребенок и уход за ним. Минск: ООО «Попудри», 1999. 848 с.
59. Стрюк К. Довірче спілкування: передумови формування позитивних взаємин. Дошкільне виховання. 1989. № 4. С. 8-10.
60. Тесленко С. О. До проблеми формування комунікативної культури дітей старшого дошкільного віку [електронний ресурс]. Режим доступу: [1шр://т<ii.esii.ua/8ra>y2/ir1oacI8/Шe8/33_3.p<Д](http://t<ii.esii.ua/8ra>y2/ir1oacI8/Шe8/33_3.p<Д).
61. Толстин А. В. Взрослые и дети. Парадоксы общения. Москва: Педагогика, 1988. 128 с.
62. Топчій Л. А. Мандрівка до країни Ввічливості та Кмітливості. Дошкільний навчальний заклад. 2017. № 8. С. 12-15.
63. Тофтул М. Г. Мораль як форма суспільної і особистісної свідомості[електронний ресурс] . – Режим доступу:[пр:/УрісіГісіьпікі. \уз/ 1280052839641](http://УрісіГісіьпікі. \уз/ 1280052839641).
64. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Київ: Центр літератури, 2008. 224 с.
65. Федорова М. А. Особливості становлення культури поведінки старших дошкільників та першокласників шестирічного віку [електронний ресурс].- Режим доступу: [Бпр://8Шсіепіат.пе1.иа/сопІепІ/уіе\у/7705/97/](http://8Шсіепіат.пе1.иа/сопІепІ/уіе\у/7705/97/)
66. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування: навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 304 с.
67. Чернецкая Л. В. Развитие коммуникативных способностей у дошкольников: практическое руководство для педагогов и психологов дошкольных образовательных учреждений. Ростов: Феникс, 2005. 256 с.
68. Чуб Н .В. Довідник для батьків дошкільників. Психологія дитини від А до Я. Харків: Ранок, 2007. 160 с.

69. Шевченко І. М. Виховання справедливих взаємин дітей старшого дошкільного віку...автореферат на здобуття наук ступеня канд. пед. наук. спец. 13.00.01. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1994. 25 с.
70. Яницкая Е. Ю. Воспитание культуры общения у детей старшего дошкольного возраста в условиях семьи и детского сада: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук. Киев, 1994. 21с.
71. Яницька О. Ю. Зміст і структура культури спілкування. *Оновлення змісту і методів дошкільної освіти в Україні*. Наукові записки Рівненського педінституту. Випуск 5. – Рівне: РДШ, 1999. С. 79-83.

Додаток А
Розподіл дітей ЕГ за критеріями культури спілкування в ході
спостережень

№	ІІІ дитини	Гностичний критерій	Поведінковий критерій	Мотиваційний критерій	Емоційний критерій
1.	Дмитро Б.	±	±	-	+
2.	Олександр Д.	+	+	+	+
3.	Денис М.	±	-	-	+
4.	Назар С.	+	-	±	+
5.	Матвій О.	-	-	-	+
6.	Назар Ш.	±	-	-	+
7.	Анна Д.	+	+	-	-
8.	Катерина К.	+	±	-	+
9.	Софія К.	+	±	-	+
10.	Христини С.	+	±	-	-
11.	Ярослав Г.	+	+	-	±
12.	Ілля Є.	-	-	-	+
13.	Назар П.	+	+	+	+
14.	Владислав Т.	+	+	+	+
15.	Станіслав Р.	+	-	-	±
16.	Богдан М.	+	+	-	+
17.	Даша П.	+	+	+	+
18.	Марина С.	±	-	±	+
19.	Анастасія Ш.	+	-	±	+
20.	Вікторія Ш.	±	-	-	+

Розподіл дітей КГ за критеріями культури спілкування в ході спостережень

№	ІІІ дитини	Гностичний критерій	Поведінковий критерій	Мотиваційний критерій	Емоційний критерій
1.	Діна Б.	±	±	-	+
2.	Олександр Д.	+	+	+	+
3.	Денис М.	±	-	-	+
4.	Нікіта С.	+	-	±	+
5.	Матвій О.	-	-	-	+
6.	Назар Ш.	±	-	-	+
7.	Алла Д.	+	+	-	-
8.	Катерина Б.	+	±	-	+
9.	Соня К.	+	±	-	+
10.	Олеся С.	+	±	-	-
11.	Ярослав Г.	+	+	-	±
12.	Ілля Є.	-	-	-	+
13.	Петро П.	+	+	+	+
14.	Вова Т.	+	+	+	+
15.	Станіслав Р.	+	-	-	±
16.	Микола М.	+	+	-	+
17.	Дарина П.	+	+	+	+
18.	Марина С.	±	-	±	+
19.	Анастасія Ш.	+	-	±	+
20.	Віталіна Ш.	±	-	-	+

Умовні позначки проявів: «+» – присутній критерій, «-» – відсутній, «±» – проявлявся частково, ситуативно.

Додаток Б

Конспект заняття

Тема: «Що таке етикет»

Завдання: закріпити визначення етикету, правила поведінки, пробудити інтерес до вивчення норм етикету; формувати у дітей переконання в необхідності дотримання етикету для створення доброзичливого відношення з оточуючими; формувати бажання позитивно співпрацювати з однолітками; виховувати любов і шанобливе ставлення до близьких і оточуючих людей; виховувати самостійність мислення, вміння робити висновки, розв'язувати проблемні завдання; закріпити численні способи вітання і прощання, подяки, прохання, вибачення; пробуджувати інтерес до вивчення норм і правил етикету; виробляти практичне уміння і навички правил мовленнєвого етикету; активувати пам'ять дітей, вміння дітей диференціювати вчинки, оцінювати їх; розширювати соціальний досвід дітей; розвивати монологічне та діалогічне мовлення, розширювати словниковий запас; (дотримуватися етикет, правила поведінки, етикетні формули вітання, подяку, вибачення..)

Хід заняття:

Вихователь. Діти, нам прийшло повідомлення від Незнайки і його друзів. Послухайте її уважно. (включення магнітофона, Незнайко просить дітей розповісти, що таке етикет?)

Незнайко. Згодні ви допомогти жителям Незнайкіно? (відповіді дітей)

Тоді, діти, пригадайте, будь ласка, що таке етикет? (відповіді дітей)

Незнайко. Хто повинен дотримувати етикет? (відповіді дітей)

Незнайко. Коли треба дотримувати етикет? (відповіді дітей)

Вихователь. Де потрібно дотримувати етикет? (відповіді дітей)

(вбігає Незнайко, повідомляє, що забув переслати дітям карту своєї країни, віддає)

Незнайко. Подивіться діти, де у нас початок маршруту.

Діти. В «Загадкіно»

Незнайко. Тут нам належить відгадувати загадки. Відгадки – ввічливі слова, які підходять за змістом і рими.

(відгадування загадок типу: Якщо ви хочете перервати розмову треба спочатку сказати – вибачте)

Незнайко. Молодці, діти всі загадки відгадали, можна продовжувати шлях. Скажіть діти, куди далі йти?

Діти: «Посиделкіно».

Незнайко. Існує багато важливих для вираження прохання, вітання, прощання, подяки, вибачення. У «Посиделкіно» ми будемо збирати ланцюжки з ввічливих слів.

Гра «Ланцюжки ввічливих слів»

Вихователь читає картки з ввічливими словами, діти нанизують їх на нитку з назвою етикетної формули (вітання, вибачення тощо)

Вихователь. Так, у нас довгі ланцюжки, що вийшли, ввічливі. Не забувайте у відповідних випадках вживати ці слова. Давайте, діти, посидимо ще трохи пісеньку заспіваємо, (діти співають ввічливу пісеньку)

Незнайко. Треба продовжувати шлях, куди нам тепер?

Діти. В «Розберихіно».

Незнайко. Видно пташку по польоту, а молодця по вчинкам. А ви вмієте відрізнити добрі вчинки від поганих?

Гра «Чарівна квітка»

Мета: навчити дитину зацікавлено і диференційовано ставитись до своїх словесних виразів, збагачувати лексичний словник приємними мовленнєвими зворотами. Спонукає дошкільнят розвивати свій мовленнєвий потенціал.

Хід гри: З цупкого паперу виготовляють квітку, пелюстки якої стягнуті ниткою і утворюють пуп'янок, всередині якого сховано «сюрприз». Діти зможуть отримати сюрприз, коли всі пелюстки розкриються.

Вихователь. Діти, перед вами пуп'янок. Він закритий. Ніхто не знає, що в ньому всередині. Розкриваючи пелюстки по черзі, зможемо з'ясувати, що ж

там всередині пуп'янка. Ви - як той пуп'янок, якщо мовчите, не говорите нічого, ніхто не дізнається про ваші думки, мрії, почуття, ставлення.

Діти по черзі розкривають пелюстки квітки та розповідають про себе: називають ім'я, улюблені заняття, свої мрії, почуття до рідних та друзів, ставлення до однолітків. Визначають власні позитивні та негативні риси. Коли розкриють всі пелюстки квітки, тоді отримують сюрприз.

Хто вже встиг подивитися покарті, куди нам рухатися далі?

Діти. В «Задачкіно».

Незнайко. В «Задачкіно» нам належить вирішення етикетних завдань.

Як вчинити? –

ось питання, на яке ви повинні відповісти, (рішення етикетних завдань)

Незнайко. Залишаючи «Задачкіно» я вам хочу нагадати: «Умієш говорити – у мій слухати»

Незнайко. Молодці, дуже цікаво і красиво вийшло. Він дякує дітям за те, що розповіли жителям Незнайкіно «Що таке етикет».

Додаток В**Заняття на тему: Три мудрих-премудрих Гномичі****Програмовий зміст:**

Художня література : вчити дітей уважно слухати оповідання, розуміти його зміст; формувати стійкі навички і звички культури поведінки.

Ознайомлення з навколишнім: вчити дотримуватись всіх форм увічливості в розмові; вправляти в умінні звертатися з різними проханнями, пропозиціями до рідних чи незнайомих людей, до дітей у групі, на вулиці чи в громадських місцях.

Мовленнєве спілкування: вчити дітей складати невеличкі розповіді за уявним малюнком; розвивати пояснювальне мовлення; стимулювати вживання повних речень.

Словник: збагачувати словник дітей синонімами, активізувати їх уживання; вправляти у добиранні слів протилежного змісту.

Розвивати почуття задоволення від результатів своєї діяльності.

Розширювати етичний кругозір дітей.

Виховувати бажання допомогти.

Матеріал: три маленькі парасольки, три гномики, уривок з оповідання Л. Васильєва-Гангіус «Азбука ввічливості», м'яч.

Хід заняття**Вихователь**:

Тихо стало у нас в групі, чути шелест сторінок.

Це знайомі нам герої уже вийшли із книжок.

На столі вихователя з'являються три маленькі парасольки.

— Що це таке? Небачене-нечуване диво! Діти, хто це до нас завітав?
(Відповідей дітей)

Вихователь. Це до нас завітали три мудрі-премудрі Гномичі. Ось послушайте, як пригода з ними трапилася.

Вихователь виставляє на стіл трьох маленьких гномів.

Вихователь читає уривок з оповідання Л. Васильєва-Гангіус «Азбука ввічливості».

АЗБУКА ВВІЧЛИВОСТІ

(Уривок)

- Ху-х!! – сказали Гномичі й озирнулися. Помітили на кухонному столі банку варення з чорниць. І – навіть не спитавши в мене дозволу, – почали їсти великою ложкою, облизуючи її по черзі.

- Вибачте... – прошепотіла я, оскільки від здивування у мене пропав голос. – Але ... так же не можна! Звідки ви взялися?.. Мені здається, ви жили-поживали в чарівній казці.

- Від казки до правди не так і далеко! – відповів Гномич-дідусь. (Той, що з довгою сивою бородою і в червоному чарівному ковпаку.)

- Тим більше, коли попутний вітер... – прошамотів набитим ротом Гномич-син. (Той, що з рудими вусами і в зеленому чарівному ковпаку.)

- Що треба було довести... – мугикнув Гномич-онук, зриваючи з голови яскраво-синій чарівний ковпак і витираючи ним замурзані варенням губи.

Тут гноми перекинули банку з варенням на мою улюблену скатертину і застукали по столу, як по барабану.

- Пити хочемо! Дай нам швидше пити! – закричали вони.

- Ось кран... – сердито відказала я. – Ось чашка, а мені не хочеться, не подобається сидіти тут з вами. Тому що я, скільки живу, не бачила таких невічливих гномів. Гноми заплакали.

- У тому й біда! Кілька днівтому ми заразилися... Ми захворіли на страшну хворобу – невічливість!..

- А як же це з вами сталося? – запитала я. Шморгаючи носами, перебиваючи один одного, розмахуючи руками так, що посуд зі стола летів на підлогу, три Гномичі мені розповіли:

- Було на білому світі місто. Всі мешканці його хворіли на страшну хворобу – невічливість.

- Зустрічаючись, вони не віталися один з одним.

- Прощаючись, не казали «До побачення» або «На все добре».
  - За столом совали ногами й розмовляли з повним ротом.
  - Сильні тут ображали слабких.
  - Дорослі сперечалися, кричали один на одного.
  - Діти ніколи не поступалися в автобусах або в трамваях місцем літнім людям.
- Себто мешканці цього міста поводитися так гидко, що ось-ось мали всі до єдиного перетворитися на драконів. На щастя, про їхню біду дізналися три мудрі-премудрі Гномичі.
- Не гаючи часу, гноми почали збиратися в термінове казкове відрядження.
  - Вони прихопили із собою три цеберка, наповнених блакитно-сріблясто-золотою водою з усіх чудесних фонтанів і джерел.
  - Потім мудрі-премудрі Гномичі повернули свої чарівні ковпаки задом наперед і перетворилися на невидимок.
  - Підхопивши цеберка з чудесною водою, гноми розкрили свої парасольки – і полетіли...
  - Перехожим-проїжджим здавалося, ніби у хмарах самі собою зависли три парасольки і три цеберка.
  - Тому хворі на неввічливість городяни від здивування широко розкрили роти і швидко-швидко закліпали очима. Тут невидимі гноми вливали кожному в рот по три ковтки чарівної води і кожного вмивали. Коли мешканці Неввічливого Міста закрили нарешті свої роти, вони вже встигли перетворитися в казково ввічливих і вихованих людей. Відтоді вони, зустрічаючись, віталися одне з одним. Прощаючись, казали «На все добре» або «До побачення». За столом не совали ногами й ніколи не розмовляли з повним ротом. Сильні тут захищали слабких. Дорослі були добрими й делікатними один з одним та з дітьми. Діти поступалися місцем літнім людям.

І це казкове відрядження закінчилося б дуже й дуже добре, якби три мудрих-премудрих Гномичі самі раптом не заразилися на жахливо-страшну хворобу – неввічливість.

Ой! Що тут сталося! Ви й уявити цього не можете, друзі...

Невидимі гноми без дозволу взяли в продавця тридцять пачок вершкового морозива. Голосно плямкаючи, з'їли його й викинули просто на дорогу всі обгортки.

Вони позривали з міської клумби всі квіти. Потім почали гарикатися з вороною і жбурнули в неї всі три цеберка, обливши при цьому ворону рештками блакитно-срібно-золотої води.

- Карр! Карр! – прокаркала Ворона, яка відразу ж стала казково ввічливим птахом. – Бідні Гномичі! Ви захворіли на неввічливість!.. Карр!.. Якщо ви почнете так поводитися, одного разу ви перетворитеся на драконів. Карр!

- Ой! – злякалися Гномичі, – Що ж нам робити?

- Негайно летіти світ за очі, – порадила їм ввічлива Ворона, – Карр! Доки не потрапите у дитячий садок «Чебурашка». Там вас знову перетворять на казково ввічливих гномів. Карр!! Поспішайте!!!

Ось так Гномичі опинилися у нашому дитячому садку.

Вихователь. Непроста це справа: знову перетворити гномів на казково ввічливих. Для цього нам потрібна чарівна паличка. Раз!

З'являється чарівна паличка.

Вихователь. Спасибі... Ми ладні вам допомогти і провести з вами кілька уроків ввічливості. Але, будь ласка, запам'ятайте: під час цих уроків ви маєте бути казково уважними, казково терплячими учнями, як діти нашої групи.

- Ми постараємося... – запевнили гноми.

Вихователь змахує чарівною паличкою.

Діти. Раз! Два! Три! Урок ввічливості почали!

Дидактична вправа «Ввічливі слова»

Мета: вчити вживати ввічливі слова.

Діти стають у коло і передають один одному м'яч, називаючи при цьому «Слова привітання».

Діти: Доброго дня, доброго здоров'я, до побачення, добридень, добрий вечір, привіт, вітаю, до зустрічі...

Вихователь: Але ще існують «чемні слова». Пригадайте їх.

Діти: Будь ласка, ласкаво просимо, милості просимо, прошу покірно, будьте ласкаві, зробіть ласку, дякую, спасибі, пробач тощо.

Вихователь: Як потрібно промовляти ввічливі слова?

Діти: Треба дивитися в очі співрозмовнику і промовляти слова тихо, лагідно.

Вихователь: А я пропоную вам звернутися до словничка-довідника.

Запам'ятайте!

У сиву давнину, коли хотіли віддячити людині за добру справу, говорили: «Спаси Вас бог»!

«Спаси бог» перетворилося на коротке «спасибі». Забувати це слово ніколи не можна. Є навіть приказка «Свого спасибі не шкодуй!»

Давайте разом з Гномичами вивчимо її.

Діти заучують приказку.

Вихователь:

Я бачу, хвороба від вас відійшла,

На Гномичів наших подіяла гра.

З нами разом ви ставайте,

Гру веселу починайте!

Рухлива гра «Ми веселі діти»

Діти шикуються у коло, тримаючись за руки. Одна дитина стає в середині кола – «ловець». Діти ходять по колу і промовляють:

Ми веселі діти, любим бігати й гуляти,

Ану спробуй нас догнати. Раз-два-три – лови!

На слово «Лови!» діти присідають, а ловець намагається доторкнутися рукою до тих, хто не встиг присісти.

Дидактична гра «Скажи по-іншому»

Мета: вчити добирати синоніми та антоніми.

Діти розподіляються на групи, вихователь пропонує дітям підібрати синоніми до заданого слова, а потім добрати антонім. За кожну правильну відповідь група одержує фішку. Виграє та група, яка отримала більше фішок.

Добрий – добродушний, сердечний, беззлобний (злий);

Вихований – культурний, галантний, делікатний, інтелігентний (невихований, некультурний);

Слухняний – добронравний, покірний, підвладний, смирний (норовистий, непокірний, неслухняний, розпещений);

Веселий – жвавий, живий, рухливий, життєрадісний, жартівливий (сумний, зажурений);

Гарний – дивний, прекрасний, прехороший (сумний, страхітливий);

щедрий – багатий, пишний, щирий (скупий, жадібний).

Вихователь. А тепер давайте спробуємо обіграти невеликі оповідання за уявними малюнками. (Кожна група отримує тему розповіді й обговорює її згідно з планом.)

- Ви зустріли людину похилого віку.
- Ви зустріли інваліда.
- Ви зустріли жебрака.
- Ви зустріли дитину, яка загубилася й плаче.

Розповідь кожна група складає за планом:

1. Чи підійдете ви до цієї людини? Як саме?
2. Які слова ви одразу скажете?
3. Що запропонуєте?
4. Чим закінчиться ваша зустріч?

Розповіді дітей.

Вихователь:

Ви, діти, сказали красиві.

Гарні, приємні, чудові слова!

Теплі слова ці, як сонце, яскраві,
Ключ, що людські серця відкрива.

Чому слова порівнюють з ключем, що відкриває серця? (Відповіді дітей) Як ви вважаєте, чи можна продати чи купити добрі, ввічливі слова?

Діти: Ці слова неоціненні.

Вихователь. Поясніть чому. (Відповіді дітей)

Вихователь. От і закінчився наш перший урок ввічливості. Наші друзі Гномичі дякують вам.

Підсумок

Вихователь. Як зробити, щоб всі на нашій планеті були ввічливими? Чи може зла людина бути ввічливою? Чому?

Чарівне слово

Валентина Овсєєва

Маленький дідок з довгою сивою бородою сидів на лавці і парасолькою креслив щось на піску.

- Посуньтесь, – сказав йому Павлик і присів на край.

Старик посунувся і, глянувши на червоне, сердите обличчя хлопчика, сказав:

- З тобою щось трапилося?

- Ну й добре! А вам-то що? – покосився на нього Павлик.

- Мені нічого. А ось ти зараз кричав, плакав, сварився з кимось ...

- Ще б пак! – сердито буркнув хлопчик. – Я скоро зовсім утечу з дому. – Втечеш?

- Втечу! Через одну Оленку втечу. – Павлик стиснув кулаки. – Я їй зараз мало не піддав гарненько! Жодної фарби не дає! А у самої скільки!

- Не дає? Ну, через це тікати не варто.

- Не тільки через це. Бабуся за одну морквину з кухні мене прогнала ... прямо ганчіркою, ганчіркою...

Павлик засопів від образи.

- Дурниці! – сказав старий. – Один посварить, другий пожаліє.

- Ніхто мене не жаліє! – Крикнув Павлик. – Брат на човні їде кататися, а мене не бере. Я йому кажу: «Візьми краще, все одно я від тебе не відстану, весла заберу, сам у човен залізу!»

Павлик стукнув кулаком по лавці. І раптом замовк.

- Що ж, не бере тебе брат?

- А чому ви все питаєте? Старик розгладив довгу бороду:

- Я хочу тобі допомогти. Є таке чарівне слово...

Павлик розкрив рот.

- Я скажу тобі це слово. Але пам'ятай: говорити його треба тихим голосом, дивлячись прямо в очі тому, з ким говориш. Пам'ятай-тихим голосом, дивлячись прямо в очі...

- А яке слово?

Старий нахилився до самого вуха хлопчика. М'яка борода його торкнулася Павликової щоки. Він прошепотів щось і голосно додав:

- Це чарівне слово. Але не забудь, як треба говорити його.

- Я спробую, – усміхнувся Павлик, – я зараз же спробую. – Він схопився і побіг додому.

Олена сиділа за столом і малювала. Фарби – зелені, сині, червоні – лежали перед нею. Побачивши Павлика, вона зараз же згребла їх до купи і накрила рукою.

«Обдурив старий!» – з досадою подумав хлопчик. – Хіба така зрозуміє чарівне слово!

Павлик боком підійшов до сестри і потягнув її за рукав. Сестра озирнулася. Тоді, дивлячись їй в очі, тихим голосом хлопчик сказав:

- Олено, дай мені одну фарбу ... будь ласка ...

Лена широко розкрила очі. Пальці її розтулилися, і, знімаючи руку зі столу, вона зніяковіло пробурмотіла:

- Я-яку тобі?

- Мені синю, – боязко сказав Павлик. Він узяв фарбу, потримав її в руках, походив з нею по кімнаті і віддав сестрі. Йому не потрібна була фарба. Він думав тепер тільки про чарівне слово.

«Піду до бабусі. Вона саме куховарить. Прожене чи ні?»

Павлик відчинив двері в кухню. Старенька знімала з деко(сковорідки) гарячі пиріжки.

Онук підбіг до неї, обома руками повернув до себе червоне зморшкувате обличчя, заглянув в очі і прошепотів:

- Дай мені шматочок пиріжка ... будь ласка.

Бабуся випросталась.

Чарівне слово так і засяяло в кожній зморщі, в очах, в усмішці.

- Гаряченького ... гаряченького захотів, голубе мій! – Примовляла вона, вибираючи найкращий, рум'яний пиріжок.

Павлик підстрибнув від радості і розцілував її в обидві щоки.

"Чарівник! Чарівник!" – повторював він про себе, згадуючи старого.

За обідом Павлик сидів принишклий і прислухався до кожного слова брата. Коли брат сказав, що поїде кататися на човні, Павлик поклав руку на його плече і тихо попросив:

- Візьми мене, будь ласка. За столом відразу всі замовкли. Брат підняв брови і посміхнувся.

- Візьми його, – раптом сказала сестра. – Що тобі варто!

- Ну, чому ж не взяти? – Посміхнулася бабуся. – Звичайно, візьми.

- Будь ласка, – повторив Павлик. Брат голосно засміявся, поплескав хлопчика по плечу, скуйовдив йому волосся:

- Ех ти, мандрівник! Ну ладно, збирайся!

«Допомогло! Знову допомогло!»

Павлик вискочив з-за столу і побіг на вулицю. Але в сквері вже не було старого. Лавка була порожня, і тільки на піску залишилися накреслені парасолькою незрозумілі знаки.

Запитання:

1. Кого зустрів Павлик на лавці?
2. В якому настрої був хлопчик?
3. Що йому сказав дідусь? Що це за чарівне слово?
4. Чарівне слово подіяло?
5. А ви кажете чарівні слова?

Як Сергійко навчився жаліти

Василь Сухомлинський

Маленький хлопчик Сергійко гуляв біля ставка. Він побачив дівчинку, що сиділа на березі.

Коли Сергійко підійшов до неї, вона сказала:

- Не заважай мені слухати, як хлюпають хвилі. Сергійко здивувався. Він кинув у ставок камінець. Дівчинка запитала:

- Що ти кинув у воду? Сергійко ще більше здивувався.

- Невже ти не бачиш? Я кинув камінець. Дівчинка сказала:

- Я нічого не бачу, бо я сліпа.

Сергійко від подиву широко відкрив очі й довго дивився на дівчинку.

Так, дивуючись, він і додому прийшов. Він не міг уявити: як це воно, коли людина нічого не бачить?

Настала ніч. Сергійко ліг спати. Він заснув з почуттям подиву.

Серед ночі Сергійко прокинувся. Його розбудив шум за вікном. Шумів вітер, в шибки стукав дощ. А в хаті було темно.

Сергійкові стало страшно. Йому пригадалася сліпа дівчинка. Тепер хлопчик уже не дивувався. Його серце стиснув жаль.

Як же вона, бідна, живе в отакій темряві?!

Сергійкові хотілося, щоб скоріше настав день. Він піде до сліпої дівчинки. Не дивуватиметься більше. Він пожаліє її.

Запитання:

1. Куди пішов Сергійко?
2. Кого він там зустрів?
3. Якою була дівчинка?
4. Чому її слова здивували Сергійка?
5. З яким настроєм він повернувся додому?
6. У який момент він зрозумів і пожалів дівчинку?
7. Придумайте продовження оповідання (про те, як Сергійко жаліє дівчинку)

Умій почекати

Костянтин Ушинський

Жили собі брат і сестра – півник та курочка.

Йшов якось півник у поле. Бігав, стрибав, зігрівся, спітнів і побіг до струмочка пити холодну воду, а курочка йому гукає:

- Не пий, братику, почекай, поки прохолонеш!

Не послухався півник, напився холодної води - і захворів.

Побігла курочка до лікаря, прописав лікар півникові гірких ліків, і довго пролежав півник. Аж бачить, що річка льодом укрилася.

Схотілося півникові на ковзанах поковзатись, а курочка й каже йому:

- Ой, почекай, півнику! Дай річці зовсім замерзнути.

Не послухався півник. Таки пішов на річку. Лід проломився, а півник – шубовсть у воду! Тільки того півника й бачили.

Запитання:

1. Хто не міг почекати і чому?
2. Хто попереджав Півника?
3. Як потрібно було зробити Півникові?

Милосердний хлопчик

Юрій Федькович

Один чоловік їхав разом зі своїм малим синком. Надворі було дуже душно, дорога прикра, коні повпрівали, а синок каже до тата: «Тату, – каже, не видите, як наші бідні коники утомились? Аж упріли, сердешні! Чому ж бо їх не візьмете на віз, аби трохи підвезлись?»

По щирості

Один господар прийшов з міста, дає своєму синкові медівник та й каже:

- На, Васильку! Та поділися з Петриком по щирості!

- А то як ділиться по щирості?- питає Василько.
- Отак, синку, – каже отець. – Як переломиш медівник, то даси більшу половину Петрикові, а собі лишиш меншу. Се називається по щирості.
- То дайте Петрикові медівник, хай він ділить по щирості! – каже хитрий Василько.

Запитання до оповідань:

1. Чому автор обрав для твору назву «Милосердний хлопчик»?
2. Чи можна сказати, що хлопчик виявив співчуття до коня?
3. Як ви гадаєте, що б відповів йому батько?
4. Що означає слово «щирість»?
5. Чому батько запропонував поділити медівник?
6. Що відповів йому Василько?
7. Поміркуйте і скажіть, як буде діяти батько?
8. Що об'єднує ці два оповідання? Розкажіть про випадки із свого життя, коли гумор допомагав виходити із складної ситуації.

Консультація для батьків

«Спілкування в сім'ї»

Сім'я, родина — найвища цінність на Землі, яка робить життя кожної людини щасливим, повноцінним, плідним. Але батьки мають усвідомити, що вони виконують важливу соціальну роль, адже кожна повноцінна родина є фундаментом здорового суспільства. М. Стельмахович розглядає родину як перше соціальне й емоційне мікросередовище, у якому розвивається та виховується людина з моменту її народження. Виховний феномен, як і саму сім'ю, нічим замінити не можна. Василь Сухомлинський писав:

«У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростає пагін, і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави».

Найбільш дослідженою вітчизняними вченими є виховна функція сім'ї. Вона полягає у формуванні особистості дитини, розвитку її здібностей, інтересів, світогляду, духовної культури, передачі дорослими членами сім'ї соціального досвіду. Сім'я – це середовище, у якому дитина засвоює суттєві правила поведінки, вчиться правильно діяти в предметному та соціальному світі, що оточує її, згідно з виробленими в суспільстві формами і способами предметних операцій.

Родина формує ставлення до праці, до іншої людини, до світу природного і надприродного, до суспільства, до себе самої. Досвід переконує, що ніякі виховні заклади, навіть найкращі, не можуть виконувати роль, яку відіграє сім'я у вихованні дітей, не можуть ефективно функціонувати без участі й допомоги сім'ї, без взаємодії з батьками.

Саме родина вводить людину у світ соціальних відносин. Родина залишається тією вічною цінністю, що створює для людини порівняно незалежне від соціальних катаклізмів середовище, атмосферу психологічної захищеності. Вона допомагає подолати життєві випробування, дає реальну підтримку, вселяє віру у власні сили і краще майбутнє.

Дитина водночас виступає і об'єктом, і суб'єктом спілкування – з одного боку, вона відчуває на собі вплив оточення, а з іншого – сама певним чином впливає на нього. Це дозволяє вченим стверджувати, що спілкування – особливий вид діяльності, який є неодмінною умовою формування особистості.

Згідно з теорією Л. Виготського, психічний розвиток дитини від самого народження визначається соціальними закономірностями; найважливіше місце у взаємодії людини з навколишньою дійсністю займає спілкування. Вчений зазначає: «... Спілкування з дорослими є основним шляхом виявлення особистої активності дитини...»

Говорячи про роль сімейного спілкування у формуванні особистості молодшого школяра, доцільно було б пам'ятати, що:

1. міжособистісні контакти з батьками, які виникають у ранньому дитинстві, відрізняються від усіх інших контактів найбільшою тривалістю, стійкістю, неперервністю;
2. зв'язки, які об'єднують молодшого школяра з батьками, різноманітні й визначаються родинними почуттями, спільним проживанням, характером і змістом спілкування, формами організації життєдіяльності (побутова праця, дозвілля) тощо;
3. почуття батьківської любові у батька й матері та відповідне ставлення школяра надають їхньому спілкуванню глибокої емоційності й довіри.

Зміни в суспільстві, які відбулися, дали нам прискорену фізіологічну дорослість (акселерацію), значну поінформованість, більш високу матеріальну забезпеченість батьків частини дітей, збільшення кількості малодітних сімей, високий освітній рівень батьків і їхню високу соціальну активність. Усе це негативно вплинуло на виховний процес у сім'ї. У частини дітей з цих причин громадянське становлення відбувається зі значним запізненням, для багатьох із них характерні політична наївність, споживацьке ставлення до життя, прагматизм.

Із плином часу проблеми сімейного виховання ускладнюються. Збільшилася кількість дітей, які тривалий час залишаються без догляду дорослих, батьків та вихователів. Це пояснюється тим, що нині родина переживає важкі часи – ідеологічну та професійну переорієнтацію, пошуки нової роботи, визначення нових життєвих пріоритетів, а також нерозвиненість соціальних інститутів.

У нинішніх соціальних умовах (прискорений ритм нашого життя, справи, робота, потік інформації, домашні клопоти) стає помітним брак спілкування дорослих з дітьми в сім'ї. Батьки причиною цього називають відсутність вільного часу. Хоча діти вважають, що час для спілкування з ними батьки, якщо бажають, можуть знайти.

Сьогодні духовні контакти батьків і дітей різного віку відчувають значний голод безпосереднього спілкування, яке не замінять ні екран телевізора, ні друзі, ні музика. Далі вчений наголошує, що слід постійно цікавитися справами і проблемами дітей, бо дефіцит спілкування, який сьогодні виникає між батьками й дітьми, спричиняє важкі психологічні наслідки. Виховна функція може бути успішно реалізована лише в благополучній сім'ї, де приділяється увага спілкуванню, а не тільки матеріальному забезпеченню дітей.

В окремих сім'ях виявлені такі недоліки спілкування батьків з дітьми, як конфліктність, наявність психологічних бар'єрів у спілкуванні, обмеженість його змісту.

Які знання необхідні для успішного виховання в родині? Це, насамперед, знання психології. Саме вони дають можливість збагнути об'єктивні закономірності розвитку дитини, специфіку проявів цих закономірностей у різні вікові періоди; зрозуміти індивідуальність дитини, з'ясувати психологічний зміст своїх помилок, труднощів у вихованні, потрібно володіти технікою застосування виховних прийомів. Крім спеціальних педагогічних знань, величезне значення для сімейного виховання мають загальна ерудиція батьків, їхнє вміння (і здатність) стати для дитини спочатку

джерелом інформації про все, що її оточує, а згодом надійним провідником у світ знань, людських взаємин. Якщо батьки не дбають про постійне збагачення своїх знань, про розширення свого досвіду, то дитина, підрастаючи, засвоїть поблажливо-зневажливе ставлення до них, і тоді, батьки, на жаль, втратять авторитет, на який спиралась традиційна педагогіка українців.

Велике значення у вихованні дітей мають радіо, телебачення, книжки; вони інформують дитину про різні сторони життя. В. Сухомлинський називав сімейне зібрання книжок *«золотою бібліотекою Дитинства і Юності»* і заповідав: *«Найживотворніше джерело, яке живить родинний струмок культури» – книга... Найбезціннішим духовним багатством кожної родини є сімейна бібліотека... Книга, яка ввійшла в духовне життя сім'ї, ніби промінь, який освітлює майбутнє і батькам, і дітям».*

Сьогоднішнім татам і мамам треба не відгороджуватися від нашої складної дійсності, а цікавитися політичним життям, привчати дітей уникати імпульсивної поведінки та непередуманої емоційної реакції на соціальні події, помірковано оцінювати й аналізувати їх. Батькам необхідно мати чіткий світогляд, широку ерудицію, уміти відповісти собі й дитині на найважливіші питання, що хвилюють усіх, – про людське буття, його сенс, про навколишній світ, державний устрій, про Батьківщину, про місце людини в суспільстві.

Саме приклад батьків переконує дитину, що знання є способом пояснення її власного життя, що сьогоднішнє незнання – не недолік, а стимул для подальшого навчання. Нерідко широкий освітній світогляд, здатність відповісти на дитячі запитання стають основою авторитету батьків. Тому так важливо для них не зупинятись у процесі пізнання, а наполегливо працювати над собою.

Система родинно-сімейного виховання настільки важлива в житті кожної людини й усієї планети, що Генеральна Асамблея ООН оголосила 1994 рік Міжнародним роком сім'ї, визначила спільну для всіх країн тему:

«Всі ми - одна родина». Генеральна Асамблея ООН постановила, що, починаючи з 1994 року, 15 травня щорічно буде відзначатися Міжнародний день родини, підкресливши цим величезне значення сім'ї у фізичному і духовному становленні особистості й суспільства.

Педагоги і психологи відзначають позитивну роль батьків (чоловіків) у вихованні. Адже дітям однаково потрібні і батько, і мати. І не лише їхня сліпа любов, а й виховання, суто чоловіче і суто жіноче. Батьківське (чоловіче) виховання цінувалося завжди. Рівноцінна участь батьків у вихованні забезпечує різнобічність впливів, без яких сім'я не виконує повністю своїх функцій. Відмова від участі у вихованні дітей не минає безслідно і для батьків. У них притуплюються емоційні почуття, пробуджуються черствість, егоїстичність, звужується коло інтересів, зростає і байдужість до близьких людей у сім'ї. Так, при наявності батька може виникнути «безбатьківщина», яка збіднює життя сім'ї, ускладнює виховання. Відомо, що родина належить до перших і найважливіших вихователів особистості, особливо, якщо сім'я повна, тобто з дітьми, яких, живучи разом, виховують батько і мати.

Тренінг з батьками

«Ефективне спілкування батьків з дітьми»

Мета тренінгу: сприяти становленню батьківської компетентності шляхом усвідомлення і осмислення механізмів діалогічного спілкування та формування вмінь і навичок конструктивної взаємодії з дітьми у сім'ї.

Завдання:

- Сприяти усвідомленню основних засад психічного розвитку дитини.
- Сприяти критичному осмисленню стійких стереотипних установок у сімейному вихованні.
- Розширити і збагатити знання щодо ролі емоційної сфери у становленні особистості дитини та відпрацювати навички емпатійного реагування на дитячу поведінку.
- Розвивати вміння будувати діалогічну взаємодію при вирішенні проблемних сімейних ситуацій.
- Виховувати педагогічну компетентність батьків.

Зміст тренінгу

(Ведуча вітає учасників, представляє себе, як тренера сьогоdnішнього тренінгу.)

Загальновідомо, що становлення повноцінної особистості дитини залежить насамперед від системи стосунків у сім'ї. «Всі ми родом з дитинства», «Все – і хороше, і погане – людина одержує в сім'ї». Ці педагогічні вислови відомі, напевне, всім. Відтак, зрозуміло, що без радикальної перебудови традиційного сімейного виховання, не слід очікувати серйозних успіхів у сфері становлення повноцінної особистості: самостійної, відповідальної, упевненої у собі, ініціативної, творчої, з чіткими моральними настановами. Ми спробуємо з вами сьогодні знайти правильний шлях у спілкуванні з дітьми.

Вправа на знайомство «Вітаю Вас!»

Мета: познайомити учасників, сприяти згуртованості групи та створенню комфортної атмосфери для успішної роботи.

Хід проведення

Тренер пропонує підводитися тих людей які вважають, що це стосується їх:

1. встаньте ті, у кого чорне волосся;
2. встаньте ті, хто має гарну посмішку;
3. встаньте ті, хто має доньку;
4. встаньте ті, хто має сина;
5. встаньте ті, хто вважає себе гарною матір'ю;
6. встаньте ті, хто прийшов сьогодні на нашу зустріч з гарним настроєм, і хоче отримати безліч позитивних вражень і корисних порад;
7. привітайте один одного оплесками.

«Правила роботи в групі»

Мета: обґрунтувати необхідність вироблення та дотримання в групі певних правил спільної роботи.

Ресурси: дерево, листочки.

Хід проведення:

Пропоную учасникам створити умови, щоб кожен почувався зручно і робота в групі була ефективною. Для ефективного спілкування в умовах тренінгу запропонуйте принципи: «Тут і тепер» – розмова про те, що відбувається в групі в кожен конкретний момент.

Персоніфікація висловлювань – відмова від знеособлених суджень типу «як правило, ми думаємо», «деякі тут вважають» тощо, заміна їх адресними: «я вважаю», «я думаю».

Акцентування мови почуттів – уникання оцінювальних суджень, їх заміна описом власних емоційних станів (не «ти мене образив», а «я відчуваюся ображеним, коли ти...»)

Активність – включення в інтенсивну міжособистісну взаємодію кожного члена групи, дослідницька позиція учасників.

Довірливе спілкування – відвертість, відкрите вираження емоцій і почуттів.

Пунктуальність – дотримання регламенту, орієнтування в часі тренерів та учасників.

Добровільність – можливість відмовитися від виконання завдання, якщо воно занадто складне або з якихось причин не приймається учасником.

На основі цих принципів будуються правила роботи у відповідності з особливостями роботи в даній конкретній групі та потребами самих учасників. У правилах віддзеркалені характеристики реальних процесів і явищ, які існують у прототипах моделюючої реальності, (висять на дошці):

1. кожен учасник має можливість висловитися, якщо у нього є бажання;
2. всі учасники групи поважають цінності і погляди кожного, навіть, якщо не згодні з ними;
3. обговорюються ідеї, пропозиції, а не люди, що їх висловили;
4. всі учасники роблять зауваження коротко і по суті;
5. кожен учасник, навіть захищаючи свою точку зору, відкритий для сприйняття чужих ідей, думок та інтересів інших учасників;
6. усі розбіжності, конфлікти, що виникають під час роботи, розв'язуються мирним шляхом з урахуванням інтересів учасників і правил роботи;
7. всі учасники прагнуть створити відкриту, ділову, дружню атмосферу.

Метафора «Річка та береги» (аудіозапис)

Мета: на емоційно-смісловому рівні допомогти учасникам усвідомити роль батьківського впливу на становлення особистості дитини.

Хід проведення:

Тренер розповідає метафору.

«Мені подобається порівнювати дитину з водою. Це річка весела та стрімка, бурхлива, або ж глибока та повільна. Вона пливе собі, куди їй

заманеться, рухається вільно та невимушено. Але рух кожної річки визначає її русло, ті береги, яких ми називаємо «батьками». Вони, завжди ніби попереду, визначають основне спрямування її руху. Якщо батьки знають, як виховувати дитину, мають свої стійкі ціннісні настанови, розуміють, що є важливим для дитини, – то це береги міцні, надійні. Тоді і річка почувається захищеною та більш впевненою.

Де ви бачили такі береги, які б тиснули на річку чи змушували її плисти в інший бік? Річка пливе вільно у відповідності до своєї природи, але береги дещо скеровують її рух. Річка, яка не має берегів розтікається, поступово перетворюючись на болото. Так і дитина, яка не відчуває підтримки, розумного контролю з боку батьків не має життєвих орієнтирів, чіткого самоусвідомлення своїх справжніх бажань та потреб. Тому часто потрапляє під чужий вплив або тиск оточення.

Діти наслідують своїх батьків, вони ніби віддзеркалюють їхню поведінку, манери спілкування, але, головне, – засвоюють саме ті цінності, ті головні життєві принципи, які сповідують батьки. Тому помиляються ті батьки, які впевнені, що дитина буде робити так, «як я говорю». Насправді, ж вона буде робити так, «як я роблю». Тому батькам важливо бути послідовними у думках, переконаннях та діях.»

Спілкування з дитиною проходить на різних інтонаціях і завдяки наступній вправі спробуємо зробити висновок, яке краще спілкування для дитини.

Тренувальна вправа

«Як звертатися до дитини»

Мета: розглянути особливості спілкування батьків та дітей і відпрацювати комунікативні вміння.

Ресурси: картки з фразами

Хід проведення

Тренер пропонує попрактикуватися взаємодіяти з дитиною на основі «правильних» і «неправильних» звернень. Учасник отримує 2 картки з

різними зверненнями і повинен з різною інтонацією сказати фразу відповідно до ситуації.

Тренувальна вправа «Як звертатися до дитини?»

1) Говорите з жахом: «Залиш! Не чіпай цей молоток! Це чоловіча справа!»

2) Говорите спокійно та доброзичливо: «О! Я бачу, ти хочеш забити цей цвях. Подивись, молоток треба тримати так, а цвях отак...»

3) Дитина хоче допомогти Вам скласти пазли. Ви сердитесь, відкидаєте її руки і кажете: «Залиш! Ти їх зіпсуєш! Якщо ти знищиш пазли, я буду змушена за них заплатити!!! Іди робити уроки!»

4) Візьміть дитину за руку і скажіть рішучим тоном: «Мені важливо, щоб ти ретельно намила руки, помила і витерла їх насухо! Потім прийдеш і ми разом складемо пазли. Руки повинні бути чистими, бо ми маємо віддати пазли в ідеальному стані».

5) Говорите зі стурбованістю у голосі: «Почни, нарешті, вчити цей вірш. Ти ж знаєш, що ти слабша учениця і потребуєш більше часу на навчання!»

6) Скажіть з радістю у голосі: А пам'ятаєш, як у минулому році ти боялася того довгого вірша Тараса Шевченка, але ж вивчила на таку гарну оцінку! Мужності! Вивчиш і зараз!»

7) Кричите: «Перестань його бити! Ти поводишся, як бандит! Що з тебе виросте!»

8) Зловіть дитину за руку і скажіть рішучим тоном: «Мені не подобається, що ти його б'єш! Битися не можна! Скажи брату словами, чого ти хочеш. Я вірю, що ти зможеш захистити себе у гідний спосіб!»

9) Говорите жалісливим тоном: «Синочку, чому ти такий лінивий! Ти ж такий здібний. Якби ти не був таким лінивим, то міг би добре вчитися. Я справді не знаю, в кого ти такий вдався!»

10) Говорите рішуче, але доброзичливим і діловим тоном: «Синочку, ти досить розумний та здібний для того, щоб досягнути це! Я чекаю рішучих змін у школі».

11) Говорите незадоволено та з гнівом до дитини, яка не хоче виступати на публіці: «Перестань боятися! Тут нічого боятися та соромитися! Ти вже велика, а поводишся, як мала дитина! Ну давай! Не бійся!»

12) Говорите спокійним голосом із розумінням: «Ти боїшся? Ти напевно трохи засоромилась? Розповідати вірш на публіці – це дуже складна справа навіть для справжніх акторів... Це називається хвилюванням. Але, напевно, ти скоро переможеш цей страх! Ти переконаєшся».

Після програвання кожної пари учасники обговорюють, чому до дитини краще звертатися за допомогою одних фраз та чим інші звертання можуть їй нашкодити. Самооцінка дитини завжди залежить від звернень до них дорослих, зокрема батьків. Часто батьки в родині при зверненні до дітей використовують принизливі слова (ярлики): невдаха, неохайний, неухажливий... Відомо, що при постійних таких звертаннях у майбутньому дитина до цього звикає і вважає себе такою, а це невпевненість в собі, зниження самооцінки. І в наступній грі я пропоную щоб ви на деякий час опинилися на місці дитини і пояснили свої відчуття.

Ситуаційна рольова гра «Ярлики»

Мета: ознайомити учасників тренінгу з ярликами, які використовуються в сім'ї щодо дитини, дати можливість відчувати емоції, які виникають в учасників під час спілкування, коли їх змушують діяти відповідно до стереотипів.

Ресурси: бейджики з написами, розрізана картина любого розміру.

Хід проведення:

Тренер прикріплює на учасників бейджикі зі словами, з якими, зазвичай, дорослі звертаються до дітей. Ці слова можуть мати як негативний, так і позитивний відтінок.

Завдання для учасників. Скласти із розрізаних частин цілу картину, при цьому співпрацювати один з одним, звертаючись у відповідності до тих ярликів, які написані в учасника на смужці.

Запитання для обговорення:

1. Як Ви почувалися у своїй ролі? Чи було Вам у ній комфортно або ж навпаки незатишно, неприємно?
2. Чи залежала робота від розподілу ролей? Як ярлики впливають на самооцінку дитини, її спілкування з оточуючими?

До уваги тренера! Перед проведенням вправи важливо попередити учасників не промовляти вголос і не натякати гравцю, якому прикріпили бейджик, про те слово, яке написане на ньому.

Завдання учасників полягає не стільки у складенні картини, скільки у відчутті ставлення оточуючих до себе, як до дитини, що має такий ярлик.

Дякую Вам, зніміть бейджикі. Ось Ви знову гарні і люблячі батьки.

Шановні батьки, пам'ятайте, що особистісний простір у сім'ї це головне для дитини.

Пропоную Вам створити Колаж «Потреби дитини для всебічного розвитку».

Мета: сприяти усвідомленню потреб, бажань, можливостей, а також прав дітей у сім'ї.

Ресурси: великий аркуш паперу, ілюстровані журнали, клей, ножиці, фломастери.

Хід проведення:

Учасники створюють колаж на тему «Потреби дитини для всебічного розвитку». По завершенні роботи батьки презентують свої напрацювання.

На закінчення тренер зачитує «Десять заповідей про права дитини» (слайди)

1. Не чекай, що твоя дитина буде такою, як ти, чи як ти хочеш. Допоможи їй стати не тобою, а собою.
2. Не думай, що дитина – твоя, вона – божа.
3. Не вимагай від дитини плати за все, що ти для неї робиш. Ти дав їй життя, як вона зможе віддячити тобі? Вона дасть життя іншому, той третьому. Це незворотній закон вдячності.
4. Не виміщай на дитині свої образи, щоб у старості не їсти гіркий хліб, адже, що посієш, те й зійде.
5. Не стався до її проблем зверхньо .
6. Не принижуй!
7. Не муч себе, якщо не можеш чогось зробити для своєї дитини, муч – якщо можеш, і не робиш.
8. Пам’ятай, – перефразовуючи одну людину, що сказала про вітчизну, – для дитини зроблено недостатньо, якщо не зроблено все.
9. Вмій любити чужу дитину. Ніколи не роби чужій те, що не хотів би, що б робили твоєї.
10. Люби свою дитину будь-якою – нездідною, невдахою, дорослою. Спілкуючись з нею, радій, тому що дитина – це свято, яке поки з тобою.

Емоції та поведінка дитини.

Модельована ситуація « Дитина повернулася зі школи»

Мета: показати вплив не емпатійного реагування батьків на поведінку дитини.

Хід проведення:

Батьки розігрують модельовану ситуацію. Один грає роль мами, що порається на кухні, а інший – семирічної доньки, котра повернулася зі школи.

Мамо, мамо, я повернулася зі школи, – щасливо повідомляє Оленка.

Добре, доню, мий руки і сідай обідати, – говорить, не обертаючись і не відриваючись від своєї роботи мама.

Мамо, я тобі хочу стільки розповісти! Що сьогодні у школі було!!! (Підстрибує дівча, бажаючи привернути увагу мами).

Добре, добре, сідай, зараз будемо обідати, – мама зосереджено далі займається господарськими справами, залишаючи доньку на самоті зі своїми переживаннями.

Після декількох спроб привернути увагу мами, донька повертається і йде геть...

Запитання для коментування:

1. Поділіться враженнями від побаченого.
2. Чи проявляє мама свою любов до дитини, як саме?
3. Про задоволення яких потреб дитини вона більше всього піклується?
4. Що для дитини в даний момент є найважливішим?

Тренер підводить підсумок: «Для дитини дуже важливе піклування мами та її турбота, і насправді таким чином мама проявляє свою любов. Але на даний момент мама не враховує важливої для дитини потреби – бути почутою. А мама доньку не тільки не чує, не бачить, не може спільно порадіти хай навіть незначним, але таким важливим для дитини подіям!»

Ось Вам типова сімейна ситуація. Дитина знайшла жабку. Таку зелену, з плямками, а як вона кумедно стрибає! Радості дитини немає меж! «Негайно викинь, забруднився!» – з огидою кричить мама. Ось вам і «емпатійне реагування».

Міні-лекція

«Три шляхи у вихованні»

Мета: ознайомити учасників з різними підходами у сімейному вихованні.

Ресурси: фліпчарт, маркери, текст лекції.

Батьки у всьому світі, виховуючи своїх дітей, можуть іти одним з трьох шляхів: влади, поступливості або діалогу. Пропоную послухати коротку характеристику цих шляхів і зробити можливі наслідки для дитини, для батьків, для родини.

Влада. Цей шлях опирається на переконання дорослого, що батьки завжди краще знають і мають рацію, демонструють дитині, хто головний. Дитина повинна підкорятися їхній волі, найкраще без дискусії. Батьки найчастіше виступають у ролі контролера, ексекютора, судді, володаря, поліцейського, а іноді й ката. Такий образ батьків викликає у дитини почуття страху, злості, гніву, жалю, несправедливості, кривди, приниження, сорому. У дитини з'являється переконання, що батьки її не розуміють, можливо, не люблять.

У поведінці дитини може з'явитися опір, брехня, покора, агресія, ворожість, бунт або лицемірство. Дитина може думати: «ніхто не прислухається до моєї думки, а, значить, мої думки дурні та нічого не варті. Я ні на що не здатна, якщо мене треба постійно контролювати, слідкувати за мною, перевіряти. Тільки батьки знають, що добре для мене».

Можливі наслідки для дитини – відсутність бажання змінюватися, залежність від думки та оцінок інших, нездатність творчо мислити, самостійно вирішувати проблеми, занижена самооцінка, відсутність віри у власні можливості. Можливі наслідки для батьків – почуття безсилля, нездатності вплинути на ситуацію, що посилюють незадоволення дитиною та собою як батьками. Наслідки для родини – холодність, неприязнь, емоційна відчуженість, ворожість, конфлікти. Родина перетворюється на поле битви.

Поступливість. На цьому шляху батьки заради «святого спокою» поступаються дитині, хоча це суперечить їхнім відчуттям і потребам. Вони підкоряються волі дитини, щоб уникнути конфронтації. Постать батьків поступлива, але наелектризована злістю, роздратуванням щодо «самолюбивої, сповненої бажань і претензій» дитини.

Дитина почувається у виграші – «Я перемогла». Це породжує змішані почуття: тріумф, почуття провини, невпевненість, викликані відсутністю опору з боку дорослого. Вона може думати: «Всі повинні мені підкорятися», «Найважливіші мої почуття і потреби», «Батьки все зроблять заради мене, варто тільки бути впертою». Свою волю дитина диктує за допомогою крику, плачу, шантажу, тиску.

Можливі наслідки для дитини – відсутність почуття безпеки через своєрідну зміну ролей – батьки виявляються «слабкими», а дитина «сильною». У дитини може розвинутися імпульсивний спосіб реагування, егоїзм, нездатність підпорядковуватися авторитетові, суспільним та етичним нормам, а також працювати в колективі (виникають проблеми в школі, з ровесниками). Можливі наслідки для батьків – неприязнь до дитини, безсилля, незадоволення собою як батьками, незадоволення з приводу постійних поступок дитині всупереч своїм потребам та почуттям. Наслідки для родини – відчуженість, холодність, неприязнь (батьки не можуть витримувати поведінку своєї дитини, їм не подобається бути з нею).

Діалог. На шляху діалогу батьки передають дитині важливі для них цінності, враховуючи почуття та потреби дитини, а в ситуації конфлікту шукають спільне рішення, яке б задовольняло всіх зацікавлених. Батьки поважають почуття, потреби та думки дитини. Допмагають дитині розкривати свої можливості, сприяють ставленню її адекватної самооцінки. Також батьки поважають свої потреби та почуття, можуть твердо сказати «ні», коли ситуація вимагає цього. Тому дитина може бути задоволена сама собою, відчувати повагу до власної думки та думки батьків (вчителів, інших людей), мати високе почуття власної вартості та відповідальності за свої вчинки. Дитина може думати: «Я можу сама приймати рішення, я можу бути відповідальною, я здатна багато на що і хочу спробувати свої сили, а якщо в мене не вийде, – спробую ще раз».

Можливі наслідки для дитини – бажання співпрацювати з батьками, їй подобається бути з ними. У дитини розвивається впевненість у собі, повага до потреб і почуттів інших. Можливі наслідки для батьків – задоволення собою як батьками, почуття близькості, радість від перебування разом з дитиною, приязні стосунки з нею. Можливість виразити своє незадоволення (гнів, розчарування, злість), не ображаючи дитину. Наслідки для родини – менше конфліктів, бо вони вирішуються вчасно і за допомогою діалогу. Дитина вчиться самостійності та відповідальності. Розвивається конструктивні

діалогічні стосунки між батьками та дітьми, формуються міцні емоційні зв'язки та вміння виявляти взаємну турботу та повагу.

Загальний висновок: Ефективний шлях у вихованні – це діалог.

Діалогічна взаємодія в сімейних конфліктах

Вправа на активізацію « 1– 2 – 3 – 4 – 5»

Мета: сприяти зняттю емоційної напруги та створенню сприятливих умов для подальшої роботи в групі.

Хід проведення

Тренер говорить умови гри: «Коли я буду називати певні цифри, вам потрібно буде виконувати відповідні їм дії:

«один» – плеснути в долоні перед собою,

«два» – плеснути в долоні за спиною,

«три» – плеснути в долоні над головою,

«чотири» – плеснути долонею правої руки в долоню сусіда праворуч, лівої – в долоню сусіда ліворуч,

«п'ять» – плеснути в долоні сусідів так, щоб права рука опинилася зверху на руці сусіда, а ліва рука опинилася знизу».

На етапі тренування, тренер називає цифри, не поспішаючи і виправляючи помилки учасників. Далі – називає цифри швидко.

(Після гри сіли на килимок)

Психогімнастична вправа на активізацію «Зміна місця»

Творче завдання «Вірш про себе»

Мета: розвивати позитивне ставлення до себе, почуття власної гідності.

Ресурси: бланки з незакінченими реченнями

Хід проведення:

Педагог роздає кожному учаснику його виконане домашнє завдання (завдання яке батьки виконували вдома) і просить зачитати «Вірш про себе», продовжуючи перші його рядки.

Вірш про себе

Я, ніби пташка, тому що _____

Я перетворююсь на тигра, коли _____

Я можу бути вітерцем, тому що _____

Я, ніби мурашка, коли _____

Я склянка води _____

Я відчуваю, що я шматочок таючого льоду _____

Я – прекрасна квітка _____

Я відчуваю, що я скала _____

Я – стежка _____

Я, ніби риба _____

Я – цікава книжка _____

Я – пісенька _____

Я – миша _____

Я, ніби буква «О» _____

Я – світлячок _____

Я відчуваю, що я смачний сніданок _____

Невже це, насправді, Я! _____

Історія для натхнення

Мета: показати важливість батьківського часу для дитини та сприяти усвідомленню ролі батьківства на ціннісно-емоційному рівні.

Хід проведення

Тренер розповідає історію для натхнення:

«Якось один чоловік повернувся пізно додому з роботи, як завжди втомлений і знервований та побачив, що на порозі його чекає п'ятирічний син.

Тату, можна в тебе щось спитати?

Звичайно, що сталося?

Тату, а яка в тебе зарплатня?

Це не твоя справа! – обурився батько. – І навіщо це тобі?

Будь ласка, ну скажи, скільки ти отримуєш за годину?

Ну, взагалі, 500. А що?

Тату, – син подивився на нього знизу вверх дуже серйозними очима. – Тату, ти можеш мені позичити 300?

Ти запитував лише для того, щоб я дав тобі грошей на якусь дурну іграшку? – закричав той. – Негайно йди до себе в кімнату і лягай спати! Не можна ж бути таким егоїстом! Я працюю цілий день, страшенно втомлююсь, а ти себе так поводиш. Малюк тихо пішов до себе в кімнату і закрив за собою двері.

А його батько продовжував стояти на порозі та обурюватися проханням сина: «Та як він сміє питати мене про зарплатню, щоб потім попросити грошей?»

Згодом він заспокоївся і почав роздумувати: «Може йому й дійсно щось дуже важливе потрібно купити. Та грець з ними, з тими трьома сотнями, адже він у мене ще ні разу не просив грошей».

Коли батько зайшов у дитячу кімнату, його син уже був у ліжку.

Ти не спиш, синку, – запитав батько.

Ні, тату, – відповів хлопчик.

Я, здається, тобі дуже грубо відповів, у мене був важкий день, просто зірвався. Пробач мені. Ось тримай гроші, які ти просив.

Хлопчик сів на ліжку та посміхнувся. Ой, тату, дякую! – радісно вигукнув він. Потім хлопчик заліз під подушку і дістав декілька зім'ятих банкнот. Його батько, побачивши, що в дитини вже є гроші, знову обурився. А малюк склав всі гроші разом, ретельно перерахував купюри і подивився на батька.

Навіщо ти в мене просив грошей, якщо вони в тебе вже є? – пробурмотів той.

Тому що в мене було недостатньо. Але тепер мені як раз вистачить, – відповів хлопчик. – Тату, тут рівно 500. Можна я куплю годину твого часу?

Будь ласка, прийди завтра з роботи раніше. Я хочу, щоб ти повечеряв разом з нами.

Я дякую Вам, я впевнена що після сьогоднішньої зустрічі останні слова ніколи не промовить ваша дитина.